ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БЕРЕЗОРУДСЬКИЙ АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 364.122.5 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

СУЧАСНІ УРБАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Спеціальність 051 «Економіка»
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ А. М. Березорудський

Науковий керівник: Ольвінська Юлія Олегівна, кандидат економічних наук, доцент

Одеса – 2025

АНОТАЦІЯ

Березорудський А. М. **Сучасні урбанізаційні процеси в Україні.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» (05 «Соціальні та поведінкові науки»). – Одеський національний економічний університет Міністерства освіти і науки України, Одеса, 2025.

У дисертаційній роботі розкрито теоретичні засади та удосконалено прикладні рекомендації та методологічні підходи щодо аналізу урбанізаційних процесів.

Здійснено комплексний аналіз та узагальнення етапів розвитку наукової думки щодо урбанізації як багатовимірного соціально-економічного явища. Систематизовано ключові класичні та сучасні наукові підходи, які сформували теоретико-методологічне підґрунтя сучасної урбаністики. Охарактеризовано специфіку міждисциплінарних концепцій, виявлено їхні переваги й обмеження в інтерпретації урбанізаційних процесів. Доведено, що урбанізація є не просто приростом міського населення, а складним процесом, що включає зміну просторово-економічної структури суспільства, трансформацію зайнятості, функцій міст і конфігурації системи розселення.

Здійснено критичний аналіз існуючих наукових підходів до трактування ключових понять, зокрема «урбанізація», «місто» та «система розселення». Виокремлено основні інтерпретаційні рамки кожного з термінів, виявлено їхню концептуальну еволюцію та значення у контексті сучасних урбанізаційних процесів.

Уточнено та поглиблено теоретичний апарат дослідження урбанізаційних процесів шляхом акцентування на їхній багатовимірній природі. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до трактування урбанізації як явища, що поєднує демографічні зрушення, економічну концентрацію, просторову перебудову та соціокультурну трансформацію. У

межах дослідження запропоновано авторське визначення поняття «урбанізація», як багатовимірного соціально-економічного процесу, зумовленого трансформацією способу виробництва, який проявляється в зростанні питомої ваги міського населення, концентрації економічної активності у міських агломераціях, зміні просторової організації територій та поширенні міського способу життя. Урбанізація відображає структурні зрушення в системі розселення, трудових відносинах, інфраструктурному розвитку та соціальній поведінці, що відбуваються під впливом індустріалізації, постіндустріальних змін, діджиталізації та глобалізаційних процесів. Пропоноване визначення фіксує інтегральну природу урбанізації як процесу, що охоплює просторові, економічні, соціальні й культурні компоненти трансформації суспільства, підкреслює міждисциплінарний характер явища, його взаємозв'язок з економічною базою, соціальною структурою і геопросторовою організацією розвитку.

Проаналізовано методологічні підходи до оцінювання рівня урбанізації територій. Подолано обмеження традиційного розуміння урбанізації виключно як приросту міського населення та забезпечено більш глибоке й багатовимірне вивчення динаміки урбанізації. Сформовано систему індикаторів, що охоплює демографічні, просторові, економічні та функціональні параметри, які в сукупності дозволяють здійснювати порівняльну характеристику рівнів урбанізації територій, оцінювати ступінь просторової концентрації населення, інтенсивність функціональних взаємозв'язків між населеними пунктами, а також рівень інтегрованості територій до урбанізованого середовища.

Проаналізовано динаміку урбанізаційних процесів в Україні у порівнянні з глобальними та європейськими тенденціями. Встановлено, що на відміну від розвинених країн, де урбанізація супроводжується поліцентричним розвитком, зростанням ролі малих і середніх міст, а також стабільною демографічною ситуацією, в Україні цей процес має асиметричний і фрагментарний характер. Урбанізація відбувається в умовах демографічної кризи, депопуляції, внутрішньої та вимушеної міграції, що посилює

регіональні дисбаланси. Зроблено висновок про необхідність переорієнтації просторової політики на підтримку збалансованого розвитку урбанізованих територій, посилення ролі середніх міст і формування ефективної системи управління міськими агломераціями.

Розкрито демографічний вимір сучасної урбанізації в Україні, акцентовано увагу на ключових структурних процесах, що впливають на динаміку й просторову конфігурацію урбанізованих територій. Проаналізовано такі явища, як депопуляція, старіння населення, внутрішня та зовнішня міграція, які суттєво змінюють не лише чисельність міського населення, але й функціональну структуру поселень, трудовий потенціал та соціальну структуру міського простору.

Встановлено, що урбанізація в Україні втрачає свій класичний характер, пов’язаний із швидким зростанням чисельності міського населення, і натомість набуває нових форм – передусім через внутрішню маятникову міграцію, концентрацію населення у великих містах та переміщення населення у межах регіонів, спричинене як економічними, так і безпековими чинниками. Водночас спостерігається депопуляція малих міст і сільських територій, що веде до послаблення їхнього функціонального значення та зростання навантаження на великі урбаністичні центри.

Ідентифіковано просторово-часові особливості формування та трансформації системи розселення в Україні, які відображають глибокі структурні диспропорції, що склалися у процесі урбанізаційного розвитку. Аналіз динаміки розміщення населення та просторової структури населених пунктів встановив, що урбанізація в Україні відбувається за переважно моноцентричним типом, з концентрацією економічної активності, людського капіталу та інфраструктурних ресурсів у найбільших містах (обласних центрах і столичній агломерації), тоді як значна частина малих міст, селищ та сільських територій втрачає населення, економічні функції та інвестиційну привабливість.

Розраховано та проаналізовано систему кількісних і якісних показників, що характеризують просторову структуру розселення в Україні. Проведено оцінку щільності населення, рівня урбанізації, середньої людності поселень, середньої густоти поселень, середньої відстані між поселеннями. У межах дослідження розраховано індекс концентрації населення для оцінки ступеня скупченості населення в межах регіонів. Ідентифіковано основні типи територіальних конфігурацій розселення, виявлено диспропорції у розміщенні населення між регіонами, а також ознаки деформації традиційної міської ієрархії.

Застосовано модель «ранг–розмір» (закон Зіпфа–Медведкова) для аналізу структурних характеристик міської системи в Україні. За її допомогою здійснено оцінку відповідності фактичного розподілу міських населених пунктів теоретичній ієрархії, що дозволило виявити наявність порушень у просторовій структурі розселення. Встановлено ознаки концентрації населення в обмеженій кількості домінантних міст на тлі занепаду середніх і малих міських поселень, що свідчить про диспропорційний характер урбанізаційного розвитку.

Здійснено емпіричну оцінку взаємозв'язку між рівнем урбанізації та основними показниками соціально-економічного розвитку регіонів України. Встановлено, що урбанізаційні процеси виступають вагомим чинником територіальної економічної динаміки. Для кількісного аналізу використано методи рангової кореляції (Спірмена, Фехнера, Кендала), які дозволили виявити статистично значущі залежності між рівнем урбанізації та економічною активністю. Зафіксовано позитивну кореляцію між часткою міського населення та рівнем валового регіонального продукту на душу населення, що підтверджує вищу продуктивність економіки у більш урбанізованих регіонах.

Обґрунтовано роль міських агломерацій як драйверів економічного розвитку. Поглиблено теоретичні засади й здійснено емпіричне обґрунтування ролі міських агломерацій як ключових структурних одиниць, що генерують соціально-економічну динаміку на регіональному та національному рівнях. На

основі аналізу функціональних характеристик агломераційного розвитку, показано, що агломерації створюють сприятливі умови для реалізації ефектів концентрації, інноваційного обміну, підвищення продуктивності праці та розширення ринку послуг.

Виявлено, що в Україні агломерації лише частково реалізують свій потенціал, зокрема через відсутність формалізованої інституційної структури, низький рівень функціональної взаємодії між ядром і периферією, а також через фрагментарність стратегічного планування. Значний економічний потенціал міських агломерацій залишається нереалізованим. Причинами цього виступають відсутність законодавчого визнання агломерацій як об'єктів просторової політики, недостатній рівень міжмуніципальної координації, фрагментованість транспортної мережі, нерівномірна доступність публічних послуг та слабка інтегрованість стратегічних документів громад. Агломерації функціонують переважно де-факто, без належного інституційного оформлення, що унеможливлює повноцінне використання переваг синергетичної взаємодії між ядром і периферією.

Розроблено науково-методологічні підходи до ідентифікації міських агломерацій в умовах статистичної невизначеності, які поєднують демографічні, морфологічні та функціональні критерії. У роботі підкреслено, що формування ефективної агломераційної політики потребує розробки механізмів міжмуніципального партнерства, інституціоналізації агломераційних утворень, інтеграції транспортної, соціальної та економічної інфраструктури, а також впровадження системи моніторингу просторової ефективності. З урахуванням зазначених чинників, міські агломерації можуть перетворитися на потужні «полюси зростання» національного масштабу, що забезпечуватимуть сталий розвиток у посткризовий та повоєнний періоди.

Ключові слова: урбанізація, агломерації, міські агломерації, демографічні процеси, регіональний розвиток, статистичний аналіз, населення, місто, територіальна громада, розвиток, соціально-економічний розвиток, сталий розвиток, регіон, коефіцієнти рангової кореляції, ранговий аналіз.

ABSTRACT

Berezorudskyi A. M. **Modern urbanization processes in Ukraine.** – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge, specialty 051 "Economics" (05 "Social and behavioral sciences"). – Odesa National University of Economics of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Odesa, 2025.

The dissertation reveals theoretical foundations and improves methodological approaches, formulates applied recommendations for the analysis of urbanization processes.

A comprehensive analysis and generalization of the stages of development of scientific thought on urbanization as a multidimensional socio-economic phenomenon has been carried out. It systematizes key classical and modern scientific approaches that have formed the theoretical and methodological basis of contemporary urban studies. It characterizes the specifics of interdisciplinary concepts and identifies their advantages and limitations in interpreting urbanization processes. It is proven that urbanization is not just an increase in the urban population, but a complex process that includes changes in the spatial and economic structure of society, the transformation of employment, the functions of cities, and the configuration of the settlement system.

A critical analysis of existing scientific approaches to the interpretation of key concepts, in particular “urbanization”, “city” and “settlement system” is carried out. The main interpretative frameworks for each of the terms are identified, and their conceptual evolution and significance in the context of contemporary urbanization processes are revealed.

The theoretical apparatus for studying urbanization processes has been refined and deepened by emphasizing their multidimensional nature. The need for a comprehensive approach to interpreting urbanization as a phenomenon that combines demographic shifts, economic concentration, spatial restructuring, and

sociocultural transformation has been substantiated. Within the framework of the study, the author proposes a definition of the concept of "urbanization" as a multidimensional socio-economic process caused by the transformation of the mode of production, which manifests itself in the growth of the urban population, the concentration of economic activity in urban agglomerations, changes in the spatial organization of territories, and the spread of the urban way of life. Urbanization reflects structural shifts in the settlement system, labor relations, infrastructure development, and social behavior that occur under the influence of industrialization, post-industrial changes, digitalization, and globalization processes. The proposed definition captures the integral nature of urbanization as a process that encompasses the spatial, economic, social, and cultural components of societal transformation, emphasizing the interdisciplinary nature of the phenomenon and its interconnection with the economic base, social structure, and geospatial organization of development.

Methodological approaches to assessing the level of urbanization of territories are analyzed. The limitations of the traditional understanding of urbanization exclusively as an increase in the urban population are overcome, and a more in-depth and multidimensional study of the dynamics of urbanization is provided. A system of indicators has been developed that covers demographic, spatial, economic, and functional parameters, which together allow for a comparative characterization of the levels of urbanization of territories, an assessment of the degree of spatial concentration of the population, the intensity of functional interrelations between settlements, and the level of integration of territories into the urbanized environment.

The dynamics of urbanization processes in Ukraine have been analyzed in comparison with global and European trends. It has been established that, unlike developed countries, where urbanization is accompanied by polycentric development, the growing role of small and medium-sized cities, and a stable demographic situation, in Ukraine this process is asymmetrical and fragmented. Urbanization is taking place in conditions of demographic crisis, depopulation, internal and forced migration, which exacerbates regional imbalances. The

conclusion was made about the need to reorient spatial policy to support the balanced development of urbanized territories, strengthen the role of medium-sized cities, and form an effective system of urban agglomeration management.

The demographic dimension of contemporary urbanization in Ukraine is revealed, with emphasis on key structural processes that influence the dynamics and spatial configuration of urbanized territories. It analyzes phenomena such as depopulation, aging of the population, internal and external migration, which significantly change not only the size of the urban population, but also the functional structure of settlements, labor potential, and social structure of urban space.

It has been established that urbanization in Ukraine is losing its classic character, associated with the rapid growth of the urban population, and is instead taking on new forms – primarily through internal commuter migration, population concentration in large cities, and population displacement within regions, caused by both economic and security factors. At the same time, there is a depopulation of small towns and rural areas, which leads to a weakening of their functional significance and an increase in the burden on large urban centers.

The spatial and temporal characteristics of the formation and transformation of the settlement system in Ukraine have been identified, reflecting the deep structural imbalances that have developed in the process of urbanization. An analysis of population distribution dynamics and the spatial structure of settlements has established that urbanization in Ukraine is predominantly monocentric, with economic activity, human capital, and infrastructure resources concentrated in the largest cities (regional centers and the capital agglomeration), while a significant part of small towns, settlements, and rural areas are losing population, economic functions, and investment attractiveness.

A system of quantitative and qualitative indicators characterizing the spatial structure of settlement in Ukraine was calculated and analyzed. An assessment was made of population density, level of urbanization, average population of settlements, average density of settlements, and average distance between settlements. Within the framework of the study, a population concentration index was calculated to assess

the degree of population density within regions. The main types of territorial settlement configurations were identified, disparities in the distribution of the population between regions were revealed, as well as signs of deformation of the traditional urban hierarchy.

The rank-size model (Zipf–Medvedkov law) was applied to analyze the structural characteristics of the urban system in Ukraine. With its help, the correspondence of the actual distribution of urban settlements to the theoretical hierarchy was assessed, which made it possible to identify violations in the spatial structure of settlement. Signs of population concentration in a limited number of dominant cities against the backdrop of the decline of medium and small urban settlements were identified, indicating the disproportionate nature of urbanization development.

An empirical assessment of the relationship between the level of urbanization and the main indicators of socio-economic development of the regions of Ukraine was carried out. It has been established that urbanization processes are an important factor in territorial economic dynamics. For quantitative analysis, rank correlation methods (Spearman, Fechner, Kendall) were used, which made it possible to identify statistically significant dependencies between the level of urbanization and economic activity. A positive correlation was found between the share of the urban population and the level of gross regional product per capita, confirming the higher productivity of the economy in more urbanized regions.

The role of urban agglomerations as drivers of economic development is substantiated. The theoretical foundations are deepened and empirical substantiation of the role of urban agglomerations as key structural units that generate socio-economic dynamics at the regional and national levels is carried out. Based on an analysis of the functional characteristics of agglomeration development, it is shown that agglomerations create favorable conditions for the realization of concentration effects, innovative exchange, increased labor productivity, and expansion of the services market.

It has been found that agglomerations in Ukraine only partially realize their potential, in particular due to the lack of a formalized institutional structure, low level of functional interaction between the core and the periphery, and fragmented strategic planning. The significant economic potential of urban agglomerations remains unrealized. The reasons for this are the lack of legislative recognition of agglomerations as objects of spatial policy, insufficient inter-municipal coordination, fragmentation of the transport network, uneven accessibility of public services, and weak integration of strategic documents of communities. Agglomerations function mainly de facto, without proper institutional formalization, which makes it impossible to fully exploit the advantages of synergistic interaction between the core and the periphery.

Scientific and methodological approaches to identifying urban agglomerations in conditions of statistical uncertainty have been developed, combining demographic, morphological, and functional criteria. The paper emphasizes that the formation of an effective agglomeration policy requires the development of mechanisms for intermunicipal partnership, the institutionalization of agglomeration formations, the integration of transport, social, and economic infrastructure, and the introduction of a spatial efficiency monitoring system. Taking these factors into account, urban agglomerations can become powerful “growth poles” on a national scale, ensuring sustainable development in the post-crisis and post-war periods.

Keywords: urbanization, agglomerations, urban agglomerations, demographic processes, regional development, statistical analysis, population, city, territorial community, development, socio-economic development, sustainability, region, rank correlation coefficients, rank analysis.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1.1. Монографії

1. Березорудський А. М. Аналіз особливостей та динаміки просторового розселення в Україні. *Актуальні напрями статистичного аналізу економічного розвитку на макро- та мезорівнях* : монографія / За заг. ред. к.е.н., доцента Ю. О. Ольвінської. Одеса, 2025. С. 149–183. (1,76 д. а.)

1.2. Публікації в наукових фахових виданнях України

2. Березорудський А. М. Аналіз особливостей просторового розселення населення Одеської області. *Ефективна економіка*. 2024. № 10. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.10.81 (0,84 д.а.)

3. Березорудський А. М. Теоретичні аспекти дослідження сучасних урбанізаційних процесів. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2024. Т. 9, № 322. С. 7–14. URL: https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-9-322-7-14 (0,69 д. а.)

4. Березорудський А. М. Сучасні методики оцінки урбанізованості міських територій: теоретичні та практичні аспекти. *Економіка та суспільство*. 2024. № 69. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-44 (0,80 д. а.)

5. Березорудський А. М. Моноцентричність і урбанізація: аналіз регіонів України. *Grail of Science*. 2025. № 48. С. 103–108. URL: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.10.01.2025.010 (0,35 д. а.)

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Березорудський А. М. Демографічний вимір субурбанізації в Україні у світлі теорій міського розвитку. *Глокалізаційні аспекти інноваційного розвитку економіки* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (м. Одеса, 20 жовтня 2022 р.). Одеса: ОНЕУ, 2022. С. 12–13. (0,13 д. а.)

7. Березорудський А. М. Дослідження урбанізації та розвитку міст на тлі еволюції наукових концепцій. *Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях :* зб. матеріалів XXI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26-27 квітня 2023 р.). Одеса: ОНЕУ, 2023. С. 297–298. (0,12 д. а.)

8. Березорудський А. М. Визначення рівня урбанізованості регіонів України. *Актуальні аспекти сучасної статистичної науки і практики* : матеріали Міжнар. науково-практичної конференції пам’яті проф. А. З. Підгорного (м. Одеса, 31 травня 2023 р.). Одеса: ОНЕУ, 2023. С. 23–25. (0,11 д. а.)

9. Березорудський А. М. Оцінка динаміки рівня урбанізації регіонів України. *Глокалізаційні аспекти інноваційного розвитку економіки* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Одеса, 13 жовтня 2023 р.). Одеса: ОНЕУ, 2023. С. 8–9. (0,13 д. а.)

10. Березорудський А. М. Огляд диференційної моделі урбанізації: теоретичні засади та практична значимість. *Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях* : зб. матеріалів XXII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25-26 квітня 2024 р.). Одеса: ОНЕУ, 2024. С. 205–206. (0,12 д. а.)

11. Березорудський А. М. Розподіл районів Одеської області за правилом «ранг-розмір». *Глокалізаційні аспекти інноваційного розвитку економіки* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 жовтня 2024 р.). Одеса: ОНЕУ, 2024. С. 10–11. (0,12 д.а.)

12. Березорудський А. М. Економічна урбанізація в Україні: регіональні особливості. *Управління розвитком соціально-економічних*

систем : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції присвячена пам’яті професора Григорія Євтійовича Мазнєва (м. Харків, 6-7 березня 2025 р.). Харків : ДБТУ, 2025. Ч. 1. С. 475-479. (0,15 д. а.)

13. Березорудський А. М. Аналіз щільності населення регіонів України. *Сучасні стратегії сталого розвитку держави та суспільства: наукові горизонти та перспективи* : збірник матеріалів ІІ-ї науково-практичної конференції за міжнародною участю (м. Хмельницький, 25 лютого 2025 р.). Хмельницький: ХНТУ, 2025. Т. 2. С. 220–224. (0,13 д. а)

14. Березорудський А. М. Демографічна концентрація в Україні: аналіз групування міських населених пунктів. *Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 16 січня 2025 р.). Хмельницький: ХУУП, 2025. С. 22–23. (0,13 д. а.)

15. Березорудський А. М. Оцінка просторової концентрації населення на прикладі територіальних громад Одеської області. *Наукова спадщина Михайла Туган-Барановського як концептуальне підґрунтя суспільного розвитку* : збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 29 січня 2025 р.). Київ: ДУ Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2025. С. 252–255. (0,16 д. а.)

16. Березорудський А. М. Аналіз динаміки рівня урбанізації в країнах Європи. *Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях* : збірник матеріалів XXIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 24-25 квітня 2025 р.). Одеса: ОНЕУ, 2025. С. 258–259. (0,20 д. а.)

17. Березорудський А. М. Статистичні аспекти ідентифікації та оцінки агломерацій в Україні: проблеми та підходи. *Актуальні аспекти сучасної статистичної науки і практики* : збірник матеріалів ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції пам’яті проф. А. З. Підгорного (м. Одеса, 6 червня 2025 р.). Одеса: ОНЕУ, 2025. С. 8–10. (0,20 д. а.)

ЗМІСТ

ВСТУП…… 16

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ УРБАНІЗАЦІЇ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЯВИЩА 28

1.1. Еволюція наукових концепцій урбанізації: від класичних моделей до сучасних підходів 28

1.2. Теоретико-понятійний апарат дослідження урбанізації 47

1.3. Методичні підходи щодо оцінки урбанізаційних процесів 67

Висновки до розділу 1 88

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ 91

2.1. Статистичний аналіз стану та динаміки урбанізаційних процесів 91

2.2. Вплив демографічних тенденцій на формування урбанізаційних процесів в Україні 110

2.3. Просторово-часові особливості системи розселення в Україні 127

Висновки до розділу 2 148

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР УРБАНІЗАЦІЇ ТА АГЛОМЕРАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ 151

3.1. Оцінка взаємозв’язку між рівнем урбанізації та економічним розвитком регіонів України 151

3.2. Роль міських агломерацій як драйвера економічного зростання в умовах урбанізації 172

3.3. Аспекти ідентифікації та оцінки агломерацій в Україні: проблеми та підходи 190

Висновки до розділу 3 210

ВИСНОВКИ 214

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 218

ДОДАТКИ.. 239

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Урбанізація як процес є одним із найважливіших соціально-економічних явищ сучасності, що визначає просторову організацію суспільства, структуру економіки, динаміку ринку праці, екологічну ситуацію, а також якість життя населення. В умовах глобалізації, цифровізації та постіндустріальної трансформації роль міст у національній економіці зростає, водночас загострюються проблеми нерівномірного розвитку, деградації периферії, погіршення екологічної ситуації та соціальної сегрегації. Ці виклики особливо відчутні в Україні, де урбанізаційні процеси носять суперечливий характер: з одного боку, спостерігається концентрація населення та економічної активності в обмеженій кількості великих міст, з іншого – занепад малих і середніх міст, деградація сільських територій і деформація системи розселення.

Особливу актуальність тема дослідження набуває в контексті адміністративно-територіальної реформи, процесів децентралізації та формування територіальних громад, які потребують нових підходів до стратегічного планування просторового розвитку. Недостатність дієвих інструментів управління урбанізацією, відсутність комплексного обліку її економічних, демографічних, соціальних та екологічних наслідків у поєднанні з невизначеністю функціонального призначення багатьох урбанізованих територій стримують формування ефективної регіональної політики в Україні.

Крім того, сучасні урбанізаційні процеси супроводжуються структурними трансформаціями, які вимагають не лише ретельного аналізу, а й формулювання теоретичних основ та практичних підходів до їхнього моделювання й управління. Усе це зумовлює потребу у поглибленому міждисциплінарному дослідженні урбанізації як багатовимірного феномена, що включає демографічні зрушення, трансформацію просторової структури, економічну концентрацію.

Особливої значущості набуває тема дисертації в контексті нових

геополітичних та безпекових реалій. Воєнні дії, масове переміщення населення, руйнування інфраструктури та потреба у відбудові міських територій вимагають нових рішень щодо стратегій урбаністичного розвитку, збалансованості просторових систем та підвищення стійкості міських агломерацій. Дослідження урбанізаційних процесів дозволяє ідентифікувати потенціали регіонального зростання, визначити оптимальні сценарії територіального розвитку, а також сформувати концептуальні засади політики просторового розвитку.

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями. Тематика урбанізаційних процесів має глибоке міждисциплінарне підґрунтя і тривалу традицію дослідження як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій школі. Обрана тема дисертаційного дослідження безпосередньо пов'язана з науковими напрацюваннями провідних вчених, які сформували сучасне розуміння урбанізації як комплексного соціально-економічного явища.

У зарубіжній науці ключовими постатями у розвитку урбаністичної думки є класики соціології та економіки міста. Зокрема, Е. Дюркгейм, М. Вебер, Л. Вірт, Г. Зіммель, Р. Парк, Ф. Тьонніс. У сфері економічного аналізу міст вагому роль відіграли У. Алонсо, А. Вебер, В. Кристаллер, Дж. Кольб, П. Кругман, Х. Р. Ласуен, В. Лаунхардт, Г. Лоурі, А. Льош, Е. Міллс, Х. Річардсон, А. Сміт, Й. Тюнен, та інші. Вони заклали основи теорій просторової організації, агломераційного ефекту, полюсів росту, а також розробили моделі локалізації, дифузії інновацій та регіонального розвитку. Їхні ідеї актуалізовані у працях таких сучасних дослідників як Ж. Будвіль, М. Кастельс, Ю. Ф. Перру, П. Потьє, С. Сассен, Д. Фрідман, П. Холл. Серед інших науковців, що присвятили свої роботи тематиці урбанізації, можна виділити: Дж. Абу-Лугход, Е. Берджесс, А. Бертауд, Г. Вульф, П. Ґеддес, Ю. Єунг, Т. Р. Мальтус, М. Кастельс, Е. Кінг, П. Кнокс, Р. Коген, Е. Корцеллі-Олейнічак, Ф. Ло, Ю. Медведков, С. Салоп, Д. Сатерфвейт, П. Тейлор, Д. Фрідман, Х. Хойт, П. Холл, Ф. Хотеллінг.

Радянські науковці, що були пов'язані з тематикою урбанізації:

А. М. Вишневський, П. М. Галявин, В. Г. Давидович, А. В. Кочетков, Г. М. Лаппо, Ф. М. Лістенгурт, Ю. Л. Пивоваров, Б. С. Хорєв.

У межах вітчизняної наукової школи значний внесок у дослідження урбанізації зробили українські географи та економісти. В. М. Кубійович, І. К. Вологодцев, І. М. Маєргойз, Є. Маруняк, О. Степанів присвячені актуальним аспектам розвитку міських агломерацій, глокалізації, децентралізації, урбаністичної екології, регіональної політики та сталого розвитку.

Також інші науковці, вивчали широкий спектр питань, пов'язаних з урбанізацією серед яких: М. Ф. Аверкина, І. Арсененко, О. Байтеряков, Л. Бакалова, Г. Ю. Бакуліна, О. Бойко-Бойчук, А. Є. Буряченко, Д. В. Венгрин, Я. В. Верменич, К. М. Войціцька, О. К. Гаврилюк, О. М. Голвазін, О. Т. Гончар, В. Городяненко, Р. В. Грінченко, І. В. Гукалова, Р. Е. Гуляк, Н. Л . Гусєва, В. О. Джаман, Н. Дністрянська, М. Дністрянський, Л. Донченко, А. І. Доценко, Л. В. Єлісєєва, Н. Заблотовська, В. В. Засадко, Б. Заставецький, Л. Заставецька, В. А. Карпов, І. Костащук, К. О. Кравченко, Д. М. Кузьменко, Д. Мальчикова, К. Мезенцев, Н. Мезенцева, М. І. Мельник, В. Я. Мороз, К. А. Нємець, Л. Нємець, Я. Б. Олійник, Н. В. Омельченко, Є. Н. Перцик, І. Пилипенко, Ю. Пітюренко, В. Покшишевський, Н. М. Попадинець, К. Ю. Сегіда, Л. В. Сергієнко, З. Сіройч, І. Скавронська, К. І. Тарасова, О. Г. Топчій, О. Шаблій, С. О. Шулевський, О. А. Юрченко, В. В. Яворська, Р. Є. Яремчук та інші.

Попри значну вивченість тематики урбанізаційних процесів як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі, низка важливих аспектів залишається недостатньо дослідженою, особливо з урахуванням сучасних трансформацій в Україні, пов'язаних із децентралізацією, просторовою перебудовою регіонів, впливом військових дій, змінами демографічної ситуації. Потребують аналізу структура міського розселення в умовах України, сучасні тенденції урбанізації в регіональному розрізі та вивчення проблеми порушення міської ієрархії, просторової концентрації населення та її впливу на економічну динаміку, а також інституціоналізації агломерацій.

Отже, актуальність теми зумовлена як складністю й динамікою сучасних

урбанізаційних процесів в Україні, так і недостатньою розробленістю науково-методичних підходів до їх аналізу, прогнозування та управління. Саме тому дослідження, присвячене комплексному аналізу сучасних урбанізаційних процесів в Україні, має високу наукову та практичну значущість і відповідає потребам часу.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є поглиблення теоретичних засад, розробка науково-методичних положень та практичних рекомендацій щодо комплексного дослідження урбанізаційних процесів та просторового розвитку територій.

Досягнення поставленої мети зумовлює необхідність вирішення таких основних *завдань*:

- дослідити історичну еволюцію теоретичних підходів до вивчення урбанізації в межах класичних і сучасних наукових концепцій, окреслити основні етапи формування урбаністичної думки у вітчизняній та зарубіжній науці;
- визначити та проаналізувати сучасні підходи до трактування урбанізації в міжнародній та вітчизняній науці, зокрема основні категорії та концепції, що застосовуються для вивчення міського розвитку;
- проаналізувати методичні підходи вимірювання рівня урбанізації територій з урахуванням демографічних, економічних та просторових чинників;
- здійснити статистичний аналіз стану та динаміки урбанізації в Україні з метою виявлення чинників та трендів розвитку;
- дослідити демографічні аспекти урбанізації в Україні;
- визначити просторову структуру розселення в Україні;
- проаналізувати економічні ефекти урбанізації, зокрема вплив концентрації населення на регіональне зростання;
- оцінити роль міських агломерацій як драйверів економічного зростання;
- розробити методичні підходи до визначення потенціалу міських

агломерацій.

Об'єктом дослідження є урбанізаційні процеси як соціально-економічне явище, що формує просторову організацію населення та господарства.

Предметом дослідження є теоретичні засади, методичні інструменти та прикладні аспекти аналізу, вимірювання та управління сучасними урбанізаційними процесами в Україні.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано широкий спектр, як загальнонаукових, так і специфічних методів, які забезпечили комплексне, системне і достовірне вивчення досліджуваного явища. Вибір методів зумовлений міждисциплінарним характером урбанізації як соціально-економічного, демографічного та просторового процесу, що вимагає поєднання якісного і кількісного аналізу, емпіричних спостережень і теоретичного узагальнення.

Історико-логічний метод використано для дослідження еволюції теорій і концепцій урбанізації, зокрема виявлення ключових етапів формування урбаністичної науки в зарубіжній та українській традиції. Він дав змогу простежити логіку змін у підходах до вивчення міських процесів. Системний аналіз дозволив дослідити урбанізацію як цілісне багатоаспектне явище, у якому взаємодіють демографічні, економічні, соціальні та інші чинники. Це дало змогу структурувати дослідження відповідно до логіки формування й розвитку урбанізованих територій. Метод абстрагування дав змогу відокремити другорядні ознаки урбаністичних явищ та зосередитись на ключових чинниках, що визначають характер сучасних урбанізаційних процесів. Узагальнення та деталізація були необхідними для переходу від емпіричних спостережень і статистичних показників до формування теоретичних висновків, що дозволило побачити цілісну картину розвитку міських систем. Методи групування і систематизації застосовувалися при класифікації регіонів України за рівнем урбанізації, типологізації міських агломерацій, виділенні етапів урбанізаційного процесу та форм просторової

концентрації населення. Аналіз і синтез були базовими у дослідженні структурних компонентів урбанізації: з одного боку, здійснено розчленування явища на окремі елементи (економічні, демографічні, просторові аспекти), з іншого – забезпечено поєднання цих елементів у єдину систему для виявлення взаємозв'язків і формування цілісного наукового бачення. Індукція використовувалась для узагальнення результатів, отриманих у ході аналізу окремих регіонів, та формулювання загальних закономірностей, характерних для всієї території України. Дедукція – для перевірки гіпотез, сформульованих на основі загальновизнаних теорій, у контексті специфіки українських урбанізаційних процесів. Статистичні методи – застосовувалися для емпіричної оцінки рівня урбанізації в Україні, аналізу динаміки чисельності міського населення, густоти населення, урбанізації та інших кількісних показників. Їхнє використання забезпечило об'єктивність отриманих результатів і дозволило виявити регіональні відмінності. Значну роль у дослідженні відіграв метод геопросторового аналізу та картографування, який дав змогу візуалізувати розміщення урбанізованих територій, просторову структуру системи розселення, що виявило географічну специфіку урбанізації в Україні. Застосування моделі «ранг–розмір» (закон Зіпфа–Медведкова) для аналізу структури міських систем дозволило дослідити ієрархію міст, виявити диспропорції в розподілі населення між міськими поселеннями. Він показав себе ефективним для виявлення структурних деформацій у системі розселення. Застосовано методи економіко-математичного моделювання, за допомогою яких побудовано аналітичні моделі для виявлення взаємозв'язків між рівнем урбанізації та показниками регіонального розвитку. Крім того, з метою підтвердження статистичної значущості виявлених зв'язків і вивчення узгодженості рангів між соціально-економічними характеристиками територій застосовано рангові коефіцієнти кореляції, а саме коефіцієнти Спірмена, Фехнера та Кендала.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти, закони України, дані Державної служби статистики України,

Національного банку України. Також у роботі використано статистичні матеріали міжнародних організацій – Світового банку, Європейської економічної комісії (UNECE), Організації Об'єднаних Націй (UN-Habitat), Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), Євростату. Інформаційне підґрунтя дослідження склали наукові праці українських і зарубіжних учених з проблем урбанізації, просторового розвитку, міської економіки, регіоналістики та геоурбаністики. Використано матеріали наукових конференцій, монографії, статті в періодичних виданнях, дані відкритих державних порталів і міжнародних баз даних, інтернет ресурси, а також власні аналітичні розрахунки та моделі.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в поглиблені теоретичних засад дослідження сучасних урбанізаційних процесів та удосконалені методичних та практичних підходів щодо аналізу просторового розвитку територій.

Найбільш вагомими результатами дисертаційної роботи, які містять наукову новизну, є такі:

удосконалено:

- науково-методичні засади аналітичного забезпечення дослідження урбанізаційних процесів, які складаються з формування системи показників, інструментів та методів, що, на відміну від існуючих, базуються на поєднанні статистичних, геоінформаційних та економіко-математичних підходів та дозволяють здійснювати комплексний аналіз просторово-часових особливостей розвитку урбанізаційних процесів, виявляти регіональні особливості та динаміку змін у контексті соціально-економічних трансформацій;
- систему статистичних показників агломераційного розвитку, яка, на відміну від існуючих, полягає в оцінці агломерацій як самостійних територіальних утворень. Обґрунтовано необхідність адаптації існуючої системи показників регіонального розвитку до вимог просторового планування в умовах поствоєнної відбудови, що передбачає пілотні проєкти

як репрезентативні приклади для національного масштабу, що дозволять апробувати нові підходи до статистичного обліку та комплексного територіального управління;

- методику оцінки взаємозв'язку між рівнем урбанізації та показниками соціально-економічного розвитку, яка, на відміну від існуючих, базується на використанні коефіцієнтів рангової кореляції, а саме коефіцієнтів Спірмена, Фехнера та Кендала, та значно розширює можливості кількісної оцінки при нелінійному зв'язку між показниками та високій варіативності сукупності, що створює обмеження для використання інших економіко-математичних методів;

набуло подальшого розвитку:

- визначення основних понять та категорій урбанізації та запропоновано уточнення дефініції поняття «урбанізація», як багатовимірного соціально-економічного процесу, зумовленого трансформацією способу виробництва, який проявляється в зростанні питомої ваги міського населення, концентрації економічної активності у міських агломераціях, зміні просторової організації територій та поширенні міського способу життя, що, на відміну від інших, фокусується на структурних зрушеннях в системі розселення, трудових відносинах, інфраструктурному розвитку та соціальній поведінці, що відбуваються під впливом індустріалізації, постіндустріальних змін, діджиталізації та глобалізаційних процесів. Такий підхід підкреслює міждисциплінарний характер явища, його взаємозв'язок з економічною базою, соціальною структурою та геопросторовою організацією розвитку, який дозволяє формувати науково обґрунтовані підходи до вивчення урбанізації з урахуванням регіональної специфіки та глобальних викликів;

- методика застосування моделі «ранг–розмір», яка на відміну від попередніх досліджень, була використана для аналізу системи розселення на загальнонаціональному рівні. Це дозволило виявити порушення у структурі міської ієрархії, визначити диспропорції у системі міського розселення України, що є однією з головних перешкод для збалансованого

територіального розвитку. Отримані результати є основою для формування напрямів державної політики просторової реорганізації, та оптимізації мережі населених пунктів у процесі відбудови країни;

- методично-практичні підходи до вимірювання рівня та динаміки урбанізації територій, які на відміну від існуючих, враховують сукупність демографічних, економічних та просторових характеристик, а також передбачають використання геоінформаційного аналізу та візуалізації, що дозволяє подолати фрагментарність попередніх досліджень та більш комплексно оцінити особливості урбанізації регіонів України, що надає можливість виявляти просторові диспропорції розвитку, прогнозувати сценарії урбанізаційних змін, здійснювати моніторинг трансформацій міських територій та формувати більш обґрунтовані підходи до управління урбанізованими територіями;

- визначення специфічних характеристики та ролі міських агломерацій як драйверів соціально економічного розвитку територій, які, на відміну від існуючих, полягають у комплексному врахуванні просторової взаємодії, функціональної інтеграції, рівня економічної концентрації та мобільності населення в межах агломерацій. Обґрунтовано необхідність враховувати агломераційні ефекти при формуванні стратегій розвитку територіальних громад, що створює передумови синергічного розвитку територій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри статистики та математичних методів в економіці Одеського національного економічного університету у рамках теми: «Удосконалення методології статистичного дослідження розвитку економіки на макро- і мезорівнях» Реєстраційний номер 0121U100030 (довідка № 01-17/529 від 13.06.2025 р.), яка проводилась у період 2021-2025 рр., в межах якої автором приділено увагу статистичному вимірюванню урбанізаційних процесів,

моделюванню впливу просторової концентрації населення на регіональний економічний розвиток.

Матеріали дисертаційної роботи були використані під час виконання науко-дослідної роботи ДУ «Інститут ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України» за темою «Модернізація управління економічним розвитком територіальних утворень Півдня України» (номер державної реєстрації 0124U003641) (довідка № 3/246 від 10.06.2025 р.).

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що положення, висновки та рекомендації, сформульовані у роботі, мають прикладну спрямованість і можуть бути використані для вдосконалення регіональної політики у сфері просторового розвитку, розробки стратегій розвитку на рівні територіальних громад та міських агломерацій, оцінки рівня урбанізації територій, а також для адаптації статистичного моніторингу урбанізаційних процесів в умовах демографічних і соціально-економічних трансформацій.

Результати дослідження впровадженні в діяльність:

- ДУ «Інститут ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України». Зокрема, практичне значення мали результати, пов’язані з аналізом просторової концентрації населення, ідентифікацією потенціалу міських агломерацій як драйверів економічного зростання, а також запропоновані підходи до оцінювання рівня урбанізації територій (довідка № 3/246 від 10.06.2025 р.);
- Установа «Агенція регіонального розвитку Одеської області». Розроблені теоретико-методичні положення були використані при підготовці аналітичних матеріалів агенції, зокрема – під час формування рекомендацій для стратегій розвитку територіальних громад Одеської області (довідка № 291-25 від 23.06.2025 р.);
- Чорноморська селищна рада Одеського району Одеської області. Висновки та аналітичні матеріали дисертації були використані у процесі підготовки стратегічних документів громади, зокрема для обґрунтування

пріоритетів у розвитку транспортної доступності, оптимізації соціальної інфраструктури та залучення інвестицій. Застосування запропонованих у досліджені підходів сприяло покращенню процесу планування, дозволило сформулювати обґрунтовані цілі сталого розвитку та посилити аргументацію в комунікації з регіональними структурами та партнерами (довідка № 08-29/25/2879 від 25.06.2025 р.).

Окремі науково-методичні розробки та результати проведеного дослідження впроваджені в навчальний процес Одеського національного економічного університету та використовуються при викладанні дисциплін «Статистичні методи оцінки регіонального розвитку», «Соціальна статистика», «Соціально-демографічна статистика», «Демографічна статистика», «Статистичне забезпечення управління економічним і соціальним розвитком» (довідка № 01-17/531 від 13.06.2025 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною виконаною роботою автора, в якій викладено результати власних досліджень автора щодо актуальних урбанізаційних процесів в Україні.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та результати дисертації оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених «Глокалізаційні аспекти інноваційного розвитку економіки» (м. Одеса, 20 жовтня 2022 р.); XXI Міжнародній науково-практичній конференції «Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях» (м. Одеса, 26-27 квітня 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні аспекти сучасної статистичної науки і практики» (м. Одеса, 31 травня 2023 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених «Глокалізаційні аспекти інноваційного розвитку економіки» (м. Одеса, 13 жовтня 2023 р.); XXII Міжнародній науково-практичній конференції «Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях» (м. Одеса, 25-26 квітня 2024 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих

вчених «Глокалізаційні аспекти інноваційного розвитку економіки» (м. Одеса, 18 жовтня 2024 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Управління розвитком соціально-економічних систем» (м. Харків, 6-7 березня 2025 р.); II науково-практичній конференції за міжнародною участю «Сучасні стратегії сталого розвитку держави та суспільства: наукові горизонти та перспективи» (м. Хмельницький, 25 лютого 2025 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації» (м. Хмельницький, 16 січня 2025 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Наукова спадщина Михайла Туган-Барановського як концептуальне підґрунтя суспільного розвитку» (м. Київ, 29 січня 2025 р.); XXIII Міжнародній науково-практичній конференції «Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях» (м. Одеса, 24-25 квітня 2025 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні аспекти сучасної статистичної науки і практики» (м. Одеса, 6 червня 2025 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 17 наукових праць, серед яких: 1 розділ у колективній монографії обсягом 1,76 ум.-друк. арк., 4 статті у наукових фахових виданнях України обсягом 2,68 ум.-друк. арк., 12 публікацій апробаційного характеру в українських та міжнародних науково-практичних конференціях обсягом 1,66 ум.-друк. арк. Загальний обсяг публікацій складає 6,10 ум.-друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 260 сторінок, з них 202 сторінки основного тексту. Робота містить 22 таблиці, 25 рисунків, у т. ч. 6 картосхем, 21 формулу, 8 додатків на 22 сторінках. Список використаних джерел налічує 190 найменувань на 21 сторінці.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ УРБАНІЗАЦІЇ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЯВИЩА

1.1. Еволюція наукових концепцій урбанізації: від класичних моделей до сучасних підходів

Урбанізація – це складний багатогранний процес, який передбачає зміну місця проживання населення із сільської місцевості до міських районів. Він супроводжується зростанням чисельності міського населення, розвитком міських поселень, а також поширенням міського способу життя в регіональному, національному та глобальному масштабах.

Перші міста з’явилися ще в доіндустріальну епоху, проте їх кількість залишалася незначною. У цей період домінував аграрний сектор: більшість населення займалася сільським господарством, а соціальна інфраструктура була нерозвиненою. На противагу цьому, урбанізація як явище набуває характерних рис саме в епоху індустріалізації. Цей період ознаменувався стрімким розвитком міст і переходом до промислового виробництва. Масове будівництво фабрик і заводів створювало нові робочі місця, що, у свою чергу, сприяло зростанню міського населення.

Історично першою країною, де почали активно розвиватися урбанізаційні процеси, стала Великобританія. Саме тут виник перший мегаполіс із населенням понад один мільйон осіб – Лондон. У цей час, відомий як епоха індустріального урбанізму, почали формуватися перші теорії розвитку міст і концепції урбанізму [88].

Науковці пропонують два основні підходи до визначення етапів розвитку урбанізації у світі [138]:

Двоетапний підхід:

- Перший етап характеризується масовим переселенням сільського населення до міських центрів, збільшенням кількості міст та концентрацією економічного й культурного потенціалу у великих міських агломераціях.

- Другий етап включає поширення міської культури через засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення), що сприяє освоєнню цих стандартів у менших містах і навіть сільських поселеннях.

Трьохетапний підхід:

- Початковий етап (XIX століття). Урбанізація зароджується в Європі та Північній Америці, формуючи перші великі міста як центри економічного й соціального розвитку.

- Перша половина XX століття. Відбувається суттєве прискорення зростання міського населення та поширення урбанізації на інші регіони світу, включаючи Азію, Африку та Латинську Америку.

- Друга половина XX століття. Спостерігається швидке зростання великих міст, утворення агломерацій та мегалополісів, які розширюють міський спосіб життя навіть у віддалених сільських регіонах.

На наш погляд трьохетапна модель є більш релевантною для аналізу урбанізації в країнах глобального Півдня, де другий та третій етапи часто накладаються.

Значення, роль та соціальний профіль міст змінювалися відповідно до рівня розвитку продуктивних сил, способу виробництва та суспільно-економічної формації. Змінювалися характер розселення, темпи розвитку міського господарства, благоустрій житла та інфраструктура. З часом значення міст у соціально-економічному та політичному розвитку країн і регіонів зростало, що згодом отримало назву «урбанізація».

Як зазначає Омельченко, довгий час міські поселення за характером діяльності та функцій нагадували великі села, оскільки ремесло було лише додатком до сільського господарства. З X століття відбувався процес зростання ролі міст і формування міської зайнятості, що стало важливою рисою першого «урбаністичного переходу». Середньовічні міста протиставлялися селам не тільки через виробництво різноманітної продукції, але й через те, що ця продукція вироблялася ремісниками. Крім того, міське господарство було більше орієнтоване на грошовий обмін.

Погоджуємося з таким підходом, проте хочемо зазначити, що хоча середньовічні міста вже мали відмінності від сіл, та певні риси характерні для урбанізації проте частка населення міст була не значною, таким чином урбанізація ще не стала масовим явищем.

Індустріальна цивілізація створила багато містобудівних моделей і теорій, які досі залишаються актуальними. Місто і його господарство стали об'єктами економічних досліджень у зв'язку зі зростанням ролі міста в ринковій економіці [165]. На заході промислова революція, що почалася у XVIII сторіччі, ознаменувала перехід від аграрного суспільства до індустріального в якому головну роль відіграє промислове виробництво. Індустріалізація в свою чергу спровокувала значну урбанізацію. В індустріальному суспільстві основна маса населення зайнята на заводах і фабриках, кількісно міське населення переважає над сільським.

Урбанізацію можна визначити, як зростання значення міст у розвитку суспільства, яке супроводжується ростом і розвитком міських поселень, зростанням питомої ваги міського населення, поширенням міського способу життя в певному регіоні, країні, світі.

Просторові чинники завжди значною мірою визначали економічний розвиток. Визнання важливості зосередження економічної діяльності в містах сприяло розвитку урбаністичної економіки. Хоча формування цієї дисципліни тривало понад два століття, вона все ще вважається відносно молодою галуззю. Першою класичною працею, де описано основні теоретичні концепції міст, була книга А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776), що заклала основи понять «локальні зовнішні ефекти» та «економія агломерацій». Англійський мислитель Т. Р. Мальтус також досліджував проблеми зростання міст, вказуючи на негативний вплив урбанізації на здоров'я населення [24].

У другій половині XIX століття почала активно формуватися система наукових знань, спрямованих на вивчення міських поселень і специфіки способу життя, що в них виникає. Перші спроби пояснити характерні риси

урбанізації як багатогранного соціально-економічного процесу, основою якого є історичні форми суспільного та територіального розподілу праці, здійснили класики соціології – Е. Дюркгейм, М. Вебер, Ф. Тьонніс і Г. Зіммель [145].

У 1820-х роках Й. Тюнен заклав основу німецької школи економіки міста, розглядаючи місто як ринок збуту, а модель концентричних кіл впливу стала базою багатьох досліджень. Модель Тюнена (модель ізольованої держави, теорія сільськогосподарського штандорту) – схема розміщення сільськогосподарського виробництва залежно від місця збуту продукції, запропонована німецьким економістом Йоганном фон Тюненом у роботі «Ізольована держава щодо сільського господарства та національної економіки» (1826). Модель Тюнена - абстрактна географічна модель, що описує «теорію вибору сільгоспкультур» та «теорію інтенсивності обробітку землі» [21]. Пізніше, А. Льом запропонував теорію розміщення виробництва, де центральне місце займало головне місто, що забезпечує максимізацію прибутку. Дж. Кольб і Г. Лоурі розробили моделі «правильного розміщення гнізд» і «міського мультиплікатора», що пояснюють економічну і територіальну структуру міст.

Концепція просторової організації урбанізованого середовища, запропонована Е. Берджессом, зазнала подальшого розвитку та коригування в межах екологічної школи соціології. Його класична модель концентричних зон, що описувала радіальне зростання міста від центру до периферії, хоча й була евристично значущою, не завжди точно відображала реальні процеси міської динаміки. У 1939 році Хомер Хойт, здійснюючи подальші дослідження просторової організації міських територій, запропонував альтернативну теорію секторів. На основі емпіричних досліджень він дійшов висновку, що зростання міста частіше відбувається не концентричними колами, як це передбачалося в моделі Берджесса, а вздовж окремих секторів. Такі сектори, за спостереженнями Хойта, формуються, зокрема, уздовж основних транспортних артерій, що сприяють розвитку житлових, комерційних та промислових зон у відповідних напрямках. Таким чином, теорія секторів

дозволила краще пояснити специфіку територіальної диференціації міських просторів та механізми їхнього розвитку, що мало важливе значення для подальших соціологічних та урбаністичних досліджень [109].

На наш погляд традиційні просторові моделі запропоновані Тюненом, Берджесом та Хойтом хоча й мають аналітичну цінність, однак у сучасних умовах потребують суттєвого переосмислення. Їхня обмеженість полягає у нехтуванні роллю інформаційних технологій, мобільності населення, екологічних обмежень та нерівномірного доступу до міських благ.

Внесок Ф. Хотеллінга і С. Салопа у вивчення просторової диференціації ринків збуту і конкуренції теж важливий. У 1960-х роках економіка міста стала самостійною дисципліною з працями У. Алонсо [3], Е. Міллса [28], П. Кругмана [22] та інших, які створили просторові моделі міст.

Погоджуємося з думкою, що розвиток міст у країнах з перехідною економікою, таких як Україна, має свої особливості. А. Бертауд [8] показав, що в умовах планової економіки земля розподілялась адміністративно, що створило дисонанс з ринковим профілем цін на землю.

Концепції «полюсів росту» та «осей розвитку» Франсуа Перру [32] і П'єра Потьє [33] визначають, що економічне зростання відбувається нерівномірно, зосереджуючись у певних містах і розповсюджуючись через транспортні коридори. Також у цьому напрямку працювали Жак Будвіль [9] та Хосе Рамон Ласуен [23]. Джон Фрідман і Х. Річардсон також досліджували міську агломерацію і її вплив на економічне зростання [155].

Теорії «полюсів росту» ґрунтуються на ключовому положенні про визначальну роль галузей як структурних елементів економічної системи. Особливий акцент робиться на лідируючих галузях, які не лише впроваджують інноваційні товари та послуги, але й демонструють найбільш інтенсивну динаміку розвитку [154]. Урбанізаційний контекст додає новий вимір до аналізу цих процесів, оскільки просторовий розподіл підприємств лідируючих галузей нерозривно пов'язаний з формуванням економічних і соціальних центрів, які виступають як магніти для факторів виробництва.

Концепція проектування полюсів, а також центрів економічного зростання на рівні регіональної економіки, а в перспективі й національної, є не тільки теоретично обґрунтованою, але й емпірично підтвердженою практикою багатьох країн з різним рівнем соціально-економічного розвитку. Світовий досвід демонструє ефективність стратегічного формування таких полюсів як інструмент стимулювання економічного розвитку, регіональної інтеграції та інноваційної активності [92].

З наукової точки зору, полюси росту можна розглядати як урбаністичні осередки концентрації капіталу, інновацій, трудових ресурсів та інфраструктурного потенціалу. Вони забезпечують не лише максимізацію ефективності використання економічних ресурсів, а й виступають драйверами територіальної інтеграції та структурної модернізації регіонів. Урбаністичний простір, який утворюється навколо таких центрів, набуває мультифункціонального характеру, поєднуючи виробничі, соціальні та культурні аспекти.

Таким чином, лідируючі галузі та їхнє стратегічне розташування в межах міських і приміських зон формують стійкий взаємозв'язок між економічною динамікою та урбанізаційними процесами.

З другої половини XIX століття місто стало предметом ґрунтовних досліджень з боку економістів та соціологів, що зумовило формування сучасного розуміння урбанізації як комплексного процесу, який охоплює всі аспекти суспільного життя. Урбанізація перестала розглядатися виключно як демографічне явище, пов'язане з ростом міського населення, і набула ширшого значення як багатовимірний процес, що впливає на соціальні відносини, економічні структури, культурні практики та навіть психологічний стан індивідів.

Розвиток наукового інтересу до міста значною мірою пов'язаний із Чиказькою школою соціології, яка заклала основи системного аналізу урбанізаційних процесів. У період соціальних потрясінь у Європі основним центром урбаністичних досліджень стали США, де на початку XX століття

активно застосовувалася методика соціальних обстежень (social surveys), що надавала емпіричні дані для вивчення умов життя міського населення та соціальних проблем. Лідер Чиказької школи Р. Парк наголошував на функціональній ролі міста як «великого сортувального механізму», що відбирає з маси населення індивідів, найбільш пристосованих до конкретного середовища [31]. У свою чергу, Л. Вірт звертав увагу на історичну зміну значення поняття «урбанізувати», яке раніше асоціювалося з вихованням ввічливості та витонченості» [51].

Особливе місце в дослідженні впливу міського середовища на людину посідає робота «Урбанізм як спосіб життя», автором якої є Луїс Вірт. У своїй концепції він висунув припущення, що три ключові характеристики міста – його велика територіальна протяжність, висока щільність населення та соціальна різнорідність – суттєво трансформують поведінкові моделі та світосприйняття його мешканців. Вірт вважав, що міське середовище сприяє формуванню міжособистісних відносин, які характеризуються певною відстороненістю, функціональністю та фрагментарністю. Висока концентрація населення та постійні соціальні контакти спричиняють емоційне виснаження, зниження рівня довіри та посилення індивідуалізму. Унаслідок цього міські жителі стають більш байдужими один до одного, менш чутливими до соціальних зв’язків, водночас перебуваючи у стані постійного нервового напруження та психологічного неспокою [143].

Чиказька школа соціології зробила значний внесок у розвиток урбаністичних досліджень, запропонувавши комплексний підхід до аналізу міста як соціального простору. В її рамках місто розглядалося не просто як фізичний простір, а як складна соціальна система, що має власну внутрішню логіку розвитку. Соціологи цієї школи прагнули виявити механізми просторової організації міста, досліджуючи його соціальну структуру, процеси сегрегації, формування міських спільнот та особливості взаємодії мешканців. Вони вбачали в місті своєрідну «соціальну лабораторію», яка дозволяє вивчати

закономірності суспільного життя, поведінку індивідів у великих соціальних групах та специфіку адаптації людей до урбанізованого середовища.

Таким чином, завдяки дослідженням Чиказької школи соціології, а також концепції урбанізму Луїса Вірта, місто почало розглядатися не лише як територіальна одиниця чи економічний центр, а як особливий тип соціальної організації, що формує специфічний спосіб життя, систему цінностей та психологічні особливості своїх мешканців.

Погоджуємося з думкою, що Чиказька школа соціології дійсно заклала основи системного аналізу урбанізаційних процесів, перетворивши місто на об’єкт ґрунтовного наукового вивчення. Їхнє використання методики соціальних обстежень (social surveys) стало проривом, забезпечивши емпіричні дані для вивчення соціальних проблем. Проте, слід зазначити, що концепція Р. Парка про місто як «великий сортувальний механізм», який відбирає найбільш пристосованих індивідів, має певні обмеження. Хоча цей погляд відображає конкурентний характер міського середовища, він може недооцінювати роль соціальної солідарності, мереж підтримки та взаємодопомоги, які також існують у місті.

У період світової індустріалізації міста стали об’єктом глибоких досліджень як з боку економістів, так і соціологів, що сприяло формуванню різних аналітичних підходів до їх вивчення. Економічна наука зосереджувалася передусім на функціональному зонуванні міських територій, розподілі виробничих і комерційних просторів, економіці міського господарства, а також на оптимізації ресурсів та інфраструктури, необхідних для підтримки зростаючого населення та промислового виробництва. У свою чергу, соціологи звертали увагу на соціальні аспекти урбанізації, аналізуючи вплив міського середовища на спосіб життя, структуру соціальних взаємодій, механізми територіальної сегрегації, рівень злочинності та інші суспільні виклики, зумовлені стрімким зростанням міських агломерацій.

Прискорена урбанізація та зростання міст як центрів економічної активності і соціального розвитку сприяли усвідомленню урбанізації як

складного і багатоаспектного феномена. З розвитком міст змінювалися не лише соціально-економічні умови, а й саме розуміння природи урбанізації. Поняття «місто» та його наукова інтерпретація зазнавали еволюційних змін відповідно до нових викликів та тенденцій, що супроводжували процеси індустріалізації, модернізації та глобалізації.

З огляду на складність урбанізаційних процесів, їх дослідження завжди потребувало міждисциплінарного підходу. Урбаністика як науковий напрямок поступово оформилася на перетині економіки, соціології, географії, архітектури, екології та політології, що зумовило необхідність активного методологічного діалогу між різними дисциплінами. Це наукове поле стало платформою для дискусій щодо теоретичних основ дослідження міста, вибору методів його аналізу, а також пошуку ефективних рішень для подолання соціальних, економічних і екологічних викликів урбанізованого середовища.

Таким чином, міські дослідження впродовж століть залишаються предметом міждисциплінарного аналізу, оскільки процес урбанізації безперервно змінюється, формуючи нові соціально-економічні та культурні реалії. Незважаючи на різноманіття підходів, спільним залишається прагнення дослідників зрозуміти закономірності розвитку міст, їхній вплив на суспільство та можливі стратегії управління цими процесами в контексті сталого розвитку.

У 1960–1980-х роках з’явилися практичні концепції урбанізації, спрямовані на пошук оптимальних моделей розселення та їх регулювання. В СРСР важливу роль відіграли три концепції представлені у таблиці 1.1.

Ці концепції були орієнтовані на вдосконалення та розвиток систем розселення, проте вони не враховуючи об’єктивні закони еволюції урбанізації.

Перші урбаністичні дослідження українських географів розпочалися у 1920–30-х роках. В. Кубійович, засновник української геоурбаністики, звернув увагу на важливість вивчення географічного розташування міст, їх розвитку та структури населення. Він визначив три «кола міста»: фізіогномічне місто,

передмістя та коло міської людності, підкреслюючи значення вигідного розташування великих міст для їхнього зростання [166].

Таблиця 1.1

Систематизація радянських практичних концепцій урбанізації

Теорія / концепція	Характеристика	Представники
Теорія групових систем населених місць	Передбачала створення взаємопов'язаних міських та сільських поселень	В.Г. Давидович, А.В. Кочетков, Ф.М. Лістенгурт, А.М. Вишневський, Ю.Л. Пивоваров
Концепція єдиної системи розселення	Мала на меті забезпечення рівних умов розвитку як для сільських, так і для міських поселень в умовах централізованого планування	Б.С. Хорєв
Концепція опорного каркасу розселення	Пропонувала виділення міських агломерацій і встановлення меж супутникової зони.	Г.М. Лаппо, П.М. Галявиним

Джерело: складено автором на основі [144]

На нашу думку варто зазначити, що хоча В. Кубійович і заклав основи геоурбаністики, його «кола міста» були радше описовими, аніж пояснювальними моделями. Вони не повною мірою враховували соціальні та економічні динаміки, що рухають міський розвиток, зосереджуючись переважно на фізико-географічних аспектах.

І. Вологодцев у 1926 році здійснив першу функціональну типізацію міст України, виділивши різні групи на основі їхніх економічних функцій [117]. Географія міст також досліджувалася О. Степанів, яка представила географічні нариси українських міст, таких як Львів і Київ.

У 1940–41 роках І. Маєргойз вивчав Київ, підкреслюючи його значення як природно-географічного центру України. Він також акцентував увагу на розвитку культурних закладів і формуванні «креативного класу» в місті.

До 1960-х років урбаністичні дослідження в Україні носили фрагментарний характер, але в 1960–70-х роках спостерігався сплеск інтересу до цієї теми. Вчені аналізували фактори формування та розвитку міст, зокрема роль економіко-географічного положення, містоутворюючі функції та

господарські зв’язки. Важливими напрямками були вивчення нерівномірного розміщення міських поселень, розвиток малих і середніх міст та ефективне використання їх трудових ресурсів.

Пізніші дослідження зосереджувалися на функціональній типізації міських поселень та ідеї територіальних систем міських поселень, які розглядалися як динамічні структури з глибокими економічними зв’язками. Ці концепції сприяли розумінню складних взаємодій у міському середовищі та заклали основи для сучасного підходу до розвитку урбаністичних ідей в Україні.

Глобалізація та стихійно-ринкові трансформації є основними чинниками еволюції просторової структури пострадянських міст. Ці процеси проявляються через деіндустріалізацію, реіндустріалізацію, терціаризацію, фрагментацію та субурбанізацію, причому кожен регіон демонструє свою специфіку цього універсального тренду, що називають «глокалізацією чинників» [186].

Є. Маруняк у своїх дослідженнях визначає низку ключових індикаторів глобалізації міст, які відображають складний характер трансформацій сучасного урбанізованого середовища. Одним із основних проявів цього процесу є прискорена урбанізація, що відбувається на фоні занепаду окремих регіонів, зокрема периферійних та сільських територій, які втрачають економічну активність та людський капітал. Це призводить до концентрації ресурсів та можливостей у найбільших містах, формуючи гіпертрофований розвиток мегаполісів на тлі депресивності інших регіонів.

Ще одним важливим аспектом є зміна функціонального наповнення міст, які займають провідні позиції в національному та глобальному економічному ландшафті. Внаслідок економічної реорганізації відбувається поляризація міського простору, що супроводжується соціальною та економічною нерівністю. Це проявляється в ієрархізації міського населення, сегрегації житлових територій, зростанні розриву між забезпеченими та

маргіналізованими групами, а також у формуванні елітних та депресивних зон всередині самих міст.

Глобалізація також супроводжується інформаційною та комунікаційною перенасиченістю, що суттєво змінює характер взаємодії у міському середовищі. Впровадження цифрових технологій, розвиток мережевих комунікацій та поява представництв глобального рівня сприяють перетворенню міст на осередки міжнародного співробітництва, що впливає на їхню культурну та соціальну динаміку. Це, зокрема, проявляється в мультикультурності та поліетнічності міського простору, що є наслідком інтенсифікації міграційних потоків та зростання мобільності населення.

Зміни торкаються й естетики міського ландшафту: архітектурні рішення набувають глобалізованих рис, орієнтуючись на універсальні стандарти, а локальні особливості поступово нівелюються. Паралельно з цим відбувається зменшення просторової залежності між місцем проживання та місцем роботи чи навчання, що зумовлено розвитком транспортної та цифрової інфраструктури.

Ще одним суттєвим наслідком глобалізації є зростання ризиків, пов’язаних із життям у містах, що проявляється як у загрозах екологічного характеру, так і в соціальних викликах, пов’язаних із безпекою та якістю життя. Прискорення темпів життя та ритму міста супроводжується зростанням цінності індивідуального простору та часу, оскільки міські жителі змушені адаптуватися до нових режимів роботи, пересування та споживання інформації.

Одним із найбільш критичних аспектів глобалізації міст є погіршення екологічної ситуації, що пов’язане з перевантаженістю інфраструктури, забрудненням повітря, зростанням споживання енергії та ресурсів, що вимагає нових підходів до міського планування та впровадження екологічно сталих рішень.

Таким чином, процес глобалізації міст є багатогранним явищем, що охоплює економічні, соціальні, культурні та екологічні аспекти. Його наслідки

проявляються як у можливостях розвитку та інтеграції міст у глобальну систему, так і у викликах, пов’язаних із просторовою, соціальною та екологічною нерівністю, що потребує комплексного міждисциплінарного підходу до аналізу й управління урбаністичними процесами [132].

Українські міста виступають просторами, де перетинаються різні процеси: глобалізація, джентрифікація, метрополізація, комерціалізація, гендерифікація, доместикація простору, сакралізація, що ведуть до значних, але вибіркових змін міського середовища.

Урбанізація стала об’єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених у різних галузях суспільних наук. Ці дослідження дозволили сформувати широкий спектр теоретичних підходів, які стали основою сучасних концепцій урбанізації та розвитку міських територій.

Кожна теорія або концепція суспільного явища являє собою сукупність фундаментальних положень, що пояснюють особливості об’єкта чи явища в конкретний період історичного розвитку. Ці положення підтверджуються за допомогою наукових методів. Урбанізаційні процеси є унікальними явищами, що протягом тисячоліть визначали розвиток суспільства, враховуючи роль і значення міст у різні епохи.

Аналіз наукової літератури свідчить про існування великої кількості теорій та концепцій урбанізації, а також різних підходів до їх систематизації. Вітчизняні дослідники пропонують класифікувати концепції, враховуючи специфічні властивості теорій урбанізації (Додаток А).

Більшість із зазначених концепцій акцентують увагу на ролі та значенні міст та урбанізованих територій, розглядаючи їх переважно через призму економічного розвитку держави чи регіону. Серед основних теорій виділяють: теорію локалізації та розміщення; регіональну концепцію; теорію комплексного підходу; концепцію дифузії інновацій; концепцію полюсів і центрів зростання; концепцію осей розвитку; концепцію інфраструктури; концепцію агломерації; концепцію «центр – периферія»; концепцію кумулятивного зростання; концепцію регіонального росту; теорію

економічних кластерів; концепцію мережевого суспільства. У працях представників цих теорій дослідження, як правило, зосереджене не на самих процесах урбанізації, а на значенні міст у рамках відповідних економічних, соціальних чи культурних концепцій.

Розглянемо теорії урбанізації, які ставлять предметом вивчення саме місто.

1. Концепція «глобальне місто». Термін «глобальне місто» вперше вжив американський науковець Саскія Сассен у 1991 році [170]. У її інтерпретації глобальні міста є стратегічними пунктами світової економіки, де концентруються функції управління, контролю та надання професійних бізнес-послуг. Глобальні міста також слугують центрами, які інтегрують глобальний капітал і керують його потоками. Рейтинг таких міст розробляється консалтинговою компанією «Kearney» [17]. Варто зазначити, що рейтинг глобальних міст не завжди корелює з рейтингом країн за рівнем урбанізації. Це свідчить про те, що концепція глобальних міст більше стосується ролі міста в світовій економіці, а не рівня урбанізації. Ці міста переважно є фінансовими центрами, де знаходяться найбільші фондові біржі світу, такі як Нью-Йорк, Лондон і Токіо [157].

2. Концепція «світове місто». На перший погляд, концепція світових міст схожа з концепцією глобальних міст, проте вони мають як спільні, так і відмінні риси. Теорія світових міст має давнішу історію: її основи були закладені у 1915 році Патріком Ґеддесом у праці «Міста в еволюції» [15]. Подальший розвиток концепції здійснили такі дослідники, як Е. Кінг, Р. Коген, П. Холл, Д. Фрідман, Г. Вульф, П. Кнокс, П. Тейлор, Дж. Абу-Лугход, Ф. Ло, Ю. Єунг, М. Кастельс, Е. Корцеллі-Олейнічак. На відміну від глобальних міст, світові міста мають ширший спектр впливу, який включає культурний, політичний і соціальний аспекти.

І. Скавронська [87], досліджуючи праці представників зазначеної концепції, обґрунтувала подібні та відмінні риси між глобальними та світовими містами (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Відмінні та подібні риси світових та глобальних міст

Світові міста	***Глобальні міста***
Подібні риси глобальних та світових міст	
- функціонують у глобалізованому середовищі; - є центрами міжнародної торгівлі, культури, потужної політичної діяльності, освіти; використовуються глобальним капіталом як «базові точки» для організації виробництва і ринків	
Відмінні риси глобальних та світових міст	
1. Первинність міст	
Світові міста є первинними	Глобальні – вторинні, тобто більшість глобальних міст сформувалася на основі функціонування світових
2. Фактори формування	
Формування світових міст зумовлено історичними чинниками, географічними факторами, розвитком торгівлі	Глобальні міста формувалися з розвитком фінансового сектору, сектору послуг й індустрії розваг, інноваціям та інформаційним технологіям
3. Властивості функціонування міст	
Глобальні міста виступають ключовими вузлами світової економіки, політики, культури та освіти, концентруючи у собі не лише фінансові потоки та міжнародну торгівлю, а й інституції національного та наднаціонального рівня. Вони є осередками політичного впливу, розташуванням штаб-квартир міжнародних корпорацій, фінансових центрів та представництв урядів. Окрім того, глобальні міста сприяють розвитку висококваліфікованих професійних сфер, таких як медицина, юриспруденція, інформаційні технології, що підсилює їхню роль у формуванні глобальної інноваційної та економічної політики.	

Джерело: [16]

Глобальні міста виникли на основі світових міст, які, у свою чергу, були ключовими центрами політичної могутності як для окремих країн, так і для світу загалом. Завдяки концентрації політичних ресурсів у таких містах вдалося акумулювати фінансові інституції, які розвинулися до рівня, коли світові міста трансформувалися у глобальні. Цей процес є природним, адже фінансові інституції тісно пов’язані з політичними процесами і, в багатьох випадках, самі стають ключовими лобістами тих чи інших політичних рішень. Розміщення фінансових та політичних центрів в одному місті є логічним, оскільки це підвищує їх ефективність у взаємодії.

3. Концепція мережі глобальних і світових міст. Ця концепція підкреслює взаємозв’язок між глобальними та світовими містами, формуючи

своєрідну мережу, яка визначає структуру сучасної глобальної економіки. Зв'язки між такими містами не лише сприяють розвитку міжнародних відносин, а й забезпечують координацію у сферах фінансів, культури, логістики та інновацій. Через ці зв'язки міста стають частинами інтегрованої системи, яка підтримує глобалізацію і формує нові моделі взаємодії у світовій економіці.

4. Концепція метрополізації. Еволюція концепції міст-метрополій пройшла значний шлях за відносно короткий час. Спочатку вони сприймалися як центри культурної та імперської спадщини (Париж, Рим, Лондон) або найбільш урбанізовані осередки, однак з часом стала очевидною їх ключова функціональна роль у глобальних політичних і фінансово-економічних системах.

За первинним визначенням, метрополіями можна вважати давньогрецькі поліси, які мали колонії. Хоча ці поліси не завжди мали безпосередню владу над своїми колоніями, їх зв'язки будувалися на принципах домінування та експлуатації. У сучасному контексті метрополії виконують роль центрів, які забезпечують управління та контроль над різноманітними регіонами. Умови зв'язків можуть варіюватися (протекторат, васалітет, підопічна територія тощо), проте сутність цих відносин залишається незмінною – це панування і підпорядкування [133].

З огляду на модернізаційний і прогнозний характер урбанізаційних процесів, слід враховувати їхню динаміку в планово-проєктній та стратегічній документації. У сучасному світі інноваційні просторові структури, що виникають у результаті урбанізації, потребують нових підходів до управління.

У перспективі може виникнути необхідність реформування адміністративно-територіального устрою, щоб оптимізувати керування урбанізованими процесами. Це може включати розробку концепції перспективного розвитку урбанізації в регіонах, визначення напрямів використання прогнозної документації та вдосконалення стратегій управління.

Такі заходи сприятимуть підвищенню ефективності розвитку регіонів і формуванню більш збалансованого підходу до урбанізації [125].

Шаульська та Томчук звертають увагу на те, що концепція сталого розвитку та постіндустріальна трансформація сучасної економіки спрямовують наукову рефлексію на дослідження територій і міст, які постають як унікальні соціально-економічні системи. Ці системи виконують роль ключових драйверів економічного та соціального прогресу, забезпечуючи високі темпи зростання завдяки концентрації людських ресурсів. Водночас якісні та кількісні характеристики цих ресурсів слугують визначальними чинниками, що впливають на результативність і ефективність урбанізаційних процесів, а також на їхню здатність інтегруватися в глобальні економічні та соціальні мережі [187].

Таблиця 1.3

Теорії урбанізації в контексті концепції сталого розвитку

Теорія	Характеристика	Представники
Концепція урбаністичної екології	- міста зростають не хаотично, а відповідно до особливостей зовнішнього середовища; - природне походження зонування міст та пересування в міському середовищі; - формування міста розглядається, як відтворення послідовних концентричних кіл	Р.Парк, Е.Берджес
Урбанізм як спосіб життя	- місто характеризується у трьох проєкціях: розмір території, щільність та гетерогенність населення; - визначають фактори світосприйняття мешканців, зокрема психологічні ефекти життя; - урбанізація розглядається, як віддзеркалення природи ширшої соціальної системи	Л.Вірт
Композиційна теорія	- визначається вплив урбанізму на людину, оскільки вона ізольована в місті від навколишнього середовища; - основна увага приділена вивченню таких чинників, як суспільний клас, етап життєвого циклу, етнічне походження	Г.Ганс
Теорія субкультури	- навколишнє середовище міста впливає на приватне життя людей; - у містах складають умови для створення та зміцнення соціальних груп; - міське середовище сприятливе для субкультур; - для міського середовища характерною тенденцією є соціальний конфлікт	К.Фітер

Джерело: [157]

Аверкина М. Ф. [58] та Мороз В. Я. [136] виокремлюють теорії урбанізації у контексті концепції сталого розвитку: концепція урбаністичної екології; урбанізм як спосіб життя; композиційна теорія; теорія субкультури. Зазначених теорій охарактеризовано у таблиці 1.3.

Теорії урбанізації не лише пояснюють походження міст, але й аналізують природу наслідків і проблем, спричинених урбанізаційними процесами. Кожна з цих теорій фокусується на людині як центральному елементі та досліджує вплив урбанізації на життя й існування людини та суспільства в природному, економічному, соціальному та гуманітарному середовищах. Такий підхід створює теоретичне підґрунтя для вивчення складних взаємозв'язків між природними, економічними й соціальними чинниками, які проявляються на урбанізованих територіях. Урбанізація розглядається як джерело як позитивних, так і негативних наслідків, що впливають на окрему особистість та суспільство загалом.

Урбанізація, як зазначають різні дослідники, є багатогранним і динамічним процесом, що охоплює не лише демографічні зрушення, але й глибокі соціально-економічні, культурні та екологічні зміни. Наукові погляди на це явище можна умовно поділити на кілька груп, які відображають різні етапи розвитку теорій урбанізації.

Дискусія між дослідниками починається з визнання того, що процеси урбанізації зародилися ще в доіндустріальну епоху, коли міста виконували переважно ремісничі й торгові функції. Класики соціології, такі як Е. Дюркгейм, М. Вебер і Г. Зіммель, наголошували на унікальності соціального простору міста, яке відрізнялося від сільських поселень не лише структурою зайнятості, а й способами взаємодії. Їхні ідеї доповнили економічні теоретики, такі як Й. Тюнен та А. Вебер, що описували місто як центр економічної активності та ринок збуту.

У XIX–XX століттях теорії урбанізації еволюціонували, акцентуючи увагу на структурі міст та їхньому функціональному зонуванні. Наприклад, моделі концентричних кіл Тюнена або теорія секторів Хомера Хойта показали,

як просторовий розподіл ресурсів впливає на міський розвиток. Ці підходи заклали основу сучасної урбаністичної економіки.

Сучасні підходи до урбанізації розділяються на два головні напрями: економічний і соціальний. Економісти (Ф. Перру, В. Алонсо) акцентують на концентрації економічних ресурсів у міських центрах та їхній ролі як двигунів регіонального зростання. Натомість соціологи (Р. Парк, Л. Вірт) досліджують вплив міського середовища на людину, особливо в аспекті субкультур, соціальної напруги та адаптації до нових умов життя.

Глобалізація суттєво трансформує міський простір. Концепції «глобального міста» (С. Сассен) і «світового міста» (П. Геддес) описують міста як стратегічні вузли у світовій економічній системі. Такі мегаполіси, як Нью-Йорк, Лондон і Токіо, стали центрами фінансів, культури й інновацій. Водночас українські дослідники наголошують на локальних аспектах, таких як нерівномірний розвиток міських агломерацій і вплив пострадянських трансформацій на урбаністичний ландшафт.

Дискусія також охоплює екологічний вимір. Урбанізація створює навантаження на природні ресурси, що спонукало до формування концепцій сталого розвитку, включно з урбаністичною екологією. Представники цього напряму (Р. Парк, Е. Берджесс) наголошують на необхідності гармонізації зростання міст із збереженням природного середовища.

Урбанізація постає як складний, але необхідний етап еволюції суспільства. Вона формує нові виклики для економіки, культури й екології, однак водночас створює умови для інновацій та прогресу. У сучасних умовах необхідно знаходити баланс між глобальними тенденціями та локальними особливостями, що дозволить забезпечити стійкий розвиток урбанізованих територій.

Підсумовуючи аналіз еволюції наукових концепцій урбанізації можна сказати, що жодна з них не є вичерпною у поясненні всіх проявів і наслідків цього багатофакторного процесу. Урбанізація, починаючи від перших ремісничих поселень і до глобальних фінансових агломерацій, виявляє себе не

лише як демографічне чи економічне явище, а як структурно-комплексний процес, що охоплює просторові, соціальні, культурні та екологічні компоненти.

На наш погляд урбанізацію доцільно розглядати як індикатор еволюції суспільного устрою, в якому місто виступає не лише фізичною локацією, а й осередком формування нових форм суспільних відносин, інституцій та практик. Зокрема, урбанізаційні процеси відображають трансформацію способу виробництва, домінування інформаційної економіки, переосмислення простору як соціального конструкта.

Хочемо приділити окрему увагу, що в умовах пострадянської трансформації, урбанізація в Україні не відповідає класичним західним моделям. Спостерігається рецесивний тип урбанізації, що супроводжується депопуляцією, занепадом інфраструктури, деіндустріалізацією, поглибленням міжрегіональної нерівності. Тому вивчення урбанізації в Україні вимагає адаптації існуючих теорій та формування власної методологічної платформи, що поєднує структурно-функціональний, просторовий, мережевий і інституційний підходи.

Таким чином, з огляду на динаміку, багатовимірність і суперечливість урбанізаційних процесів, необхідною є новітня наукова синтеза, яка дозволяє поєднати класичні напрацювання з сучасними викликами – глобалізацією, зміною структури зайнятості, цифровізацією, екологічною кризою, війною, мобільністю та інклюзивністю.

1.2. Теоретико-понятійний апарат дослідження урбанізації

У науковому дискурсі визначення міста варіюється залежно від конкретних підходів, прийнятих для визначення у різних країнах світу. Від того, які населені пункти отримують статус міста, безпосередньо залежить рівень урбанізації певної території. Аналіз критеріїв, за якими відбувається надання такого статусу, є важливим завданням для наукового дослідження,

оскільки це дозволяє краще зрозуміти відмінності урбанізаційних процесів у глобальному контексті.

Систематизація цих критеріїв має вирішальне значення для коректного співставлення та порівняння урбаністичних характеристик різних регіонів. З огляду на це, теоретичні та методичні аспекти дослідження урбанізації постають як ключові елементи наукової роботи, спрямованої на розширення знань у сфері просторового розвитку. Отже, актуальність дослідження урбанізації підтверджується його значущістю для формування адекватного уявлення про сучасні тенденції розвитку міських територій у різних соціально-економічних та культурних контекстах.

Місто слугує осередком соціально-економічного, культурного та політичного життя. Його становлення розпочалося приблизно 9 – 10 тисяч років тому з неолітичної революції, яка ознаменувала перехід від кочового до осілого способу життя, сприяючи формуванню перших сільськогосподарських громад, а згодом і міст. Роль міста змінювалася протягом різних історичних етапів, відображаючи суспільні відносини, рівень виробництва, культурний контекст і архітектурні особливості. У сучасну епоху місто характеризується концентрацією виробничих потужностей і специфічним способом життя його мешканців, що вирізняє його з-поміж інших форм населених пунктів.

Урбанізація охоплює широкий спектр досліджень, що включає розвиток міських поселень, їхню інфраструктуру, економічні й соціальні трансформації. Важливим аспектом є вивчення системи розселення, яка аналізує взаємозв’язки між містами та сільськими поселеннями, агломераційні процеси, явища субурбанізації та формування мережі населених пунктів. Таким чином, урбанізація є багатогранним процесом, що зосереджується на різних аспектах життя й еволюції міських територій. Для того щоб зрозуміти урбанізаційні явища, необхідно спершу визначити, що таке місто, які його основні характеристики та чим воно принципово відрізняється від інших типів населених пунктів.

Згідно з українським законодавством, містом вважається населений пункт із переважно компактною забудовою та чисельністю населення не менше 10 тисяч осіб [112].

Термін «місто» в науковій літературі має багато визначень, але універсальної інтерпретації не існує. Це зумовлено різноманіттям характеристик міст і варіативністю підходів до їх класифікації. У різних країнах статус міста визначається на основі різних критеріїв: в одних враховується переважно зайнятість населення, в інших – особливості забудови, розвиненість інфраструктури, наявність доріг, каналізації та культурно-побутових установ.

За словами українського економгеографа О. Топчія, «місто — це просторове суспільне утворення, що є центром масового розселення людей і суспільно корисної діяльності у будь-яких формах, окрім первинного сільськогосподарського виробництва, та організоване у господарсько-будівельний комплекс, який обслуговує побут і діяльність населення» [183].

Місто має відповідати певним критеріям:

- соціально неоднорідне населення;
- постійне місце розташування та значне просторове розширення;
- характерний для міста спосіб життя та соціальна організація;
- зайнятість значної частини населення поза сільським господарством;
- висока щільність населення та зовнішня відкритість [6].

В Україні статус міста надається окремим законом, прийнятим Верховною Радою, за умови, що населення перевищує 10 тисяч осіб, більшість з яких зайнята у виробництві або сфері послуг. Однак, існують винятки, наприклад, історичні міста Берестечко й Угнів із населенням менше 2 тисяч осіб, а також Прип’ять і Чорнобиль, де постійне населення відсутнє.

Відповідно до Закону України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст», малими вважаються міста з населенням до 50 тисяч осіб. Станом на 1 січня 2020 року в Україні налічувалося 374 малі міста,

що становить 81% від загальної кількості міст, але в них проживає лише 14% населення країни [134].

Окрім поняття «місто», в урбаністичних дослідженнях використовується термін «населений пункт», що позначає частину заселеної території, сформованої внаслідок господарської діяльності, зі сталим населенням і зареєстрованою назвою. В Україні населені пункти поділяються на міські (міста) та сільські (села, селища). Хутори, тимчасові поселення й об'єкти, пов'язані з певними господарськими галузями, такими як будинки лісників або залізничні станції, не вважаються окремими населеними пунктами [160].

До липня 2023 року в Україні існувала проміжна категорія населених пунктів – селища міського типу. Після ухвалення закону Верховною Радою цей статус було ліквідовано, залишивши три категорії: міста, селища та села. Відтепер містом вважається населений пункт із компактною забудовою й населенням від 10 тисяч осіб, селищем – з переважно садибною забудовою й населенням від 5 тисяч, а селом – із населенням менше 5 тисяч [113].

Станом на 1 січня 2022 року в межах міжнародно визнаних кордонів України налічувалося 461 місто, включно з 18 містами, розташованими на тимчасово окупованій території Криму [177]. За даними перепису 2001 року, в Україні нараховувалось п'ять міст-мільйонників, але до 2012 року їх кількість скоротилася до двох (Київ і Харків) через демографічний спад. Донеччина має найбільшу кількість міст серед усіх регіонів.

Держави здебільшого застосовують сукупність адміністративно-економічних, адміністративно-демографічних та інших критеріїв для визначення статусу населених пунктів. Формування цих підходів значною мірою обумовлене історичними особливостями розвитку кожної країни, її нормативно-правовою базою, а також впливом низки додаткових факторів соціально-економічного та культурного характеру. Так, наприклад, «в Аргентині містом вважається населений пункт із чисельністю населення від 2 тис. осіб, в Україні – від 10 тисяч осіб, в Японії – заселена територія з

чисельністю населення від 50 тис. осіб, у Швеції – забудована територія з чисельністю населення від 200 осіб, при цьому відсутнє офіційне юридичне розмежування населених пунктів на міські та сільські [156]. Водночас термін «місто» використовується виключно в історичному контексті або для статистичних цілей . В Уругваї міста офіційно визначаються законодавством, в Індії – населені пункти з щільністю населення від 400 осіб на 1 кв. км, а у Сінгапурі все населення вважається міським» [45].

Далі розглянемо визначення міста з наукової точки зору, адже офіційні критерії, закріплені у правових актах, часто відображають лише формальні характеристики населених пунктів. Натомість науковий підхід дозволяє розкрити багатовимірність міста, враховуючи його історичні, соціальні, економічні та культурні аспекти. Що дає змогу поєднати нормативні параметри з глибшим аналізом сутності міста як складного суспільно-просторового феномену.

Фундатор німецької школи географії людини Ф. Ратцель дав наступне визначення поняттю: «місто – це довготривале зосередження людей та житлових об’єктів, що займає значний простір і розташоване у центрі значних комунікацій» [167]. Вчений підкреслював принципову відмінність між сільськими видами діяльності, що базуються на сільському господарстві, та міськими, орієнтованими на промисловість і торгівлю. Він також уточнював, що скупчення людей і житлових будинків втрачає ознаки міського характеру, якщо чисельність жителів становить менше ніж 2000 осіб.

Бойко-Бойчук О. визначає місто як багатокомпонентну, динамічну та складну соціотехноприродну систему, яка виконує фундаментальну роль у структурі техносфери. Основним рушієм функціонування міста є концентрована, інтенсивна та усвідомлена діяльність людей – як індивідуально, так і в межах груп або асоціацій. Ця діяльність організована у вигляді соціальних мереж, які об’єднують територіальну громаду міста. Їх основна мета полягає в забезпеченні як внутрішніх функцій міста

(економічних, культурних, адміністративних), так і його зовнішніх взаємодій із іншими системами [82].

Таким чином, автор акцентує на системному підході до розуміння міста, що включає як його матеріальну (інфраструктурну) основу, так і нематеріальні аспекти – соціальні, культурні та економічні взаємозв'язки, які визначають його функціонування та розвиток.

Гуляк Р. Е. розуміє місто як специфічну форму поселення, що сформувалася під впливом історичних процесів і характеризується низкою ключових ознак. Основними з них є певна територіальна організація, чисельність населення, а також наявність внутрішніх зв'язків і закономірностей розвитку. Значущим аспектом міста, є його здатність створювати сприятливі умови для всебічного розвитку особистості. Ця можливість обумовлена різноманітністю людської діяльності, що спрямована на оптимальне використання потенціалу міського простору. При цьому враховуються конкретні економічні, соціальні, політичні та інші умови, які визначають як функціонування міста, так і його роль у забезпеченні добробуту його мешканців [100]. У його визначенні місто постає як не лише територіальна й демографічна одиниця, але й як середовище, що сприяє інтенсивному соціальному, культурному та економічному розвитку. Автор підкреслює, що внутрішні зв'язки міста та закономірності його еволюції визначають його динамічний характер і здатність адаптуватися до змінюваних умов.

Макс Вебер говорив про місто, як про специфічну форму поселення, що вирізняється як просторовими, так і соціальними характеристиками. Однією з ключових ознак є компактне розташування житлових будинків, що створює умови для високої густоти населення. У таких умовах міжособистісні знайомства, характерні для менших поселень, втрачають своє значення, поступаючись місцю відносинам сусідства. Особливу увагу автор приділяє економічному аспекту функціонування міста, зазначаючи, що наявність місцевого ринку є невід'ємним атрибутом міського життя. Ринок виступає як

постійний економічний центр, який забезпечує торгівлю, зокрема для місцевого населення, та формує основу економічної взаємодії в поселенні. Таким чином, він акцентує на двох ключових характеристиках міста: його соціальній структурі, що трансформується під впливом щільної забудови, та економічній ролі, зосередженій навколо ринку як центру торгівлі та взаємодії [81].

Моньє Р. визначає місто як складну соціальну спільноту, що характеризується специфічним просторовим обмеженням у межах географічної локалізації. Відмінною рисою міста є відносно мала територія, яка, проте, здатна вміщувати значну кількість населення. Це співвідношення компактності простору і високої щільності населення створює унікальні умови для соціальної, економічної та культурної взаємодії, визначаючи особливий характер міської спільноти [25].

Мамфорд Л. розуміє поняття «місто» як складну соціальну систему, що складається із сукупності первинних груп та цільових асоціацій. У цьому контексті первинні групи можна інтерпретувати як базові соціальні одиниці – родини, сусідські громади чи невеликі спільноти, тоді як цільові асоціації представляють організовані групи, об’єднані спільними цілями, наприклад, професійними, культурними або громадськими. Важливою характеристикою міста, за Мамфордом, є його функція як центру громадянських інститутів. Ці інститути виконують важливу роль у забезпеченні правопорядку, організації соціальних процесів [30].

Городяненко В. визначає місто як історично зумовлену соціально-просторову форму існування суспільства, що виникла в результаті процесу відокремлення ремесла від сільського господарства. У цьому контексті місто постає як специфічна структура поселення, яка відображає соціально-економічну диференціацію суспільства. Ця форма є результатом еволюції суспільних відносин, де домінуючу роль почали відігравати ремесло, торгівля та інші види діяльності, відмінні від сільськогосподарського виробництва, що

визначає унікальний характер міської організації простору та соціальної взаємодії [97].

Вірт Л. описує місто як відносно велике, щільно заселене та постійне поселення, яке вирізняється соціальною гетерогенністю його мешканців. Ця гетерогенність означає наявність значної соціальної, культурної, професійної та економічної різноманітності серед індивідів, що проживають у місті. Така характеристика підкреслює складність соціальної структури міста, у якому взаємодія між різними групами створює унікальну динаміку міського життя. Великий розмір і висока густота населення сприяють формуванню різноманітних форм соціальних відносин, що визначають специфіку міського середовища [50].

Верменич Я. В. визначає місто як природно-техногенний комплекс, що є частиною ландшафтної сфери, перетвореної людською діяльністю протягом багатьох поколінь. Місто складається з техногенних елементів, таких як оборонні споруди, житлові будинки, промислові й культурні об’єкти, транспортна інфраструктура та водні системи. Водночас автор наголошує, що місто не обмежується матеріальними спорудами, інтегрованими в природний ландшафт, але також включає специфічні форми співжиття людей. Воно постає як осередок цивілізації, де формується культурна і соціальна взаємодія, і як центр, що притягує творчі, економічні та культурні ресурси [86].

Бауман З. визначає місто як соціальний простір, який концентрує соціокультурні продукти сучасного суспільства, що характеризується плинністю, тобто динамікою змін і нестабільністю. У такому середовищі взаємодія індивідів часто орієнтована на символічну постать «незнайомця», яка виступає метафорою анонімності та відчуженості, притаманних міському життю. Цей феномен поглиблює невизначеність життєвих прагнень і цілей мешканців міста, що зумовлено постійними змінами соціальних норм, культурних контекстів і особистих очікувань у межах урбанізованого простору. Таким чином, місто у баченні Баумана є ареною як соціального збагачення, так і екзистенційної невизначеності [7].

Бакалова Л. розуміє місто як суспільно-просторову форму існування суспільства, яка є осередком концентрації різноманітних ресурсів і потенціалів. Серед них виділяються людський, виробничий, освітній, культурний, науково-технічний та управлінський компоненти, що спільно формують багатогранну основу міського життя. Місто, за таким підходом, постає не лише як фізичний простір, а й як соціально-організована структура, яка сприяє інтеграції цих потенціалів для забезпечення розвитку суспільства. Це визначення підкреслює роль міста як вузлового центру, де зосереджуються ключові процеси суспільного прогресу та взаємодії [60].

Сіройч З. визначає місто як історично сформовану поселенську одиницю, що відзначається соціальною та економічною розрізненістю, компактністю забудови та просторовою концентрацією. Важливою ознакою міста є його законодавчо закріплений статус, який надає йому чітке місце в адміністративно-територіальному поділі. Автор підкреслює складність міста як територіальної суспільно-економічної системи, у якій інтегруються різноманітні соціальні та економічні процеси. Це визначення акцентує на багатогранності міського простору, що формується під впливом історичних, правових, соціальних і економічних чинників [173].

Аналіз наукових підходів до визначення поняття «місто» дозволив виокремити найбільш поширені його характеристики, які акцентують увагу на ключових рисах цієї категорії. Попри багатоманіття поглядів, спільне трактування поняття «місто» як універсальної категорії досі відсутнє, що свідчить про його складність та багатовимірність.

Таким чином можемо дати наступне визначення: місто – це багатофункціональний населений пункт із компактною забудовою, високою густотою та соціальною неоднорідністю населення, яке здебільшого зайняте в несільськогосподарських секторах економіки. Воно виступає осередком соціально-економічного, культурного й політичного життя, маючи розвинену інфраструктуру та інтеграцію в регіональні й глобальні процеси. Місто також є просторовим і соціокультурним центром, де взаємодіють економічні,

технологічні та соціальні аспекти, формуючи унікальний культурний ландшафт.

Поняття «місто» і «урбанізація» нерозривно пов'язані, оскільки перше слугує основою для розуміння другого. Якщо місто визначаємо як соціально-просторову форму, що акумулює економічні, культурні та демографічні ресурси, то урбанізація розглядається як процес поширення цих форм на нові території. Такий підхід дозволяє інтегрувати дослідження міста як статичної одиниці з аналізом динамічних змін, притаманних урбанізації, що відображає розвиток суспільства в різних історичних, соціальних і географічних контекстах.

Поняття «урбанізація» є багатовимірним феноменом, який досліджується в соціології, географії, економіці, політології та інших галузях науки. Різні автори пропонують власні концептуальні підходи до його визначення, враховуючи як локальні, так і глобальні аспекти. Аналізуючи ці підходи, можна виокремити спільні риси та специфічні акценти, характерні для певних наукових шкіл.

Засадко В. В. зазначає, що «урбанізацію слід розуміти не у вузькому розумінні як збільшення міст і міської людності, а як багатогранний соціально-економічний процес, який має значний вплив на суспільні відносини. Так, урбанізацією називають зростання і підвищення частки міського населення в країні, регіоні, світі. Таке тлумачення урбанізації є звуженим. У широкому розумінні слова – це світовий історичний процес підвищення ролі міст у житті суспільства, поступове перетворення його в міське за характером праці, способу життя, культури, що пов'язане із розвитком цивілізації, ходом науково-технічного прогресу. Тобто головна ознака урбанізації – зростання міст, збільшення їх впливу на розселення та відповідне ускладнення їх функцій» [114]. Його погляд розширює поняття урбанізації, включаючи уявлення про соціальні зміни, спричинені міським способом життя, і зв'язок цього процесу з науково-технічним прогресом.

Буряченко А. Є., аналізуючи сутність урбанізації, підкреслює, що «урбанізація – це вельми складний процес, і його не можна трактувати лише як зростання міст і збільшення чисельності міського населення. … дане явище треба розуміти як новий етап розвитку суспільства, який характеризується концентрацією економічного, демографічного та політичного потенціалу, котрий дає змогу концентрувати та контролювати значні обсяги фінансових ресурсів, створювати нові технології, нові види послуг, здійснювати інноваційну діяльність» [83]. Його акцент на економічному потенціалі урбанізації демонструє, що міста є осередками інновацій, фінансових ресурсів і технологій.

Кузьменко Д. М. наголошує, що «урбанізацію розглядають як позитивну тенденцію розвитку світу, як об'єктивний процес, пов'язаний із забезпеченням для все більшого числа жителів планети умов для більш зручного, комфортабельного, здорового життя, для більш повного розвитку здібностей. Урбанізація супроводжується не тільки позитивними змінами в житті людей, але й негативними, зокрема забрудненням навколишнього середовища, перенаселенням території, збільшенням негативних суспільних явищ» [106]. Його підхід є збалансованим, оскільки враховує як переваги, так і ризики урбанізації.

У свою чергу, Аверкина М. Ф. визначає урбанізацію як «соціально-економічне явище, що характеризується значним зростанням міст, міського населення, поширення міського способу життя на все суспільство» [53]. Її акцент на поширенні міського способу життя дозволяє розглядати урбанізацію як культурний феномен.

Цікавою є думка іноземних дослідників. Наприклад, Н. Андерсон і В. Чайлд звертають увагу на те, що «урбанізаційні процеси передбачають фундаментальні зміни в мисленні та поведінці людей, а також еволюцію їхніх соціальних цінностей» [4; 10]. Це вказує на трансформаційний вплив урбанізації на суспільство. Ґ. МакҐренехем і Д. Сатерфвейт додають до дискусії екологічний аспект, підкреслюючи, що «урбанізація сприяла

зростанню добробуту міського населення, але водночас призвела до кліматичних змін унаслідок надмірного споживання ресурсів мешканцями міст» [26]. У своїй іншій праці Д. Сатерфвейт акцентує увагу на важливості трансформаційних процесів урбанізації для держави з низьким та середнім рівнем доходу. Він підкреслює, що ключовими драйверами міграції населення з сільських територій до міста є можливість концентрації капіталовкладень та економічних показників у певних міських центрах. У межах соціальної географії урбанізація трактується як багатоаспектний феномен, що охоплює не лише демографічне зростання міських агломерацій, але й посилення їхньої структурної ролі в соціально-економічному розвитку. Цей процес також включає підвищення питомої ваги міського населення та зростання урбаністичних моделей поведінки й споживання на різних суспільних групах, що сприяє формуванню гетерогенності міського середовища [36].

Заставецький Т. Б. виділяє вплив урбанізації на регіональний розвиток, зазначаючи, що «урбанізація – це процес, який проявляється не тільки в збільшенні частки міського населення та зростанні ролі міст у розвитку регіону, але й впливу міст на спосіб життя людей, їхню життєдіяльність, а також на існування всієї зони, прилеглої до міста» [116].

Єлісєєва Л. В. визначає урбанізацію як закономірний процес, який впливає на сучасне суспільство, створюючи як нові можливості, так і загрози. Особливістю урбанізаційних процесів у XXI столітті є їхня найбільша інтенсивність у країнах «глобального півдня» – Африки, Азії та Латинської Америки. Урбанізація в цих регіонах відкриває перспективи для підвищення продуктивності виробництва та прискореного розвитку, особливо для держав, які намагаються досягти рівня найбільш розвинених країн. Водночас автор підкреслює, що урбанізація супроводжується серйозними викликами, зокрема погіршенням стану навколишнього середовища, кліматичними змінами та необхідністю розбудови соціальних і креативних інститутів. Основними перешкодами для ефективного використання переваг урбанізації автор

називає високий рівень корупції, недієву економічну політику, а також брак суспільної довіри та злагоди між державою, бізнесом і населенням [110].

Топчієв О. Г. дав наступне визначення «Урбанізація – це поступова зміна місця проживання людського населення із сільської місцевості до міських районів у поєднанні із загальним зростанням і розвитком міських поселень, зростанням питомої ваги міського населення, поширенням міського способу життя в певному регіоні, країні, світі» [182].

Бакуліна Г. Ю. визначає урбанізацію, як зростання міст унаслідок переміщення населення із сільських районів у пошуках кращої роботи та кращих умов для життя. При цьому вона зазначає, що урбанізація чинить комплексний негативний вплив на всі складові біосфери. Великі міста спричиняють суттєве забруднення атмосферного повітря, що є наслідком інтенсивного руху різноманітних видів транспорту, а також промислових викидів, які походять від заводів, теплоелектростанцій та інших об’єктів енергетичної інфраструктури. Будівництво багатоповерхових житлових і комерційних споруд негативно впливає на стан ґрунтів, руйнуючи їхню природну структуру та родючість. Урбанізована територія є штучними екосистемами, в яких майже повністю втрачено первинне біорізноманіття рослин і тварин, які раніше заселяли ці землі. Крім того, міста характеризуються значним живленням споживчих ресурсів, які використовують для господарсько-побутових і промислових потреб. Зрештою, всі стічні води, насичені токсичними речовинами, не менше потрапляють у Світовий океан, завдаючи шкоди його екосистемам і руйнуючи глобальні природні процеси [61].

Таку ж позицію, щодо штучності урбанізації підтримують вчені Блум Д. І. та Тарун Х., які зазначають наступне: «урбанізація не є природнім процесом, а лише наслідком того, що містам надаються переваги в державній політиці та інвестиціях, що змушує людей виїжджати із сіл в пошуках роботи. Розвиток урбанізації – це наслідок саме державної регіонально-економічної політики» [81]. В той же час Гарві Д. зазначає «урбанізація – прояв штучного

середовища існування людства, вона спричинена розвитком капіталістичної промисловості» [18].

Відповідно за Перциком Є. Н. урбанізація виступає як багатофакторний і глобальний процес, який охоплює всі регіони світу. Вона тісно пов'язана з інтенсифікацією соціально-економічного розвитку, що зумовлено впливом науково-технічної революції. Основними аспектами цього явлення є прискорений розвиток і концентрація виробничих сил, еволюція форм соціальної комунікації, а також зростання ролі міських агломерацій як центрів економічної та культурної діяльності [149].

Гончар О. М. приходить до висновку, що «урбанізацію необхідно розглядати не тільки як геопросторовий, соціальний, демографічний, але й як економічний процес. Пропонуємо визначати урбанізацію в економічному сенсі як процес кількісних та якісних (структурних) змін в економіці, що змушує оточуюче середовище пристосовуватись до змін і проявляється у зростанні ролі міських поселень, зростанні частки індустріальних підприємств та підприємств сфери послуг, розширенні меж міст, поширенні міського способу життя, прагненні до підвищення життєвих стандартів, міграції, зміні екологічного стану та ін.» [96].

Сергієнко Л. В. яка досліджує урбанізацію з погляду державного управляння безпекою урбанізованих територій визначає урбанізацію як багатогранний процес, що охоплює демографічні, економічні, соціальні, екологічні та просторові аспекти розвитку суспільства. На основі аналізу властивостей урбанізації виділяються її ключові характеристики: зростання кількості та розмірів міст, міграція населення з сільських у міські території, а також природне зростання міського населення. Урбанізація має глобальний характер, впливаючи не лише на окремі території, а й на загальну суспільну структуру, включаючи державні та міжнародні рівні. Особливістю урбанізації є її вплив на просторову структуру, зміну природного ландшафту та формування урбанізованих територій, які стають центрами економічної, політичної та соціальної активності. Урбанізація перебуває на перетині

природного, соціального, економічного та політичного середовищ, що формує як можливості, так і загрози для безпеки територій та держав. Вона також визначається як процес, що супроводжується певними наслідками, такими як створення великих міських агломерацій, які набувають важливого значення у глобальних економічних і політичних процесах. Таким чином вона приходить до висновку, що урбанізація є ключовим чинником сучасного розвитку, результати якого формують урбанізовані території з їхніми специфічними властивостями та викликами [37].

Підсумовуючи наведені вище визначення вчених можна сказати, що урбанізація є багатовимірним феноменом, який охоплює соціальні, економічні, культурні та екологічні аспекти. Вона розглядається вченими з різних дисциплін, що зумовлює розмаїття підходів до її визначення. Аналізуючи наукові позиції, можна виокремити як спільні риси, так і специфічні акценти.

Переважна більшість дослідників сходяться на тому, що урбанізація є процесом зростання значення міст у житті суспільства. Наприклад, Гукалова І. В. та Омельченко Н. В. розглядають урбанізацію як «всебічний процес підвищення значимості міст у житті суспільства», акцентуючи на формуванні міської культури, яка включає як технологічні, так і культурні компоненти. Подібно до цього, Олійник Я. Б. наголошує, що урбанізація проявляється в зростанні міських поселень і поширенні міського способу життя. Ці підходи виокремлюють соціокультурний аспект, наголошуючи на адаптації суспільства до змін міського середовища.

Разом із цим, інші дослідники розширюють розуміння урбанізації. Засадко В. В. вважає, що «урбанізацію слід розуміти як багатогранний соціально-економічний процес», пов’язаний із науково-технічним прогресом та розвитком цивілізації. Його позиція підкреслює глобальний характер урбанізації, яка охоплює структурні зміни в суспільстві та економіці.

Буряченко А. Є. додає економічний вимір, зазначаючи, що урбанізація характеризується концентрацією ресурсів, інновацій та фінансового

потенціалу. Вона є «новим етапом розвитку суспільства», що сприяє створенню нових технологій та послуг. Такий підхід наголошує на інноваційній природі міст, які стають осередками економічної активності.

Дещо відмінний погляд має Кузьменко Д. М., який пропонує збалансований аналіз, наголошуючи на тому, що «урбанізація супроводжується як позитивними змінами», такими як комфортне життя, так і негативними – екологічними проблемами та перенаселенням. Його позиція акцентує на викликах, які супроводжують урбанізаційні процеси.

Особливо цікавою є думка іноземних дослідників, які підкреслюють вплив урбанізації на поведінку та цінності. Наприклад, Н. Андерсон і В. Чайлд зазначають, що «урбанізаційні процеси передбачають фундаментальні зміни в мисленні та поведінці людей». Водночас, Ґ. МакҐренехем і Д. Сатерфвейт звертають увагу на екологічні аспекти, наголошуючи, що «урбанізація сприяла добробуту міського населення, але водночас призвела до кліматичних змін». Їхній підхід додає глобальну перспективу, що враховує екологічні виклики.

Заставецький Т. Б. пропонує регіональний підхід, відзначаючи, що урбанізація впливає не лише на міста, а й на прилеглі території. На його думку, урбанізація формує нові моделі життя, які поширюються за межі міських центрів.

Спільною рисою більшості поглядів є визнання урбанізації як трансформаційного процесу, який змінює соціальну, економічну та екологічну структуру суспільства. Проте є значні відмінності в акцентах.

Соціокультурний аспект є ключовим у визначеннях Гукалової, Омельченко та Андерсона, які наголошують на адаптації суспільства до міського способу життя.

Економічний акцент характерний для Буряченка, який фокусується на концентрації фінансів та інновацій, а також для Засадка, який пов’язує урбанізацію з прогресом.

Екологічний вимір домінує в роботах МакҐренехема і Сатерфвейта, що звертають увагу на ризики, зумовлені надмірним використанням ресурсів.

Регіональний розвиток є пріоритетним у підході Заставецького, який аналізує вплив урбанізації на периферійні території.

Урбанізація характеризується розширенням міських територій та зміною соціально-економічних структур у напрямку посилення ролі міських центрів. Урбанізація охоплює не лише фізичне зростання міст, але й інтеграцію сільських і міських спільнот у єдиний соціально-економічний простір, що супроводжується формуванням нових форм життєдіяльності, виробництва та споживання. Водночас цей процес нерозривно пов'язаний із трансформацією системи розселення, яка включає мережу поселень різних типів і рівнів, об'єднаних функціональними, економічними та соціальними зв'язками.

Система розселення являє собою комплексну організацію територіального розподілу населення, що формується в умовах певного історико-географічного та соціально-економічного контексту. Урбанізація виступає каталізатором змін у цій системі, сприяючи концентрації населення в містах та виникненню нових типів поселень, таких як міські агломерації, мегаполіси та конурбації. Таким чином, розуміння урбанізації як процесу дозволяє глибше аналізувати еволюцію системи розселення, визначати її динаміку та перспективи розвитку в контексті глобальних викликів.

Дослідження понять «розселення» та «системи розселення» у їхніх різноманітних аспектах і проявах стало об'єктом уваги багатьох науковців: В. Джамана, А. Доценка, Б. Заставецького, Л.Заставецької, І.Костащука Д. Мальчикової, К. Мезннцева, К. Нємець, Л. Нємець, Я. Олійника, І. Пилипенка, Ю. Пітюренка, В. Покшишевського, К. Сегіди, О. Топчієва, О. Шаблія, В. Яворської, Н. Заблотовської, та інших. Визначення поняття «система розселення» різними авторами наведено у таблиці 1.4.

Розглянуті визначення системи розселення, запропоновані різними авторами, демонструють кілька підходів до її розуміння, зокрема функціональний, просторовий, ієрархічний та історичний. Попри певну різноманітність акцентів, спільним для більшості є визнання системи

розселення як територіально організованої сукупності поселень, які взаємодіють через різноманітні зв'язки: соціальні, економічні, виробничі, адміністративні тощо.

Таблиця 1.4

Систематизація визначень поняття «система розселення»

Автор	Визначення
Гладкий О.	«Система міського розселення – це сукупність міських населених пунктів на певній території, що поєднані між собою різноманітними комунікаціями та зв'язками, мають специфічну внутрішню структуру і конфігурацію та характеризуються наявністю певних механізмів формування економічної ефективності свого функціонування на основі просторової взаємодії елементів» [93].
Поручинський В.	«Система розселення – це територіальне поєднання поселень, між якими існує чіткий розподіл функцій, виробничі й соціальні зв'язки. Форми розселення і типи поселень відображають особливості історико-географічного розвитку й сучасні соціально-політичні умови, рівень розвитку господарства та особливості господарського освоєння території» [158].
Яценко В.О.	«Системи розселення, які формуються на базі соціальних утворень – територіальних громад є початковим рівнем регіонального планування об'єктом якого є території поза межами населених пунктів сумісно з територіями поселень. В даному випадку населені пункти є цілісними об'ємно-просторовими елементами, а міжселенні території перемінного використання в залежності від прогнозного бачення» [190].
Заставецька Л. Б.	«Обласна система розселення являє собою взаємозв'язане поєднання населених пунктів і їх локально-просторових спільностей в межах обласної територіальної спільності. Вона формується в межах адміністративної області, бо саме в ній вирішується комплекс адміністративно-управлінських і соціально-економічних завдань, зокрема погодження територіального планування і управління розвитком населених пунктів у схемах районного розпланування, виконання центром систем розселення функцій «контролю» на території. При цьому територію обласної системи розселення можна розглядати як зону різнобічного соціально-економічного впливу обласного центру» [115]
Джаман В.О.	«Системи розселення – складні поєднання функціонально взаємопов'язаних і взаємодіючих ієрархічно підпорядкованих міських і сільських поселень, які формуються у процесі розвитку суспільно-географічних комплексів» [108]
Войтович Ю.В.	«Система розселення являє собою сукупність населених пунктів різної величини і функцій, між якими існують різні види зв'язків … система розселення – це дуже складна "рухлива тканина", формування і розвиток якої відбувається в значній мірі під впливом розміщення виробництва» [87]

Продовження таблиці 1.4

Автор	Визначення
Костащук І., Клепіковський Д., Ячнюк М.	«Систему розселення можна визначити як історично сформовану територіально організовану сукупність поселень, між якими існують стійкі зв'язки (виробничі, соціальні, побутові, адміністративні), а також присутній розподіл функцій відповідно до місцем і роллю населених пунктів в системі. Система розселення – це результат тривалого процесу освоєння території» [126].
Кравченко К.О.	«Національна система розселення – утворюється на підставі організаційних функцій столиці, яка є ядром господарського комплексу держави, головним політичним і культурним центром та взаємозв'язків систем розселення нижчих ієрархічних рівнів. Регіональна система розселення - сукупність поселень, що мають спільний центр тяжіння та поєднані цілісністю наявних суспільних зв'язків, сформовану під дією історичних, природно-географічних та соціально-економічних чинників. Локальна система розселення - розміщена в межах контактної території мережа поселень, об'єднаних між собою суспільними зв'язками, системою обслуговування населення, транспортною мережею централізацією управління автономними об'єктами системи» [129]

Джерело: Складено автором

Найбільш виразно функціональний аспект відображений у роботах Поручинського В., Войтовича Ю. В., Костащука І. та ін. Цей підхід наголошує на поділі функцій між поселеннями та ролі зв'язків у забезпеченні ефективності функціонування системи.

Просторовий підхід характерний для Гладкого О., Заставецької Л. Б. і Яценко В. О., які акцентують увагу на просторовій організації та конфігурації поселень, що є важливим для планування й управління.

Джаман В. О. і Кравченко К. О. застосовують ієрархічний підхід і наголошують на багаторівневій структурі систем розселення, що формується навколо центрів різної величини та впливу.

Історико-географічний аспект розкривається у визначеннях Костащука І. та Кравченко К. О., які підкреслюють роль історичних і природно-географічних чинників у формуванні системи.

Слід підсумувати, що найчастіше зустрічається функціональний підхід, який акцентує на зв'язках між населеними пунктами, поділі функцій і взаємодії елементів системи для досягнення спільної ефективності.

Враховуючи проведений аналіз можна дати наступне визначення: Система розселення – це територіально організована сукупність населених пунктів, що історично сформувалася й об'єднана стійкими зв'язками (соціальними, економічними, виробничими, адміністративними), із чітким розподілом функцій між елементами. Вона характеризується багаторівневою структурою, внутрішньою ієрархією, просторовою організацією та залежить від природно-географічних, соціально-економічних і історичних умов розвитку.

Проаналізувавши дефініцію понять «урбанізація», «місто», «система розселення», а також розглянувши еволюцію підходів та концепцій дослідження урбанізації, хочемо запропонувати авторський погляд до визначення урбанізації, а саме як багатовимірного соціально-економічного процесу, зумовленого трансформацією способу виробництва, який проявляється в зростанні питомої ваги міського населення, концентрації економічної активності у міських агломераціях, зміні просторової організації територій та поширенні міського способу життя. Урбанізація відображає структурні зрушення в системі розселення, трудових відносинах, інфраструктурному розвитку та соціальній поведінці, що відбуваються під впливом індустріалізації, постіндустріальних змін, діджиталізації та глобалізаційних процесів. На наш погляд таке визначення відображає сучасні трансформаційні тенденції, які охоплюють не лише демографічні зрушення, а й зміну просторової, економічної та соціокультурної структури суспільства. Такий підхід акцентує на зв'язку урбанізації з еволюцією способу виробництва, та враховує роль діджиталізації і глобалізаційних процесів у формуванні нового міського середовища. Зміщення фокусу на агломераційні форми розселення, зростання ролі послуг, цифрової економіки та зміна трудових відносин пояснюють доцільність трактування урбанізації як

системного явища, що виявляється у зміні способу життя, інфраструктурних моделей і поведінкових практик населення. Таким чином, визначення фіксує інтегральну природу урбанізації як процесу, що охоплює просторові, економічні, соціальні й культурні компоненти трансформації суспільства.

1.3. Методичні підходи щодо оцінки урбанізаційних процесів

Урбанізація - процес зростання ролі міст в розвитку суспільства, який супроводжується ростом і розвитком міських поселень, зростанням питомої ваги міського населення. Розвивається під впливом шести основних факторів: промислове виробництво; містобудування; інтеграція різних видів діяльності; вплив світового народного господарства та розвиток міжнародної торгівлі; зростання населення; накопичення відходів людської діяльності. Супроводжується ростом чисельності населення та його щільності. На функціонування міста накладаються елементи: природні абіотичні (рельєф, клімат, водний режим); природні біотичні (рослинний покрив, фауна, мікроорганізми); техногенні (інфраструктура, забудова, транспортні мережі); соціальні (суспільна організація, спосіб життя, традиції) [185].

З огляду на міждисциплінарність досліджуваного об’єкта, отримати якісний та перевірений результат можливо лише за умови використання комплексних наукових підходів, що враховують особливості урбанізаційних процесів, а саме:

- системний підхід, який розглядає глобальні прояви урбанізації в системі розселення, інфраструктурі тощо;

- синергетичний підхід як варіант системного підходу, зважаючи на високу здатність урбанізаційних процесів до самоорганізації та саморозвитку;

- суспільно-географічний підхід як найбільш комплексний, що забезпечує аналіз просторових та суспільно-географічних аспектів.

Для дослідження глобальних урбанізаційних процесів можна застосувати широкий спектр філософських, загальнонаукових і конкретнонаукових методів, таких як:

- методи індукції та дедукції для логічного аналізу та обробки наявних даних і інформації про світові урбанізаційні процеси;

- метод порівняння для оцінки рівня урбанізації в різних регіонах і країнах, порівняння особливостей урбанізації в різні історичні періоди та визначення перспективних зон для розвитку урбанізації;

- метод аналогії для прогнозування розвитку урбанізаційних процесів у різних регіонах і країнах, базуючись на світовому досвіді;

- методи аналізу і синтезу для вивчення окремих аспектів урбанізаційного процесу та формування цілісного розуміння особливостей світових урбанізаційних процесів;

- методи класифікації і систематизації для виявлення загальних і відмінних тенденцій світових урбанізаційних процесів;

- метод групування для класифікації країн світу за показниками, які характеризують рівень урбанізації їхніх територій;

- історичний метод для вивчення змін, що відбулися в різні періоди розвитку урбанізації, і з'ясування чинників, які зумовили ці зміни;

- графічний і картографічний методи для візуалізації результатів обробки статистичних даних і розрахунків показників, що характеризують урбанізаційні процеси, зокрема з використанням ГІС та онлайн-ГІС;

- географічний метод для дотримання принципу територіальності та комплексності при дослідженні урбанізаційних процесів;

- математико-статистичний метод для обробки баз даних та розрахунку необхідних показників, що характеризують світові урбанізаційні процеси.

Крім того, для дослідження просторово-часових особливостей розвитку урбанізаційних процесів можуть бути використані авторські суспільно-географічні методики, такі як моделювання інтегральної функції впливу (ІФВ-моделювання), моделювання міграційних процесів та приросту населення

тощо. Для оцінки інтенсивності процесу урбанізації доцільно застосовувати параметри та набір індикаторів, які відображають стан просторової трансформації під антропогенним впливом, рівень розвитку економіки та суспільства тощо [128].

Урбанізація – це процес зростання міст і міського населення, який включає різні форми та стадії. Види урбанізації можна класифікувати за різними критеріями, зокрема за темпами, масштабами, особливостями розселення та інфраструктури.

Часто країни використовують різноманітні підходи до визначення урбанізації. Відрізняються не лише межі між міськими та сільськими районами, але й види показників, які їх характеризують. Деякі держави застосовують показник чисельності населення, інші – щільність населення, рівень розвитку інфраструктури, транспортну мережу, тип зайнятості тощо [128]. Але перш за все доцільним є вивчення демографічної складової урбанізації.

Демографічний аспект урбанізації охоплює низку показників, які дозволяють оцінити зміни у складі та розподілі населення в міських територіях. Основними з них є: рівень урбанізації, темп урбанізації, чисельність населення (у тому числі міське і сільське), структура населення, природний приріст (скорочення) населення, міграційні потоки, демографічне навантаження, середня очікувана тривалість життя.

Рівень урбанізації визначається як частка міського населення в загальній чисельності населення країни чи регіону, виражена у відсотках.

Темп урбанізації – динаміка зростання частки міського населення за певний проміжок часу.

Чисельність населення – абсолютна кількість людей, які проживають в межах певної території. Чисельність міського населення – абсолютна кількість людей, які проживають у міських поселеннях, відповідно сільське населення проживає у сільських поселеннях. В Україні до міських населених пунктів

належать міста та селища міського типу (до 26 січня 2024 року [112]), до сільських – села і селища.

Показники обчислюються на основі перепису населення або регулярних оцінок чисельності населення шляхом поточного обліку. Розрахунок (оцінка) чисельності населення – наближене визначення чисельності населення на території країни або її частини без проведення перепису населення. Поточні розрахунки (оцінки) чисельності населення на 1 січня базуються на даних останнього перепису населення з урахуванням природного і міграційного рухів населення, а також змін чисельності населення внаслідок адміністративно-територіальних змін.

Визначають чисельність постійного і наявного населення. Наявне населення – населення, яке на момент перепису перебуває на певній території, враховуючи осіб, що тимчасово мешкають (за умови їхньої відсутності у місці проживання не більше ніж 12 місяців).

Постійне населення – населення, яке постійно мешкає на момент перепису на певній території, ураховуючи тимчасово відсутніх, якщо їхня відсутність у місці проживання не перевищувала 12 місяців.

Середня чисельність населення розраховується як середня арифметична з чисельності на початок і кінець звітного періоду.

Дослідження структури населення включає аналіз вікової, статевої, етнічної та соціально-економічної характеристик жителів населених пунктів. Розрахунки (оцінки) складу населення за віком базуються на методі пересування за віком. Пересування за віком – перехід осіб певного віку «х» до наступного віку «х+1», при цьому чисельність цих осіб відповідно зменшується внаслідок смертності та змінюється за рахунок міграції.

Природний рух населення – демографічний процес, що змінює чисельність і склад населення внаслідок народжуваності, смертності, шлюбності та розлучуваності.

Відомості про народження, смерті, шлюби та розірвання шлюбів формуються на підставі щорічної статистичної розробки даних актових

записів цивільного стану, які заповнюються в органах державної реєстрації актів цивільного стану та надаються територіальними органами Міністерства юстиції України, та даних Державної судової адміністрації України.

Природний приріст населення – різниця між кількістю народжених і померлих. Також розраховується у розрізі міських і сільських поселень.

Народжуваність, смертність на 1000 осіб наявного населення (загальні коефіцієнти народжуваності, смертності) – відношення відповідно кількості живонароджених і кількості померлих протягом календарного року до середньорічної чисельності наявного населення.

Природний приріст (скорочення) населення на 1000 осіб наявного населення (загальний коефіцієнт природного приросту (скорочення)) – відношення природного приросту (скорочення) населення до середньорічної чисельності наявного населення або різниця між загальними коефіцієнтами народжуваності та смертності.

Міграційні потоки – обсяги та напрямки переміщення населення із сільських місцевостей до міст, а також між містами. Відомості про міграційний рух населення формуються на підставі щорічної статистичної розробки даних відомостей про реєстрацію місця проживання фізичних осіб та відомостей про зняття з реєстрації місця проживання фізичних осіб, які надійшли від органів реєстрації. Усі потоки міграції включають внутрішньорегіональну, міжрегіональну та міждержавну.

Середня очікувана тривалість життя при народженні – середнє число років, яке проживуть новонароджені за умови, що вікові рівні смертності залишаться такими, якими вони були на рік розрахунку [95].

Демографічне навантаження (на 1000 осіб у віці 16–59 та 15–64 роки) – узагальнена кількісна характеристика вікової структури населення, яка показує навантаження на населення працездатного віку непродуктивним населенням, розраховується як відношення чисельності населення у віці 0–15 років, 60 років і старше до чисельності населення у віці 16–59 років та у віці 0–14 років,

65 років і старше до чисельності населення у віці 15–64 роки; розраховується станом на 1 січня [175].

Економічна урбанізація є складним багатовимірним процесом, який характеризується поступовим зростанням різноманітності у структурі зайнятості міського населення та одночасним скороченням частки зайнятих у сільськогосподарському секторі. У контексті сучасних наукових досліджень економічна урбанізація сільських поселень розглядається переважно в економічно розвинених країнах, де цей процес має найбільш виразні прояви.

Рівень зайнятості – ключовий показник стану ринку праці в країнах і регіонах світу, який визначається як частка працездатного населення працездатного віку в складі всього населення (виражена у відсотках) [169].

Рівень економічної урбанізації визначається пропорціями зайнятості в різних секторах економіки – сільському господарстві, промисловості та сфері обслуговування. Протягом історичного розвитку економічних систем спостерігався перехід від аграрної моделі до індустріальної, а згодом до постіндустріальної економіки, де домінуючу роль відіграє сектор послуг.

Для високорозвинених країн характерна тенденція, коли значна частина сільського населення працює поза межами сільськогосподарського сектору, часто у промисловості або сфері обслуговування. Зокрема, у Великій Британії ще в 1998 році лише 1,7 % населення було зайнято у сільському господарстві, тоді як 26,6 % працювало у промисловості, а 71,7 % – у сфері послуг. Подібні високі показники економічної урбанізації характерні для США та інших розвинених країн, де до 95 % зайнятих працюють поза сільським господарством, переважно у сфері обслуговування.

Водночас, у країнах із середнім рівнем економічного розвитку, зокрема у тих, що входили до складу так званого «соціалістичного табору», частка зайнятих у сільському господарстві залишається вищою. Наприклад, у Польщі наприкінці XX століття понад 19 % зайнятих працювали в аграрному секторі.

Таким чином, економічна урбанізація відображає не лише зміну структури зайнятості, але й загальний процес соціально-економічної

трансформації, характерний для переходу від традиційних до сучасних форм господарювання [159].

Кількість міст і структура поселень є взаємопов'язаними характеристиками, які стосуються як міських, так і сільських територій. У міському середовищі ці процеси проявляються у збільшенні площі забудови, підвищенні щільності заселення та зростанні поверховості будівель. Натомість у сільській місцевості відбуваються трансформації у використанні земельних ділянок і виникають нові, нетрадиційні типи забудови, які відповідають сучасним соціально-економічним потребам.

Просторова урбанізація визначається постійним розширенням урбанізованих територій, що включає створення нових міст, переведення селищ міського типу та сільських поселень у категорію міських, а також приєднання до міст прилеглих територій. Супроводжуючими чинниками цього процесу є зміни у використанні земельних ресурсів, зростання висотності забудови, вдосконалення технічної інфраструктури та оновлення архітектурного вигляду урбанізованих зон. У глобальному масштабі такі процеси знаходять відображення в явищі мегаполізації, або так званому «просторовому вибуху», що супроводжується територіальною експансією найбільших міст.

Суттєвим чинником, який стимулює просторову урбанізацію сільських поселень і селищ міського типу, є відносно низька вартість землі порівняно з міськими територіями. Доступні ціни на земельні ділянки у сільській місцевості створюють сприятливі умови для масового будівництва індивідуального житла як приватними забудовниками, так і інвесторами, що займаються створенням житлових комплексів малоповерхової забудови.

Таким чином, просторова урбанізація є багатовимірним процесом, який включає територіальне розширення міст, економічну інтеграцію прилеглих територій, а також архітектурні та соціокультурні трансформації як у міському, так і в сільському середовищі. Вона формує нові типи забудови й економічної активності, що сприяє адаптації територій до викликів сучасного розвитку.

Дослідження концентрації населення є актуальним у контексті територіального планування, оскільки дозволяє виявляти нерівномірність розселення, яка впливає на соціально-економічний розвиток регіонів. Використання індексу концентрації населення та кривої Лоренца надає змогу кількісно оцінювати диспропорції у розподілі населення за адміністративно-територіальними одиницями, що є важливим для розробки ефективних управлінських рішень. Практичне значення полягає у можливості оптимізації ресурсів, підвищенні ефективності соціальних послуг і забезпеченні збалансованого розвитку територій на основі отриманих результатів.

У сучасних дослідників існує широкий спектр методичних підходів для аналізу та оцінювання просторового аспекту урбанізації та систем розселення. З урахуванням переваг і недоліків цих підходів відібрано низку показників, які дозволяють комплексно оцінити особливості розселення. Серед них: щільність населення на певній території, середня кількість мешканців у поселеннях, середня густота розташування поселень, середні відстані між ними, індекс концентрації населення, коефіцієнт першості, крива Лоренце, а також правило «ранг-розмір» воно ж правило Зіпфа-Медведкова. Кількісні аспекти системи розселення інтерпретуються за допомогою різноманітних показників, кожен з яких розкриває окремий аспект цього багатогранного процесу.

Щільність населення території визначається за формулою:

$$M = \frac{N}{S}, \tag{1.1}$$

де: M – щільність населення (осіб/км^2);

N – кількість населення території;

S – площа території (км^2).

Важливим кількісним показником, що характеризує демографічну структуру поселень, є середня людність, яка визначає середню кількість

мешканців у населених пунктах досліджуваної території. Розрахунок цього показника здійснюється за формулою:

$$T = \frac{N}{P}, \tag{1.2}$$

де: T – середня людність поселень (осіб/пос.);

N – кількість населення території;

P – кількість поселень території.

Розподіл поселень на території характеризується показником середньої густоти поселень, який відображає кількість населених пунктів на одиниці площі та дозволяє оцінити рівномірність їх розміщення. Даний показник розраховується за формулою:

$$K = \frac{P}{S}, \tag{1.3}$$

де: K – середня густота поселень території (пос./тис. км^2);

P – кількість поселень території;

S – площа території (тис. км^2).

Розташування населених пунктів у межах регіону наочно ілюструє показник середньої відстані між ними, який є важливим індикатором просторової організації розселення. Для визначення цього показника використовується формула [111]:

$$R = \sqrt{\frac{S}{P}}, \tag{1.4}$$

де: R – середня відстань між поселеннями (км);

P – кількість поселень території;

S – площа території (км^2).

Рівномірність або нерівномірність розселення населення на певній території може бути кількісно оцінена за допомогою коефіцієнта концентрації населення (індексу концентрації населення, ІКН). Цей показник відображає ступінь відповідності розподілу населення за адміністративними одиницями у відношенні до загальної рівномірності населення території. Індекс концентрації населення для певного регіону визначається як половина суми абсолютних різниць між частками населення та частками площі для всіх адміністративно-територіальних одиниць цього регіону, що виражається формулою:

$$\text{ІКН} = \frac{\sum|P_{\text{чі}} - S_{\text{чі}}|}{2}, \tag{1.5}$$

$$P_{\text{ч}} = \frac{P_{\text{АТО}}}{P_{\text{рег.}}} \times 100, \tag{1.6}$$

де: $P_{\text{чі}}$ – частка населення адміністративно-територіальної одиниці регіону;

$P_{\text{АТО}}$ – населення адміністративно-територіальної одиниці регіону;

$P_{\text{рег.}}$ – населення регіону.

$$S_{\text{ч}} = \frac{S_{\text{АТО}}}{S_{\text{рег.}}} \times 100, \tag{1.7}$$

де: $S_{\text{чі}}$ – частка площі адміністративно-територіальної одиниці регіону;

$S_{\text{АТО}}$ – площа адміністративно-територіальної одиниці регіону;

$S_{\text{рег.}}$ – площа регіону.

Індекс концентрації населення варіюється у межах від 0 % до 100 %, що дозволяє оцінити ступінь рівномірності розподілу населення на певній території. Якщо значення індексу дорівнює 0 %, це свідчить про повну

рівномірність розселення, де 1 % площі відповідає 1 % населення. У випадку коли значення складає 100 % - розподіл є максимально нерівномірним.

Згідно з існуючою градацією значень вважається якщо:

- індекс менше 20% це свідчить про рівномірне розміщення населення;
- значення від 20% до 40% характеризує нерівномірне розміщення;
- значення 40% і більше свідчить про різко нерівномірне розміщення населення.

Формула 1.5 зазвичай використовується для характеристики розміщення населення на території обласного або вищого рангу. Для визначення показників нерівномірності розселення адміністративних районів застосовується спрощена формула індексу концентрації населення, що являє тільки різницю між часткою населення адміністративної одиниці в населенні обласного регіону та відповідною часткою її площі [150]. При цьому, при обчисленні індексу обласного і вище рангів (формула 1.5) обирається модуль різниці показників частки населення і площі, але для виявлення районного і нижче індексів виявляється доцільніше враховувати числове значення цього показника саме зі знаком. Тому додатне значення показника свідчить про підвищений рівень концентрації населення, а його від'ємне значення – про знижений рівень. Таким чином, індекс концентрації населення території районного рівня визначається за формулою [59]:

$$\text{ІКН}_i = P_{\text{ч}i} - S_{\text{ч}i}, \tag{1.8}$$

де: ІКН_i – індекс концентрації населення і-го адміністративного району;

$P_{\text{ч}i}$ – частка населення і-го району у всьому населенні території (в %);

$S_{\text{ч}i}$ – частка площі і-го району у площі всієї території (в %).

Альтернативним підходом до оцінки рівня диспропорційності розподілу населення в адміністративних районах може слугувати індекс розселення. Цей показник доцільно визначати як відношення частки населення району до

частки його території у загальній площі відповідного регіону. Такий підхід дозволяє кількісно оцінити нерівномірність розселення, враховуючи як демографічний, так і просторовий аспекти:

$$\text{IP} = \frac{P_{\text{ч}i}}{S_{\text{ч}i}}, \tag{1.9}$$

де: *IP* – індекс розселення;

$P_{чі}$ – частка населення і-го району у всьому населенні території (в %);

$S_{чі}$ – частка площі і-го району у площі всієї території (в %).

Значення цього індексу, що перевищує 1, вказує на підвищену концентрацію населення відповідно до теоретично рівномірного розподілу, що дозволяє кількісно оцінити рівень цієї концентрації. Якщо ж індекс менший за 1, це знижений рівень концентрації населення. Для поглибленого аналізу систем міського поселення та міжрегіонального порівняння доцільно розрахувати рівень урбанізації території.

Крива Лоренца являє собою графічний інструмент для ілюстрації рівня концентрації певного явища. Для її побудови використовується дві координатні осі, на яких відкладають масштабну шкалу у відсотках від 0 до 100 %. Абсциси кривої відповідають часткам одиниць сукупності, а ординати – значенням ознаки. У випадку рівномірного розподілу ознаки графік представлений прямою лінією, яку називають «лінією рівномірного розподілу». Натомість нерівномірний розподіл відображається «кривою Лоренца», форма та відхилення якої від діагоналі характеризують ступінь концентрації чи нерівномірності.

Під час аналізу просторового розподілу населення крива Лоренца використовується для порівняння частки площі та чисельності населення в адміністративно-територіальних одиницях регіону. Це дозволяє оцінити диспропорції у розташуванні населення, виявити регіони з високою концентрацією або, навпаки, низькою щільністю проживання [151].

Процес розселення являє собою історично сформовану та просторово організовану мережу населених пунктів, які пов'язані між собою стійкими взаємозв'язками різного характеру, зокрема виробничими, соціальними, побутовими та адміністративними. Ці зв'язки забезпечують розподіл функцій між поселеннями відповідно до їхньої ролі та положення в загальній структурі. Основною одиницею просторової організації розселення є система розселення, що характеризується певною цілісністю групи поселень. Головною особливістю такої системи є більша інтенсивність внутрішніх зв'язків між поселеннями порівняно із зовнішніми контактами.

Для вивчення специфіки розселення населення застосовують різноманітні математико-статистичні методи. Географи нерідко звертаються до закону «ранг – розмір», який також відомий як правило Зіпфа-Медведкова. Автором відкриття закономірності є французький стенографіст Жан-Батист Еступ, який описав її у 1908 році у роботі «Діапазон стенографії» [2]. Закон був вперше застосований для опису розподілу розмірів міст німецьким фізиком Феліксом Ауербахом у роботі «Закон концентрації населення» в 1913 і носить ім'я американського лінгвіста Дж. Зіпфа, який в 1949 активно популяризував дану закономірність, запропонував вперше використовувати її для опису економічних сил та соціального статусу [56].

Пояснення закону Зіпфа, засноване на кореляційних властивостях адитивних марківських ланцюгів (з ступінчастою функцією пам'яті) було дано у 2005 [48].

Цей закон також працює щодо розподілу міської системи: місто з найбільшим населенням у будь-якій країні вдвічі більше, ніж наступне за розміром місто, і так далі [56]. Якщо розмістити всі міста деякої країни у списку в порядку зменшення кількості населення, то кожному місту можна приписати певний ранг, тобто номер, який він отримує в даному списку. При цьому чисельність населення і ранг підпорядковуються простій закономірності. Згодом це правило було вдосконалене та розширене професором Ю. В. Медведковим.

У 1999 року економіст Ксав'є Габе (Xavier Gabaix) описав закон Зіпфа як приклад степеневого закону: якщо міста зростатимуть випадково з однаковим середньоквадратичним відхиленням, то в межі розподіл зводитиметься до закону Зіпфа [14].

Згідно з теорією Дж. Зіпфа, населення кожного міста окремого регіону або країни в цілому можна виразити через величину найбільшого міста в країні (дуже наближено). Математично це можна представити у вигляді наступного рівняння [131]:

$$H_j = H_1 * j^{-a}, \tag{1.10}$$

де H_j – чисельність населення j-го міста, H_1 – чисельність населення 1-го за кількістю мешканців міста, j – порядковий номер міста в системі, а – коефіцієнт контрастності в розмірах міста.

У роботі Дж. Зіпфа 1949 року використовується спрощена формула [2]:

$$H_j = H_1 * j^{-1}, \tag{1.11}$$

де H_j – чисельність населення j-го міста,

H_1 – чисельність населення 1-го за кількістю мешканців міста,

j – порядковий номер міста в системі.

Він вважав за можливе не обчислювати значення коефіцієнта міри контрастності a та приймати його завжди рівним – 1.

Тому вищенаведену формулу можна представити наступним чином:

$$P_r = \frac{P_1}{r}, \tag{1.12}$$

де r – ранг даного міста,

Pr – чисельність населення міста рангу r,

P_1 – чисельність населення найбільшого міста.

Тобто чисельність населення будь-якого міста зі списку, складеного за зменшенням чисельності населення, повинна дорівнювати чисельності населення найбільшого міста, яка поділена на порядковий номер (тобто ранг) даного міста.

У свою чергу професор Ю. В. Медведков звернув увагу на наявність недоліків у формулі Дж. Зіпфа та доопрацював її, запропонувавши новий коефіцієнт [48]:

$$H_j = K^{-1} H_1 * j^{-a}, \quad (1.13)$$

де Hj – обчислювана чисельність населення j-го міста,

H_1 – чисельність населення 1-го за кількістю мешканців міста,

j – ранг міста за фактичною чисельністю населення,

K – «коефіцієнт першості» головного міста системи, який дорівнює відношенню С/Н1 (де С – чисельність населення головного міста, яка теоретично мала б бути за дотримання тенденції розподілу населення міст згідно з гіпотезою Дж. Зіпфа),

a – міра контрастності в розмірах міста.

Отже, чисельність населення окремого міста є добутком коефіцієнта першості, чисельності населення першого за кількістю населення міста та коефіцієнта контрастності певної системи розселення (показник, який відображає ступінь гіпертрофованості головного міста: його порядковий номер, підведений у ступінь контрастності, який характерний для даної системи розселення) [189].

Аналіз розподілу міст за рангом на основі цього правила дозволяє дослідити рівень сформованості міської системи країни в цілому або окремого її регіону. На практиці такий метод використовують для порівняння систем міського розселення у часі та просторі [142].

Відхилення від правила «ранг – розмір» у розподілі міст зумовлені низкою факторів, серед яких особливості історичного розвитку економіки, природні умови регіону та порушення природного процесу формування державного простору. У випадку, коли регіон характеризується наявністю лише одного великого міста, що концентрує основну частину міського населення, реальна крива розподілу міст буде розташована нижче ідеальної. Натомість, якщо територія має значну кількість міст із високою щільністю населення, реальна крива перевищуватиме ідеальну. Ці відхилення демонструють складний взаємозв'язок між географічними, соціально-економічними та політичними чинниками, що формують міську систему регіону. Аналіз цих кривих дозволяє оцінити рівень урбанізації, характер економічної спеціалізації та особливості соціального розвитку території, надаючи інструменти для розробки стратегій регіонального планування та просторового розвитку.

Хоча розподіл міст країни за розміром можна описати альтернативними способами, такими як міри первинності та альтернативні функціональні форми, проте закон Зіпфа більш відомий серед міських науковців . Закон Зіпфа має принаймні дві переваги перед іншими методами: по-перше, він охоплює, певною мірою, властивості всієї міської системи порівняно з показниками первинності, які здебільшого більше зосереджуються на найбільшому місті. По-друге, легше інтерпретувати закон розподілу Зіпфа порівняно з іншими складними функціональними формами.

Соціальні явища характеризуються взаємозв'язком і взаємообумовленістю, тобто зміна одного явища може спричинити зміни багатьох інших і, навпаки, бути результатом їхньої трансформації. У процесі вивчення взаємозв'язків між соціальними явищами та процесами, крім використання кореляційно-регресійного аналізу, соціальна статистика застосовує низку специфічних методів і прийомів.

До коефіцієнтів рангової кореляції, які широко використовуються в соціальній статистиці, належать коефіцієнти Фехнера, Спірмена та Кендела. За

допомогою цих коефіцієнтів оцінюється умовна тіснота зв'язку між досліджуваними ознаками. Значення коефіцієнта до 0,3 свідчать про слабкий зв'язок, від 0,5 до 0,7 – про помірний, а значення, що перевищують 0,7, вказують на високий рівень тісноти зв'язку.

Методи рангової кореляції можуть бути ефективними при невеликій кількості спостережень. Вони застосовуються не тільки для кількісних вимірюваних показників, але й для даних, представлених описовими ознаками різної інтенсивності.

Для аналізу стохастичних (кореляційних) зв'язків широко застосовується метод порівняння паралельних рядів двох показників: факторного (X) та результативного (Y). Основною метою використання цього підходу є оцінювання ступеня (сили) взаємозв'язку між показниками, а також визначення його напряму шляхом обчислення відповідних статистичних коефіцієнтів.

Для оцінки тісноти зв'язку між показниками скористаємося коефіцієнтами Фехнера та Спірмена. Коефіцієнт Фехнера одним з найпростіших, розраховується за наступною формулою:

$$К_Ф = \frac{С-Н}{С+Н}, \qquad (1.14)$$

де С – число співпадінь знаків відхилення від середньої;

Н – число неспівпадінь знаків відхилень від середньої.

Якщо виконується нерівність $X_i \geq \overline{X}$ або $Y_i \geq \overline{Y}$, відповідному значенню присвоюється знак «+», у протилежному випадку – знак «-». У випадках, коли знаки обох показників збігаються, відзначається їх співпадіння, а за наявності різних знаків – не співпадіння.

Коефіцієнт Фехнера варіюється в межах від -1 до +1. Якщо його значення наближається до 0, зв'язок між показниками вважається слабким, тоді як значення, близькі до -1 або +1, вказують на тісний зв'язок. Додатне значення

коефіцієнта свідчить про наявність прямого зв'язку між показниками, тоді як від'ємне – про обернений зв'язок.

Більш удосконаленим інструментом для оцінювання взаємозв'язку є коефіцієнт кореляції рангів Спірмена, який обчислюється за наступною формулою:

$$К_С = 1 - \frac{6\sum d_i^2}{n(n^2-1)}, \quad (1.15)$$

де d_i – різниця між рангами відповідних значень двох показників;

n – кількість спостережень.

Рангом називають порядковий номер значення показника в упорядкованому ряді за зростанням або зменшенням. Коефіцієнт кореляції рангів Спірмена може набувати значень у діапазоні від -1 до +1. Значення >0 вказує на прямий зв'язок між показниками, а < 0 – на обернений. Якщо значення наближається до 1, це свідчить про тісний (сильний) зв'язок, тоді як при < 0,3 взаємозв'язок вважається практично відсутнім. Цей коефіцієнт дозволяє оцінити тісноту і напрямок зв'язку між двома змінними, навіть якщо залежність між ними є нелінійною.

Коефіцієнт рангової кореляції Кендела (τ) також оцінює зв'язок між двома якісними ознаками, які можна упорядковувати, але його побудова заснована на іншому підході до порівняння рангів двох ознак. На практиці застосовуються дві формули розрахунку коефіцієнта рангової кореляції Кендела:

$$\tau = \frac{4\Sigma R_i}{n(n-1)} - 1, \quad (1.16)$$

$$\tau = \frac{2S}{n(n-1)}, \quad (1.17)$$

де $S = \sum R_i - \sum R'_i$.

Обидві формули дають близькі за значенням результати.

Коефіцієнт рангової кореляції Кендела приймає значення від -1 до 1. Значення $\tau = 1$ свідчить про наявність функціональної прямої залежності, $\tau = -1$ свідчить про функціональну зворотну залежність, $\tau = 0$ свідчить про відсутність залежності між ознаками.

При розрахунку коефіцієнта Кендела (τ) формулюється гіпотеза для перевірки наявності статистично значущого зв'язку між двома ранжованими змінними. Зазвичай висуваються дві гіпотези: нульова та альтернативна. Нульова гіпотеза (H_0) – між двома змінними немає статистично значущого зв'язку. Альтернативна гіпотеза (H_1) – існує статистично значущий зв'язок між двома змінними, тобто коефіцієнт Кендела не дорівнює нулю ($\tau \neq 0$). Залежно від характеру аналізу, H_1 може вказувати на позитивний ($\tau > 0$) або негативний ($\tau < 0$) зв'язок.

Використовується статистичний тест для визначення значущості отриманого значення τ (зазвичай Z-тест для великих вибірок або точні методи для малих вибірок). Порівнюється розрахункове значення статистики з критичним значенням для заданого рівня значущості (α, наприклад, 0,05). Таким чином, коефіцієнт Кендела дозволяє оцінити силу та напрямок зв'язку між ранжованими змінними, а також перевірити його значущість.

Якщо фактичне значення коефіцієнта рангової кореляції Кендала більше критичного можливо зробити висновок про істотність зв'язку між ознаками. Коефіцієнти рангової кореляції Спірмена і Кендалла близькі один до одного за формою розрахунків). Їх значення перераховуються одне в інше, але коефіцієнт Кендалла дає більш обережну і, мабуть, більш об'єктивну оцінку ступеня зв'язку двох ознак, ніж коефіцієнт Спірмена. Варто зауважити, що він, майже завжди, є меншим за коефіцієнт Спірмена і, можливо, є найреальнішим [141].

Отже, зазначені коефіцієнти дозволяють не лише кількісно оцінити ступінь взаємозв'язку між факторною та результативною ознаками, але й визначити напрямок цього зв'язку – прямий або обернений.

Для оцінки інтенсивності структурних розбіжностей та структурних зрушень у соціальних явищах використовують показники варіації часток. При чому, якщо йдеться про порівняння структур різних сукупностей в одному періоді часу, говорять про структурні розбіжності або відмінності, а якщо порівнюють структуру однієї сукупності за різні періоди часу, говорять про структурні зрушення.

Квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних розбіжностей (зрушень) розраховується за формулою:

$$\sigma_{\text{абс.}} = \sqrt{\frac{\Sigma(d_i - d_j)^2}{n}}, \qquad (1.18)$$

де: *di, dj* – питома вага складових частин у загальному обсязі порівнювальних сукупностей (або питома вага складових частин у загальному обсязі однієї сукупності за різні періоди часу);

n – кількість груп.

Квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних розбіжностей (зрушень) вимірюються у відсоткових пунктах. Квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних розбіжностей (зрушень) характеризує середню величину структурних відхилень, тобто показує, на скільки відсоткових пунктів у середньому в той чи інший бік відхиляється питома вага частин у порівнюваних сукупностях [153].

На нашу думку, враховуючи вище викладене, методологія дослідження урбанізаційних процесів повинна базуватися на міждисциплінарному підході, який враховує складну природу цього явища та залучає низку філософських, загальнонаукових і конкретнонаукових методів. Ключовими елементами повинні бути системний та синергетичний підходи. Додатково застосування

суспільно-географічного підходу дозволить аналізувати просторові та соціальні аспекти урбанізаційних процесів в Україні.

Застосування системного підходу дає змогу розглядати урбанізацію не лише як сукупність демографічних чи економічних показників, а як цілісну динамічну систему з внутрішніми зв'язками, що охоплює середовище, інфраструктуру, соціальні структури. Водночас, синергетичний підхід дозволяє фіксувати моменти нестабільності та самоорганізації у процесах урбаністичного зростання – зокрема, через формування нових міських центрів чи агломерацій. Особливо цінним видається суспільно-географічний підхід, який не лише інтегрує соціальні, економічні, природні та просторові компоненти, а й дозволяє унаочнити урбанізаційні процеси через використання ГІС-технологій, картографічного методу, індексів концентрації та розселення.

З-поміж прикладних інструментів, на нашу думку, варто виокремити використання індексу концентрації населення, правила Зіпфа–Медведкова, коефіцієнтів рангової кореляції (Спірмена, Кендела, Фехнера), а також структурних коефіцієнтів варіації, що дозволяє не лише кількісно фіксувати параметри урбанізації, а й виявляти причинно-наслідкові зв'язки та вектори просторових зрушень.

Окремої уваги заслуговує включення демографічного аспекту як засадничого у структурі методології. Деталізація таких показників, як темп урбанізації, природний приріст, демографічне навантаження та тривалість життя, дозволяє не лише діагностувати урбанізаційні тренди, але й пов'язати їх із соціальними ризиками та потенціалом розвитку.

Хочемо наголосити, що представлені методологічні підходи є вичерпними та адаптивними до сучасних умов трансформації міського простору. Таким чином, обґрунтована методологічна основа дослідження урбанізаційних процесів є не лише академічно репрезентативною, а й придатною до практичного застосування у сфері просторового планування, демографічної політики та стратегій сталого розвитку територій.

Висновки до розділу 1

Перший розділ дисертаційної роботи присвячений теоретико-методичним основам вивчення урбанізації як багатокомпонентного соціально-економічного процесу, що впливає на розвиток суспільства, просторову організацію територій та економічні відносини. У процесі аналізу наукових концепцій встановлено, що урбанізація є об'єктом дослідження багатьох дисциплін, зокрема економіки, соціології, географії та містобудування. Визначено, що урбанізаційні процеси охоплюють не лише зростання чисельності міського населення, але й трансформацію соціальних, економічних та інфраструктурних зв'язків.

В історичному контексті розглянуто ключові етапи розвитку урбанізації: від виникнення перших міських поселень у доіндустріальний період до сучасних процесів мегаполізації, субурбанізації та глокалізації урбаністичного середовища. Виявлено, що особливого значення урбанізація набула в період індустріалізації, коли сформувалися нові економічні відносини, обумовлені концентрацією промисловості у міських агломераціях. Зокрема, виокремлено два основні підходи до періодизації урбанізаційних процесів: двоетапний, що розглядає урбанізацію як послідовність міграційного переходу та дифузії міського способу життя, та трьохетапний, який включає фазу початкового розвитку міст, прискореного росту агломерацій і формування мегаполісів.

Розглянуто еволюцію наукових підходів до вивчення урбанізації, включно з класичними працями Й. Тюнена, В. Кристаллера, А. Вебера, які започаткували дослідження просторової організації міст і регіонів. Соціологічні підходи до урбанізації, зокрема концепції Е. Дюркгейма, М. Вебера, Г. Зіммеля та Чиказької школи, дозволяють розглянути місто не лише як просторово-економічний феномен, а й як соціокультурне середовище, що формує особливі типи соціальних взаємодій.

Приділено увагу аналізу радянських і пострадянських моделей урбанізації, включно з концепцією єдиної системи розселення, що діяла в

СРСР.

Узагальнення сучасних теоретичних підходів дозволило класифікувати основні концепції урбанізації, зокрема теорію концентричних зон, теорію полюсів зростання, концепцію дифузії інновацій, модель мережевих міст, секторальну модель містобудування та інші. Особливу увагу приділено аналізу зарубіжного досвіду дослідження урбанізації, що включає роботи представників Чиказької школи соціології, просторової економіки та сучасних концепцій глобальних міст. Встановлено, що урбанізація в сучасних умовах значною мірою визначається впливом глобалізаційних процесів, що спричиняє не лише економічне зростання міст, але й формування нових соціальних викликів, пов'язаних із нерівномірністю розвитку територій, джентрифікацією, підвищенням вартості життя у мегаполісах.

Методологічний аналіз засвідчив необхідність застосування міждисциплінарного підходу до дослідження урбанізації, що дозволяє інтегрувати соціально-економічні, демографічні та просторові фактори у комплексному вивченні міських процесів. Визначено, що для аналізу урбанізаційних процесів доцільним є використання статистичних методів, картографічних моделей, економіко-математичного моделювання та прогнозування демографічної динаміки.

З огляду на специфіку урбанізаційних процесів в Україні, встановлено, що вони характеризуються високим рівнем просторової нерівномірності, депопуляційними тенденціями в малих містах та зростанням великих міських агломерацій. Особливістю української урбанізації є також значна регіональна диференціація, обумовлена історико-економічними факторами та сучасними трансформаційними процесами.

Таким чином, проведений аналіз підтверджує, що урбанізація є комплексним явищем, що визначає соціально-економічний розвиток держави. Розглянуті наукові концепції, методологічні підходи та зарубіжний досвід формують теоретичне підґрунтя для подальших емпіричних досліджень сучасних урбанізаційних процесів в Україні, що дозволить оцінити їхній вплив

на економічну динаміку, демографічну ситуацію та розвиток міських територій у контексті глобальних викликів. Отримані результати є важливим підґрунтям для наступних етапів аналізу урбанізаційних процесів в Україні, що будуть розглянуті у наступних розділах роботи.

Запропоновано авторське визначення урбанізації як багатовимірного соціально-економічного процесу, зумовленого трансформацією способу виробництва, який проявляється в зростанні питомої ваги міського населення, концентрації економічної активності у міських агломераціях, зміні просторової організації територій та поширенні міського способу життя. Урбанізація відображає структурні зрушення в системі розселення, трудових відносинах, інфраструктурному розвитку та соціальній поведінці, що відбуваються під впливом індустріалізації, постіндустріальних змін, діджиталізації та глобалізаційних процесів.

Основні положення першого розділу дисертації опубліковано в працях автора [80; 79; 70; 71; 74].

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

2.1. Статистичний аналіз стану та динаміки урбанізаційних процесів

Рівень урбанізації визначається як співвідношення чисельності міського населення до загальної кількості жителів певної території. Цей показник є ключовим індикатором, що дозволяє оцінити ступінь розвитку міського середовища в межах конкретного регіону чи країни. Рівень урбанізації варіюється від низького до високого, залежно від кількості та розмірів міст, їх інфраструктурного розвитку, економічного потенціалу та демографічної щільності.

Для кращого розуміння сучасних урбанізаційних процесів в Україні, спочатку розглянуто світовий та регіональний контекст. Дослідження світових та європейських тенденцій динаміки урбанізації є ключовим для розуміння сучасних процесів міського розвитку в Україні, оскільки вони відображають глобальні закономірності, що впливають на формування міського середовища, економічну активність та соціальну структуру. Інтеграція глобальних знань у контекст локальних особливостей створює науково обґрунтовану базу для прийняття стратегічних рішень, які сприятимуть гармонійному розвитку українських міст в умовах сучасних викликів.

Для аналізу динаміки урбанізації використано дані Світового банку [52], який надає відкриті дані, щодо частки міського населення за країнами світу, таким чином забезпечено співставність даних різних країн, оскільки для обрахунку показників застосовано єдину методологію.

На рисунку 2.1 представлено динаміку частки міського населення у світі, Європейському Союзі та в Україні за період з 1960 по 2023 рік. На графіку продемонстровано, як протягом 1960-2023 років частка міського населення у світі щорічно зростала. Так у 1960 році вона складала лише третину від всього населення планети (33,7 %). У 2007 році чисельність міського і сільського

населення у світі зрівнялась, а вже у 2023 році рівень урбанізації досягнув позначки 57,3 %. За аналізований період (63 роки) світовий рівень урбанізації збільшився в 1,7 рази у відносному вимірі, або на 23,6 відсоткових пункти у абсолютному вимірі. Протягом цього періоду урбанізація зростала в середньому щорічно на 0,85 % у відносному виразі, або на 0,37 в. п. у абсолютному. Рівень урбанізації у світі поступово зростав протягом усього аналізованого періоду, що свідчить про сталий процес глобальної урбанізації, зумовлений індустріалізацією, розвитком економіки та міграцією сільського населення до міст. За умовою збереження лінійної тенденції зростання зроблено прогноз за яким у 2030 році частка міського населення у світі становитиме 60,7 %, у 2040 році – 66,1 %, а у 2050 році – 71,9 %.

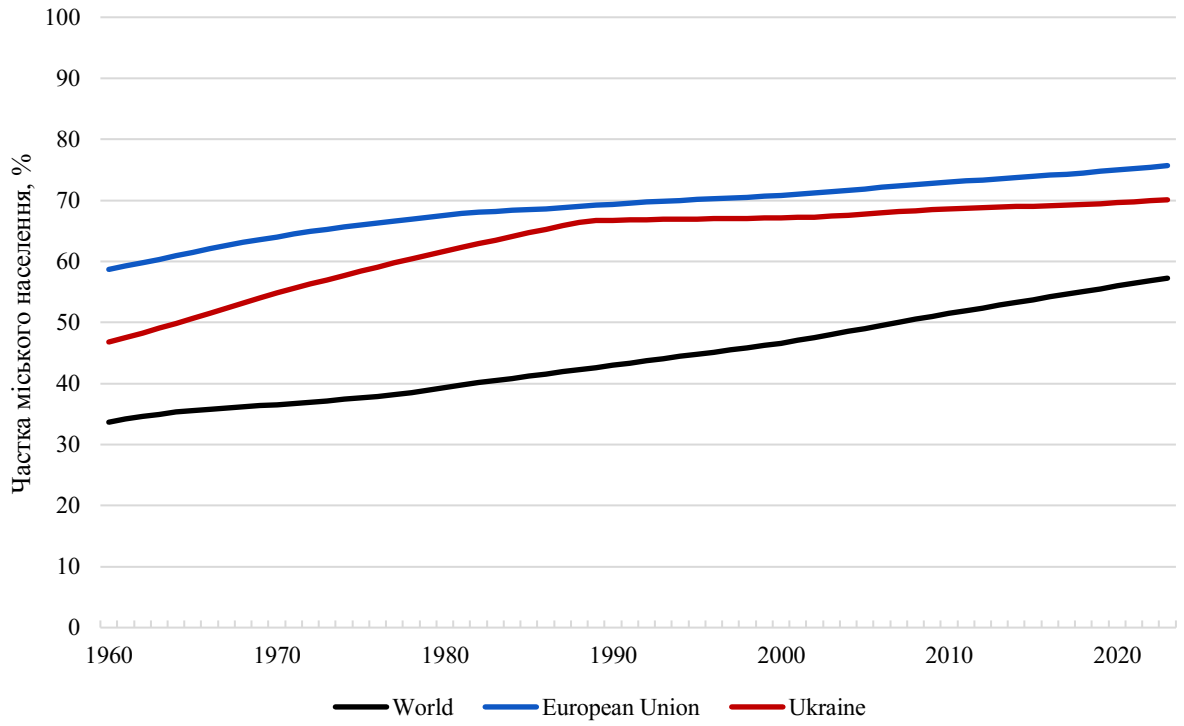

Рис. 2.1. Динаміка урбанізації в Світі, Європейському союзі та в Україні у 1960-2023 роках, %

Джерело: побудовано автором за даними [52]

У Європейському Союзі рівень урбанізації завжди був вищим, ніж у середньому по світу. У 1960 році цей показник складав близько 58,7 %, а до 2023 року зріс до 75,7 %. Хоча рівень урбанізації Європейського Союзу вищий

за загально світовий, він демонструє нижчі темпи зростання, так за період з 1960 по 2023 роки частка міського населення у ЄС зросла на 29 %, або на 17 в. п., проти 70 % і 23,6 в. п. світового показника. Щорічне зростання становить в середньому 0,4 % (0,27 в. п.). Така динаміка демонструє стабільний, хоча й повільніший, ніж у світі загалом, ріст, що можна пояснити високим рівнем розвитку інфраструктури та завершенням основних фаз урбанізації в попередні періоди.

Рівень урбанізації в Україні є вищим за світовий показник на 12,8 в. п. і складає 70,1 % у 2023 році, при цьому показник на 5,6 в. п. нижче за ЄС. Україна, на відміну від світового тренду, демонструє специфічну динаміку. Початковий рівень урбанізації у 1960 році становив 46,8 %, у 1965 році вже перетнув позначку в 50 %, і до 1990 року рівень демонстрував стрімке зростання до 66,8 %, що зумовлено інтенсивною індустріалізацією в радянський період, за цей час середнє щорічне зростання показника становило 1,2 % (у абсолютному виразі 0,67 в. п.). Після 1990 року темпи зростання суттєво уповільнилися і складали в середньому 0,15 % щороку (у абсолютному виразі 0,1 в. п.). У 2023 році частка міського населення в Україні складала 70,1 %. Таким чином за 30 років (з 1960 по 1990 рік) показник збільшився на 20 в. п., а за наступні 33 роки (з 1990 по 2023 рік) зростання склало всього 3,3 в. п. Це свідчить про значні економічні та демографічні зміни, включаючи відтік населення з міст через економічні кризи та впливи воєнних дій. Якби темпи зростання збереглися на рівні 60-80-х років, рівень урбанізації в Україні у 1990-х роках перевершив би середній рівень по ЄС. Стрімке сповільнення темпів урбанізації в Україні в 1990-х роках, на нашу думку, може бути спричинено структурними проблемами економіки Радянського Союзу в 1980-х роках, які знизили темпи індустріалізації, після розпаду Радянського союзу відбувся занепад промислового виробництва, яке до цього постійно потребувало збільшення кількості робочої сили, сконцентрованої у містах, також негативно вплинуло скорочення населення, спричинене зовнішньою міграцією з країни, а також переважанням рівня смертності на над рівнем

народжуваності. Подальше скорочення населення сповільнювало урбанізацію у 2000-х роках. Війна, розпочата Російською Федерацією в Україні у 2014 році, та окупація територій, повномасштабне вторгнення у 2022 році, погіршили демографічні та економічні проблеми, спричинили неймовірних для України масштабів міграцію за кордон, значні втрати промислового потенціалу. Донецька та Луганська області були найбільш промислово розвиненими регіонами України з найвищим рівнем урбанізації, також значна частина населення залишається на окупованих територіях.

Загалом аналіз демонструє, що урбанізація є глобальним явищем із регіональними особливостями. У світі та Європейському Союзі вона продовжує зростати, тоді як в Україні спостерігається стабілізація рівня міського населення після завершення активних фаз урбанізації.

У таблиці 2.1 представлено рейтинг країн та самостійних територій за рівнем урбанізації. Очолюють список із 100 % рівнем урбанізації в основному невеликі острівні країни та два особливих райони Китайської народної республіки – Гонконг і Макао. Дещо вирізняється Кувейт, який серед лідерів списку є значно більшим за площею. Найменш урбанізованими країнами є Папуа Нова Гвінея, Ліхтенштейн, Бурунді міське населення яких складає лише 13,7 %, 14,6 %, 14,8 % відповідно. Україна займає 89 місце (70,1 %) і, таким чином, знаходиться вище медіанного рівня, який становить 63,7 %.

Таблиця 2.1

Рейтинг країн за рівнем урбанізації за даними Світового банку у 2023 році

№	Назва країни	Рівень урбанізації, %	№	Назва країни	Рівень урбанізації, %
1	Бермудські острови	100,0	23	Аргентина	92,5
2	Кайманові острови	100,0	24	Люксембург	92,1
3	Гібралтар	100,0	25	Північні Маріанські острови	92,1
4	Гонконг, Китай	100,0	26	Японія	92,0
5	Кувейт	100,0	27	Йорданія	92,0
6	Макао, Китай	100,0	28	Габон	91,0
7	Монако	100,0	29	Бахрейн	89,9
8	Науру	100,0	30	Ліван	89,4

Продовження таблиці 2.1

9	Сінгапур	100,0	…	…	…
10	Сінт-Мартен (голландська частина)	100,0	89	Україна	70,1
11	Катар	99,4	…	…	…
12	Бельгія	98,2	209	Непал	21,9
13	Сан-Марино	97,8	210	Південний Судан	21,2
14	Віргінські острови (США)	96,2	211	Шрі-Ланка	19,2
15	Уругвай	95,8	212	Сент-Люсія	19,2
16	Гуам	95,2	213	Малаві	18,3
17	Мальта	94,9	214	Руанда	17,9
18	Острови Теркс і Кайкос	94,2	215	Самоа	17,5
19	Ісландія	94,0	216	Нігер	17,1
20	Пуерто Ріко	93,6	217	Бурунді	14,8
21	Нідерланди	93,2	218	Ліхтенштейн	14,6
22	Ізраїль	92,9	219	Папуа Нова Гвінея	13,7

Джерело: Складено автором за даними [52]

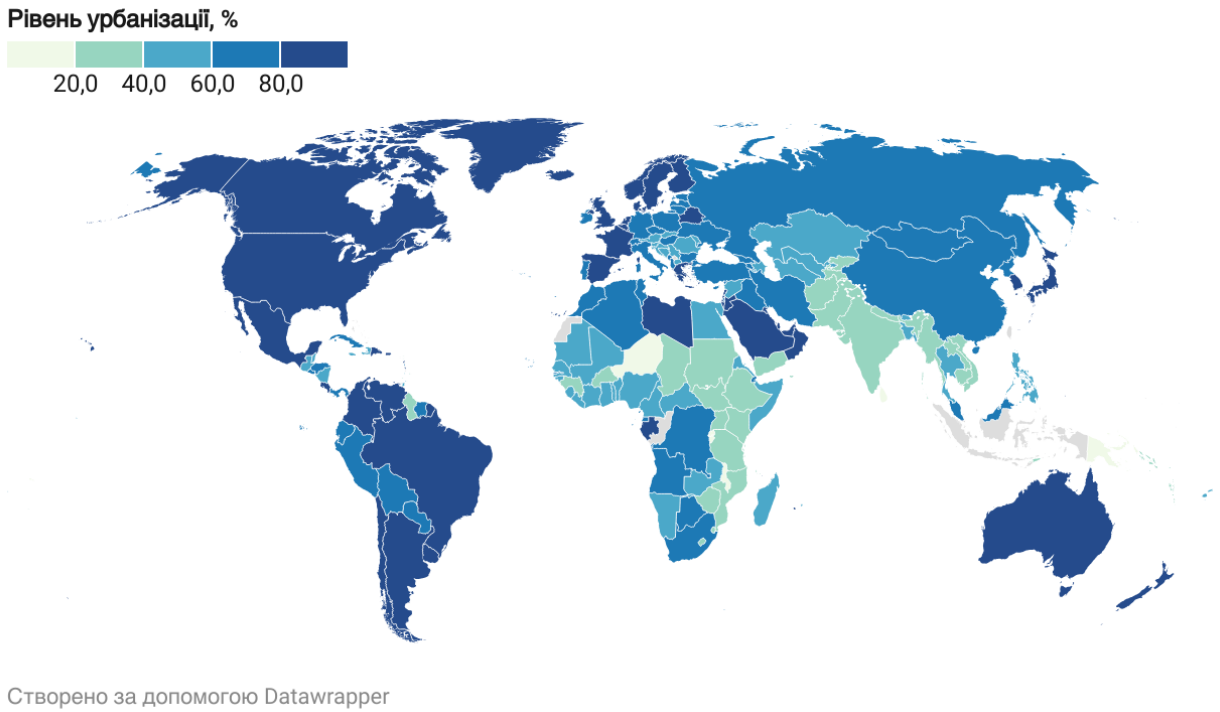

Рис. 2.2. Рівень урбанізації країн світу у 2023 році, %

Джерело: побудовано автором за даними [52]

На рисунку 2.2 зображено групування країн за часткою міського населення у 2023 році, що дає змогу наочно відобразити регіональні

відмінності рівня урбанізації у світі. Групування країн за часткою міського населення, для візуального аналізу за допомогою карт було проведено за квінтилями, так перший квінтиль (0 – 20 %) відображає низький рівень урбанізації, другий (20 – 40 %) – середньо-низький, третій (40 – 60 %) – середній, четвертий (60 – 80 %) – середньо-високий, п’ятий (80 – 100 %) – високий.

Аналізуючи карту рівня урбанізації у світі, можна зробити кілька висновків щодо регіональних особливостей цього процесу у 2023 році. По-перше, високий рівень урбанізації спостерігається у розвинених країнах. Найвищі показники урбанізації (80 % і більше) характерні для Північної Америки, Західної та Північної Європи, Австралії, Нової Зеландії, Японії та частини країн Латинської Америки. Це пов’язано з високим рівнем економічного розвитку, наявністю розвиненої інфраструктури та історичною міграцією населення в міста. По-друге, помірний рівень урбанізації спостерігається в другій частині країн Латинської Америки та Східної Європи. Більшість країн Латинської Америки мають рівень урбанізації у межах 60–80 %. Це результат активної урбанізації, що відбулася у XX столітті, але з певними соціально-економічними диспропорціями. Подібні тенденції спостерігаються у Східній Європі, де рівень урбанізації вищий, ніж у багатьох країнах Азії та Африки, але поступається Західній Європі. По-третє, низький рівень урбанізації в країнах Африки та частині Азії. У багатьох країнах Африки рівень урбанізації становить менше 40 %. Це пояснюється переважно аграрним характером економіки, недостатньо розвиненою інфраструктурою та повільними темпами індустріалізації. Подібна ситуація спостерігається у деяких країнах Південної та Південно-Східної Азії. По-четверте, зроблено висновок про значні регіональні відмінності в середині континентів. Наявна значна нерівномірність урбанізації навіть в межах одного континенту. Наприклад, у Північній Африці рівень урбанізації вищий порівняно з Субсахарською Африкою, що пов’язано з історичними, культурними та економічними чинниками.

Загалом, рівень урбанізації є відображенням як історичного розвитку, так і сучасних соціально-економічних та інфраструктурних умов кожного регіону, що визначає його перспективи в контексті глобальних урбанізаційних процесів.

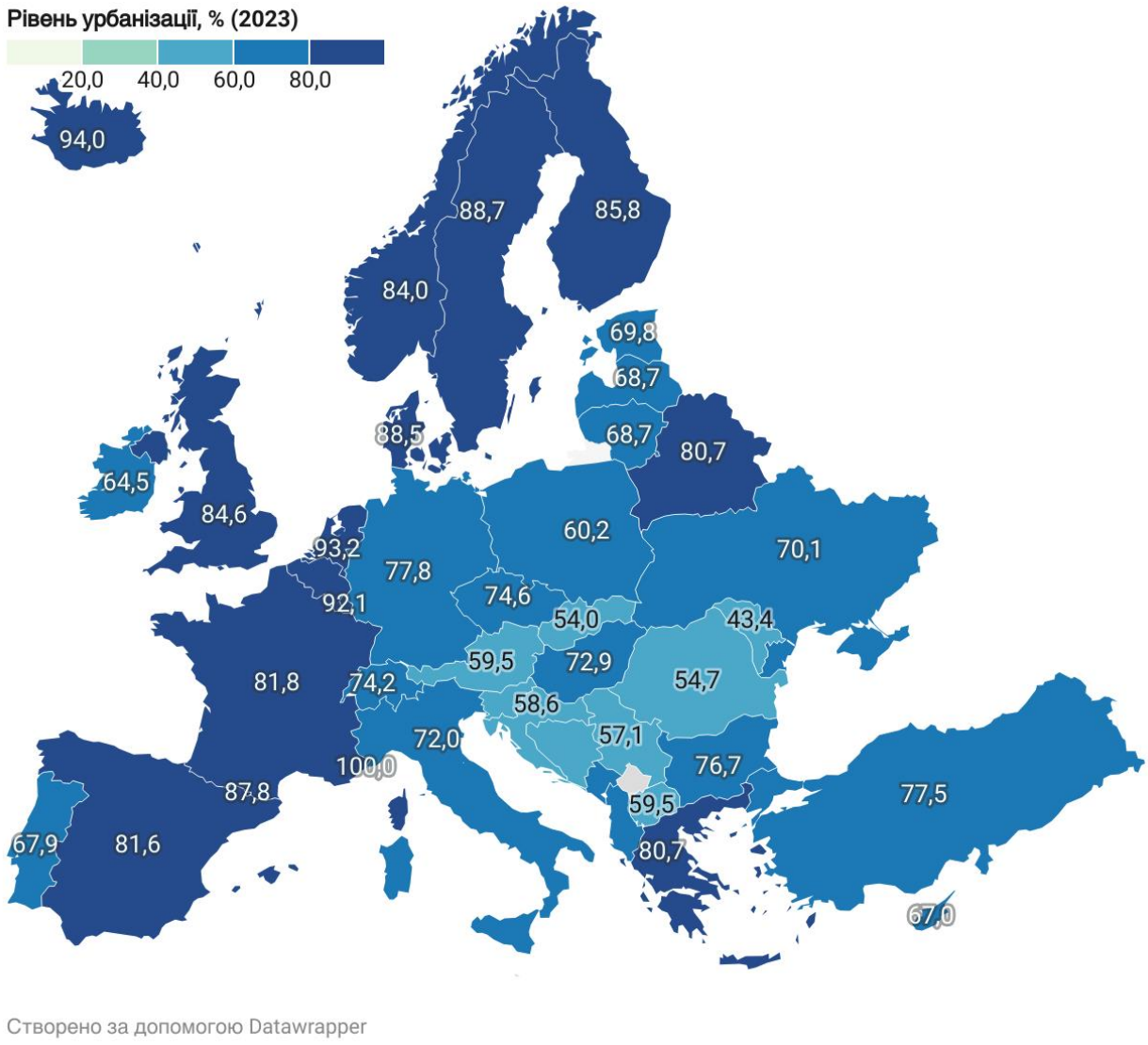

Рис. 2.3. Рівень урбанізації країн Європи у 2023 році, %

Джерело: побудовано автором за даними [52]

Оскільки Україна є частиною Європи, розглянемо динаміку та особливості цього регіону більш детально. На рисунку 2.3 представлено розподіл країн Європи за рівнем урбанізації. Загалом Європа є високо урбанізованим регіоном, проте значення окремих країн значною мірою відхиляються один від одного. Аналіз рівня урбанізації європейських країн за

2023 рік виділив ключові особливості щодо розподілу міського населення у регіоні.

Найбільш урбанізовані країни зосереджені в Західній Європі. Наприклад, Монако має максимальний рівень урбанізації (100 %), Бельгія (98,2 %), Сан Марино (97,8 %), Нідерланди (93,2 %), Люксембург (92,1 %) і Велика Британія (84,6 %) також демонструють дуже високі показники. Це зумовлено високим рівнем економічного розвитку, промисловою та інфраструктурною концентрацією, а також тривалою урбанізаційною історією.

Високий рівень урбанізації притаманний і Північній Європі. Ісландія (94 %), Швеція (88,7 %), Данія (88,5 %), Гренландія (88 %), Фінляндія (85,8 %) та Норвегія (84 %) демонструють, що більшість населення скандинавських країн проживає у містах. Причини цього явища включають високий рівень життя, розвинену інфраструктуру, а також географічні та кліматичні особливості, що сприяють концентрації населення у містах.

Рівень урбанізації у регіонах Центральної та Східної Європи є неоднорідним. Наприклад, Німеччина (77,8 %), Чехія (74,6 %) та Угорщина (72,9 %) мають середньо-високий рівень урбанізації. Однак Польща (60,2%), Румунія (54,7 %), та Молдова (44,6 %) демонструють значно нижчі показники. Це пояснюється історичними факторами, економічним розвитком та нерівномірним процесом урбанізації.

У Південно-Східній Європі спостерігається неоднорідний рівень урбанізації. Наприклад, Греція (80,7 %) та Туреччина (77,5%) мають відносно високий рівень урбанізації, тоді як Боснія і Герцеговина (50,3 %) та Північна Македонія (59,5 %) залишаються менш урбанізованими.

Рівень урбанізації в Україні 70,1 %, що відповідає середнім показникам для регіону. Проте в регіоні наявні значні відмінності. Серед сусідніх країн спостерігаються наступні показники урбанізації: в Білорусі – 80,7 %, Угорщині – 72,9 %, Польщі – 60,2 %, Румунії – 54,7 %, Словаччині – 54 %, Молдові – 43,4 %. Україна демонструє середньо-високий рівень урбанізації, проте поступається за цим показником окремим сусіднім країнам.

На карті продемонстровано, що рівень урбанізації корелює з економічним розвитком і рівнем інтеграції у світову економіку. Більш розвинені країни Західної та Північної Європи мають високий рівень урбанізації, тоді як країни Центральної, Східної та Південно-Східної Європи демонструють більшу залежність від сільськогосподарського сектору. Отже, рівень урбанізації в Європі є показником економічного розвитку, історичних передумов і регіональних особливостей. Західна та Північна Європа є найурбанізованішими, тоді як країни Південно-Східної Європи демонструють значний потенціал для подальшої урбанізації.

Далі розглянуто абсолютну зміну рівня урбанізації в країнах Європи за період 1990-2023 роки та представлено результати на рисунку 2.4. Базою порівняння став 1990 рік, оскільки в цьому році і декількох наступних відбулися значні економічні і політичні події, які вплинули на майбутню динаміку рівня урбанізації, так, на приклад, у 1990 році відбулося возз'єднання Німеччини, 1991 – розпад Варшавського договору і Радянського Союзу, 1992 – розпад Чехословаччини, 1991-1992 – розпад Югославії, ці та інші події значною мірою вплинули на міграційні, демографічні процеси, а отже, і на процеси урбанізації.

На картограмі продемонстровано значні відмінності в динаміці рівня урбанізації у країнах Європи з 1990 по 2023 рік. За відповідний період з 43 проаналізованих країн, 33 продемонстрували зростання урбанізації, в 9 країнах урбанізація знизилась, в одній країні не змінилась (Монако 100 %).

Найбільші прирости (більше 15 в. п.) спостерігались у п'яти країнах: Албанії (28,2 в. п.), Нідерландах (24,5 в. п), Чорногорії (20,5 в. п.), Португалії (20 в. п.), Туреччині (18,3 в. п.). У Албанії, Чорногорії та Португалії таке значне зростання було можливим за рахунок низького рівня урбанізації у 1990 році, який знаходився на рівні нижче 50 %, наприклад в Албанії він складав лише 36,4 %. Проте в Нідерландах і Туреччині у той же час він складав 67,8 % і 59,2 %.

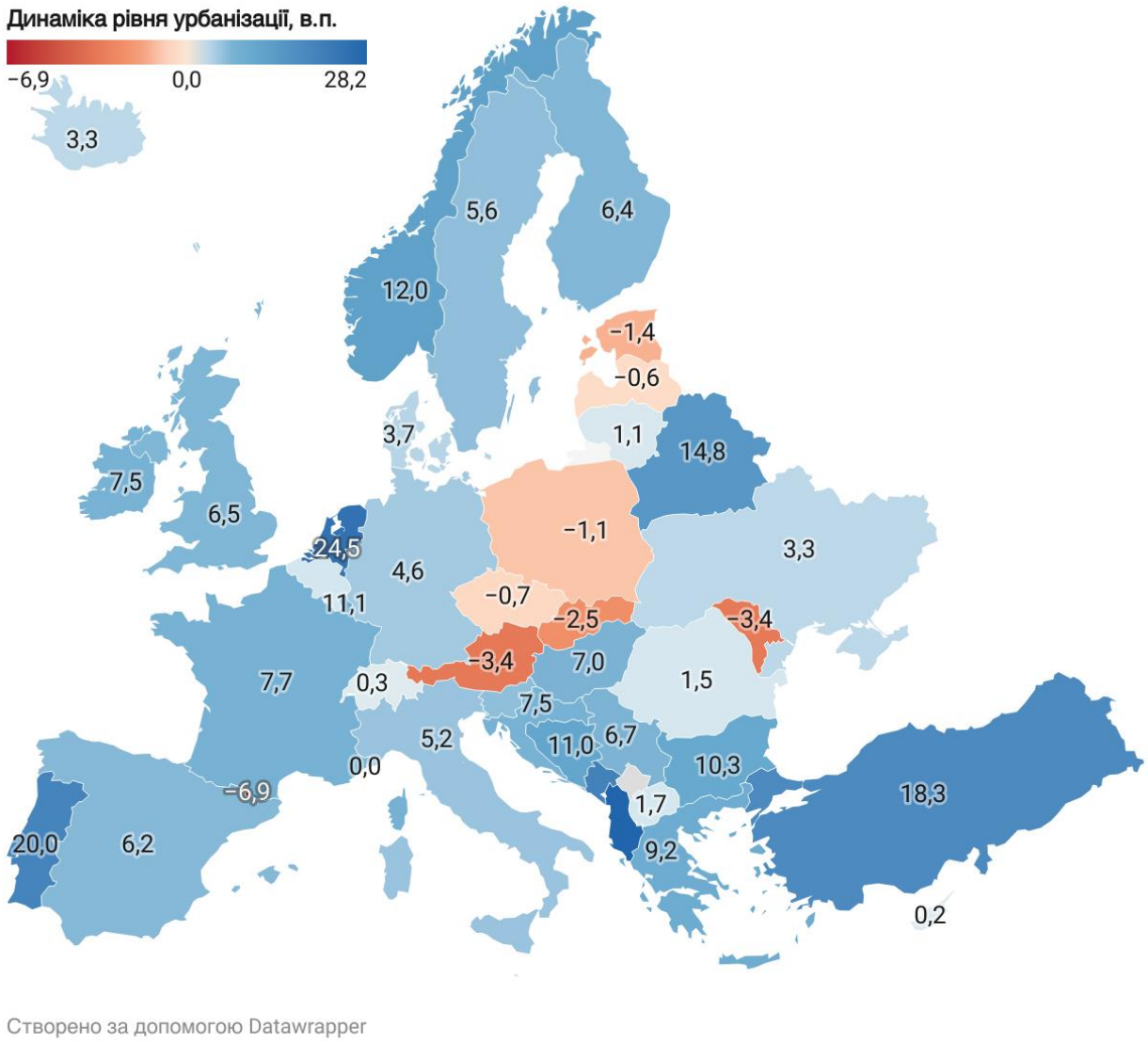

Рис. 2.4. Зміна рівня урбанізації у країнах Європи
у 2023 році порівняно з 1990 роком, в. п.

Джерело: побудовано автором за даними [52]

Зростання в Україні було більш помірним і склало 3,3 в. п., таким чином, урбанізованість зростала на 1 відсотковий пункт кожні 10 років, що свідчить про стабілізацію рівня та повільний процес урбанізації.

Водночас, деякі країни Центральної та Східної Європи демонструють незначну або навіть негативну динаміку. Так, у Латвії, Естонії, Чехії, Словаччині, Польщі спостерігається зниження рівня урбанізації від 0,6 до 2,5 відсоткових пунктів. Ліхтенштейн, маючи другий найменший рівень урбанізації у світі, продемонстрував зниження на 2,3 в. п. до рівня 14,6 %.

Якщо тенденція до зниження збережеться, то вже у найближчому майбутньому Ліхтенштейн стане найменш урбанізованою країною світу, при цьому будучи розташованим в одному з найбільш урбанізованих регіонів світу. Вищі темпи скорочення були в Молдови та Австрії, по 3,4 в. п. у кожній. При цьому рівень урбанізації у 1990 році в Молдові був нижче 50 % (46,8 %) та продовжує скорочуватись. Андорра будучи однією з найбільш урбанізованих країн не тільки Європи а й світу, має найбільше зниження, яке складає 6,9 в. п. Показники Центральної та Східної Європи, пов'язані із демографічними проблемами, такими як скорочення населення через міграцію чи зменшення чисельності міських мешканців унаслідок економічних труднощів.

Підсумовуючи зроблено висновок про те, що рівень урбанізації європейських країн у значній мірі залежить від регіональних економічних, соціальних і політичних факторів. Загалом країни Західної Європи демонстрували вищі темпи урбанізації, ніж країни Центральної Європи, в Східній Європі часто спостерігається деурбанізація. У майбутньому можна очікувати продовження зростання урбанізації у більшості країн, зважаючи на глобальні тенденції урбанізації та економічного розвитку.

Тепер, коли відомі світові та регіональні особливості та тенденції урбанізації, детально проаналізуємо регіональні особливості урбанізації в Україні. Для цього використано офіційні статистичні дані чисельності населення, які надаються Державною службою статистики України. Були використанні дані чисельності наявного та постійного населення зі статистичних збірників, щорічників, а також дані переписів населення. У зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ, для захисту інтересів держави деяка статистична інформація не публікується, у тому числі, що до населення, тому була використана найновіша доступна інформація на 1 січня 2022 року.

Україна характеризується як країна з середньо-високим рівнем урбанізації – за даними офіційної статистики на початок 2022 року рівень урбанізації складав 69,7 %. Проте в країні урбанізація не є рівномірною, вона коливається в межах від 37,2 % до 91,0 % в окремих областях. Рівень

урбанізації в окремих областях відрізняється від середнього по країні значення в ту чи іншу сторону в середньому на 15,9 відсоткових пункти, або на 22,9 %. Коефіцієнт варіації становить менше порогового значення у 33,3 %, що свідчить про однорідність сукупності областей України, середнє значення є типовим.

Таблиця 2.2

Чисельність наявного населення за типом місцевості
по регіонах України на 1 січня 2022 року

№	Регіони України (області)	Чисельність населення, осіб			Питома вага міського населення в загальній чисельності, %
		всього	у тому числі		
			міське	сільське	
1.	Вінницька	1509515	789588	719927	52,3
2.	Волинська	1021356	533489	487867	52,2
3.	Дніпропетровська	3096485	2606079	490406	84,2
4.	Донецька	4059372	3693450	365922	91,0
5.	Житомирська	1179032	703260	475772	59,6
6.	Закарпатська	1244476	463361	781115	37,2
7.	Запорізька	1638462	1269910	368552	77,5
8.	Івано-Франківська	1351822	602570	749252	44,6
9.	Київська	4747380	4060859	686521	85,5
10.	Кіровоградська	903712	575858	327854	63,7
11.	Луганська	2102921	1833860	269061	87,2
12.	Львівська	2478133	1516357	961776	61,2
13.	Миколаївська	1091821	750698	341123	68,8
14.	Одеська	2351392	1581536	769856	67,3
15.	Полтавська	1352283	848080	504203	62,7
16.	Рівненська	1141784	541842	599942	47,5
17.	Сумська	1035772	723175	312597	69,8
18.	Тернопільська	1021713	471359	550354	46,1
19.	Харківська	2598961	2115117	483844	81,4
20.	Херсонська	1001598	615080	386518	61,4
21.	Хмельницька	1228829	713312	515517	58,0
22.	Черкаська	1160744	665561	495183	57,3
23.	Чернівецька	890457	385972	504485	43,3
24.	Чернігівська	959315	633335	325980	66,0
Разом		41167335	28693708	12473627	69,7

Джерело: Складено автором за даними [104]

У таблиці 2.2 визначено рівень урбанізації областей України на 1 січня 2022 року за даними про чисельність наявного населення у регіонах. Київ

враховано в показник Київської області згідно із територіально-цілісним підходом до визначення рівня урбанізації [91].

На початок 2022 року, найбільш урбанізованою областю України була Донецька, де частка міського населення становила 91 %. Водночас, найменш урбанізованою виявилася Закарпатська область із показником 37,2 %. Загальний рівень урбанізації в Україні складав 69,7 %.

Результати групування областей України за рівнем урбанізації на початок 2022 року представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Розподіл областей України за рівнем урбанізації на початок 2022 року

Частка міського населення, %	Кількість регіонів		Області
	одиниць	у % до підсумку	
0 – 20	0	0,0	-
20 – 40	1	4,2	Закарпатська
40 – 60	9	37,5	Чернівецька, Івано-Франківська, Тернопільська, Рівненська, Волинська, Вінницька, Черкаська, Хмельницька, Житомирська
60 – 80	9	37,5	Львівська, Херсонська, Полтавська, Кіровоградська, Чернігівська, Одеська, Миколаївська, Сумська, Запорізька
80 – 100	5	20,8	Харківська, Дніпропетровська, Київська, Луганська, Донецька
Разом	24	100,0	-

Джерело: Складено автором за даними [104]

У таблиці 2.3 видно, що середньо-низький рівень урбанізації має лише одна область, що складає 4,2 % від усієї сукупності регіонів. Найбільш численними є області з середнім і середньо-високим рівнем урбанізації по 37,5 % на кожну групу областей. Областей з високим рівнем урбанізації в Україні налічується 5, що відповідає 20,8 % від загальної чисельності областей. За результатами групування побудовано картограму рівня урбанізації областей України (рис. 2.5).

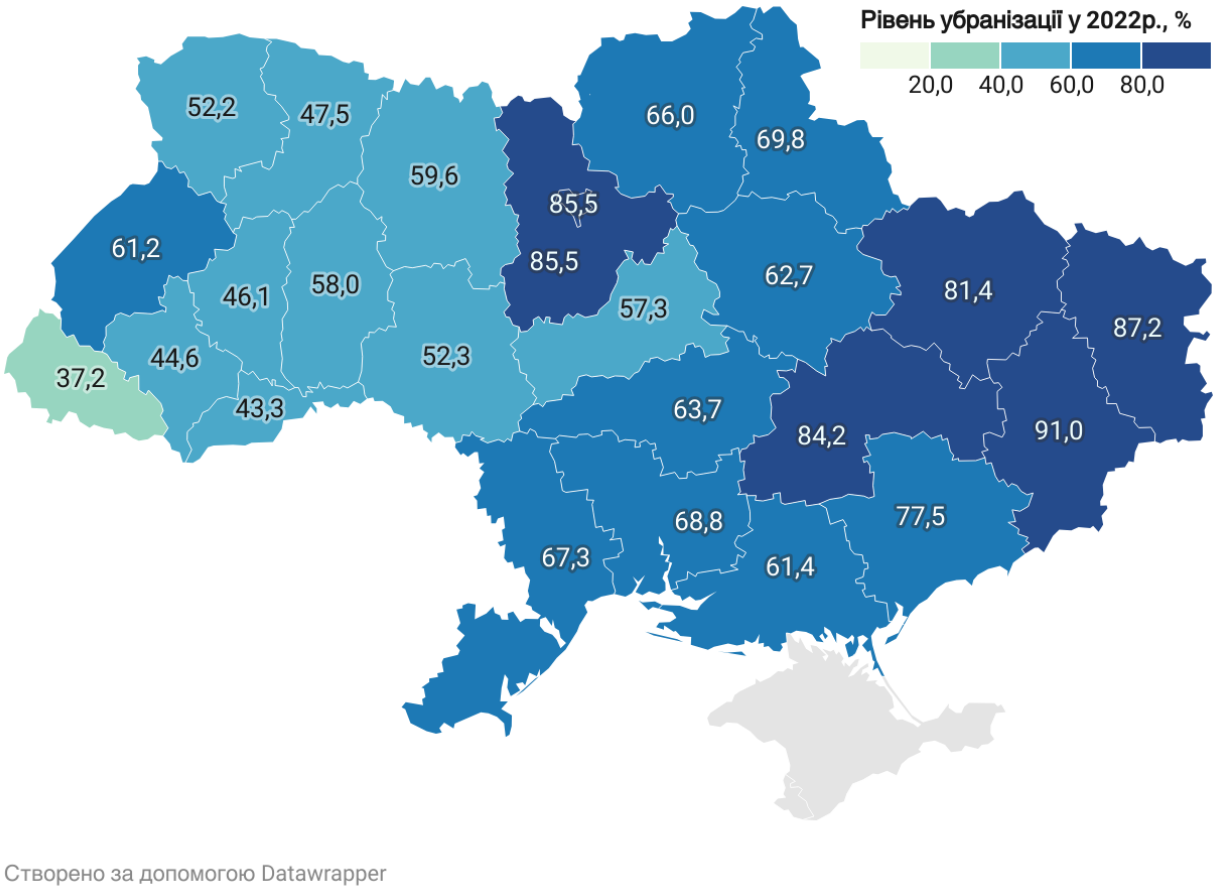

Рис. 2.5. Рівень урбанізації областей України на початок 2022 року, %

Джерело: побудовано автором за даними [104]

На рисунку 2.5 відразу помітно, що рівень урбанізації значною мірою варіюється між різними регіонами країни.

Східні та південні області України, а також Київська область, демонструють найвищий рівень урбанізації. Наприклад, Донецька область має найвищий показник (91,0 %), Луганська область (87,2 %), і Дніпропетровська область (84,2 %). Це пов’язано з розвиненою промисловістю цих регіонів, яка історично сприяла утворенню великих міських агломерацій.

У центральній частині країни середньо-високий рівень урбанізації демонструють Кіровоградська (63,7 %) та Полтавська (62,7 %) області. Середній рівень характерний для Черкаської (57,3 %) та Вінницької (52,3 %) областей.

Західні області мають нижчий рівень урбанізації. Наприклад, Закарпатська область має найнижчий показник (37,2 %), Чернівецька та Івано-Франківська області також характеризуються низькими рівнями урбанізації (43,3 % і 44,6 % відповідно). Ці регіони є більш аграрними, з меншою кількістю великих міст.

Загалом, рівень урбанізації областей відображає їх історичний розвиток, економічну структуру та географічні особливості. Індустріальні регіони мають вищі показники урбанізації, тоді як аграрні області, переважно на заході країни, характеризуються меншою часткою міського населення. У західній частині країни сільське населення все ще домінує і становить значний демографічний резерв для майбутнього розвитку міста. Однак на сході України рівень урбанізації сягає 80–90 %, тому сільські демографічні резерви для зростання міст майже виснажені.

Розглянемо динаміку рівня урбанізації у розрізі областей, у таблиці 2.4 розраховані абсолютне зростання (зменшення) рівня урбанізації, темпи абсолютного і відносного зростання (зменшення) міського та сільського населення по областях України за 10 років.

Протягом аналізованого періоду рівень урбанізації зростав у всіх регіонах України, за винятком Закарпатської області, де показник залишився незмінним, та Рівненської області, де було зафіксовано зниження на 0,3 відсоткового пункту. Найпомітніше зростання урбанізації спостерігалося у Хмельницькій та Чернігівській областях, де приріст становив по 2,8 відсоткового пункту. У результаті середній рівень урбанізації в Україні збільшився на 0,9 відсоткового пункту. Це зростання здебільшого зумовлено більш значним скороченням чисельності сільського населення порівняно з міським.

Таблиця 2.4

Показники динаміки рівня урбанізації в регіонах України у 2022 році порівняно з 2012 роком

Регіон	Рівень урбанізації у 2012р., %	Рівень урбанізації у 2022р., %	Δ урбанізації, в.п.	Δ міського населення, осіб	Темп приросту міського населення, %	Δ сільського населення, осіб	Темп приросту сільського населення, %
Вінницька	49,9	52,3	2,4	-26198	-3,2	-98474	-12,0
Волинська	51,9	52,2	0,3	-5646	-1,0	-11596	-2,3
Дніпропетровська	83,5	84,2	0,7	-166073	-6,0	-57741	-10,5
Донецька	90,6	91,0	0,4	-293908	-7,4	-49898	-12,0
Житомирська	58,2	59,6	1,4	-37164	-5,0	-57003	-10,7
Закарпатська	37,2	37,2	0,0	-1911	-0,4	-4372	-0,6
Запорізька	77,0	77,5	0,5	-109418	-7,9	-43788	-10,6
Івано-Франківська	43,3	44,6	1,3	4864	0,8	-33170	-4,2
Київська	85,4	85,5	0,1	187474	4,8	26090	4,0
Кіровоградська	62,1	63,7	1,6	-47072	-7,6	-51636	-13,6
Луганська	86,8	87,2	0,4	-137755	-7,0	-32000	-10,6
Львівська	60,8	61,2	0,4	-28481	-1,8	-34324	-3,4
Миколаївська	67,7	68,8	1,1	-47416	-5,9	-38986	-10,3
Одеська	66,8	67,3	0,5	-13442	-0,8	-23463	-3,0
Полтавська	61,3	62,7	1,4	-56766	-6,3	-68146	-11,9
Рівненська	47,8	47,5	-0,3	-10429	-1,9	-2043	-0,3
Сумська	67,6	69,8	2,2	-56034	-7,2	-60527	-16,2
Тернопільська	44,0	46,1	2,1	-3558	-0,7	-55160	-9,1
Харківська	80,1	81,4	1,3	-82129	-3,7	-61090	-11,2
Херсонська	61,1	61,4	0,3	-47354	-7,1	-34415	-8,2
Хмельницька	55,2	58,0	2,8	-14890	-2,0	-76452	-12,9
Черкаська	56,2	57,3	1,1	-52848	-7,4	-63711	-11,4
Чернівецька	42,3	43,3	1,0	2932	0,8	-17739	-3,4
Чернігівська	63,2	66,0	2,8	-54083	-7,9	-75111	-18,7
АР Крим	67,8	…	..	…	…	…	…
Україна	68,8	69,7	0,9	-2687166	-8,6	-1779136	-12,5

Джерело: Складено автором за даними [104; 103]

Згідно з даними Державної служби статистики, протягом десятиліття чисельність населення України зменшилася на 4 мільйони 466 тисяч осіб. Зокрема, скорочення міського населення склало 2 мільйони 687 тисяч осіб, що

відповідає зниженню на 8,6 %. Водночас чисельність сільського населення зменшилася на 1 мільйон 779 тисяч осіб, що еквівалентно скороченню на 12,5 %. Таке значне скорочення чисельності населення за такий відносно короткий період часу пояснюється тим, що офіційна статистика з 2014 року не включає чисельність окупованого Криму, що складає половину від загального скорочення населення (2 млн. 344 тис. осіб). Іншими причинами скорочення населення є демографічні проблеми, що почалися ще у дев'яностих роках двадцятого сторіччя, старіння населення, міграційні процеси, що тільки посилилися з початком війни у 2014 році.

Обидві категорії населення (міське та сільське) скорочуються, але темпи зменшення сільського населення перевищують темпи скорочення міського населення: -12,5 % і -8,6 % відповідно. Показники розраховані як різниця між чисельністю міського (сільського) населення на початок 2022 та на початок 2012 року поділена на чисельність міського (сільського) населення на початок 2012 року і помножене на 100, проте ці показники дещо викривляють реальну ситуацію, оскільки у показниках 2022 року не враховано населення тимчасово окупованого Криму, це приблизно 1,6 мільйона осіб міського населення та 750 тисяч осіб сільського. З показниками по областях такої проблеми немає, тому потрібно орієнтуватись на регіональні показники.

Зростання міського населення демонстрували три області: Київська (+4,8 %), Івано-Франківська (+0,8 %) та Чернівецька (+0,8 %). У всіх інших областях зафіксовано скорочення чисельності міського населення від 0,4 % до 7,9 %. Найбільші темпи скорочення населення зафіксовано в Запорізькій (7,9 %), Чернігівській (7,9 %), Кіровоградській (7,6 %), Донецькій (7,4 %) областях. При цьому найбільшу чисельність міського населення втратили Донецька – 293,9 тис. осіб, Дніпропетровська – 166,1 тис. осіб, Луганська – 137,8 тис. осіб, та Запорізька – 109,9 тис. осіб, області. У сумі в цих областях міське населення скоротилося на 707,1 тис. осіб, що дорівнює чисельності такого міста як Львів (710,6 тис. осіб). За 10 років у 24 областях України

чисельність міського населення скоротилася на 1 млн. 97 тис. осію, що більше за населення Одеси.

Сільське населення скорочувалося у 23 з 24 областей. У 14 областях темпи скорочення перевищували 10 %, що вказує на значну депопуляцію в сільських районах. Найбільше скорочення чисельності сільського населення спостерігалося в Чернігівській (-18,7 %), Сумській (-16,2 %) та Кіровоградській (-13,6 %) областях. Єдиним регіоном України, який продемонстрував зростання чисельності сільського населення, виявилася Київська область. У цьому регіоні, порівняно з 2012 роком, зафіксовано зростання на 4,0 %. Це пояснюється процесами субурбанізації довкола Києва, коли люди працюють в Києві, але живуть у приміських районах, через високу вартість житла у Києві, що породжує маятнику міграцію, зранку працівники їдуть до столиці на роботу, а ввечері повертаються додому у заміські райони. Найбільше скорочення чисельності сільського населення зафіксовано у Вінницькій (-98,5 тис. осіб), Хмельницькій (-76,5 тис. осіб), Чернігівській (-75,1 тис. осіб) областях.

Найбільш урбанізовані регіони демонструють вищу стійкість до демографічних змін у сільських районах, тоді як менш урбанізовані області стикаються з більш стрімкою депопуляцією населення у сільській місцевості.

Особливістю процесу урбанізації в Україні є те, що рівень урбанізації зростає на тлі загального скорочення чисельності населення. Більше того, підвищення урбанізації відбувається навіть за умов зменшення кількості міського населення. Така ситуація можлива лише в тому випадку, коли темпи скорочення сільського населення перевищують темпи зменшення міського. На основі цього можна зробити висновок, що загальною тенденцією в Україні є зменшення чисельності населення як у міських, так і в сільських районах, проте скорочення в сільській місцевості виявляється значно інтенсивнішим. Це вказує на те, що населення переважно мігрує до міст, прагнучи отримати кращі можливості для працевлаштування, доступу до якісної освіти та поліпшення умов життя.

Загальний рівень урбанізації в Україні продовжує зростати, що свідчить про поступовий розвиток міського середовища та його дедалі більшу привабливість для мешканців. Водночас слід враховувати суттєві регіональні відмінності у рівнях урбанізації. Це підкреслює необхідність приділяти більше уваги вирішенню проблем сільських районів, які стикаються з демографічним спадом, соціальними труднощами та економічним занепадом.

Зниження чисельності населення в Україні загалом та в окремих областях за аналізований період зумовлене низкою соціально-економічних і демографічних чинників. Основними причинами є зменшення природного приросту населення через низьку народжуваність і високу смертність, а також інтенсивна міграція, спричинена економічними труднощами, політичною нестабільністю та війною на сході країни. Найбільші втрати міського населення зафіксовані в промислових регіонах, таких як Донецька, Дніпропетровська, Луганська та Запорізька області, що пояснюється руйнівними наслідками бойових дій, падінням промислового виробництва та скороченням зайнятості, що змусило значну частину населення шукати кращі умови життя за межами регіону.

У деяких областях, таких як Запорізька, Чернігівська та Кіровоградська, високі темпи скорочення населення (до 7,9 %) можуть бути пов’язані зі старінням населення, слабким розвитком економіки та зниженням інвестиційної привабливості. У той же час, такі області, як Київська, Івано-Франківська та Чернівецька, продемонстрували зростання чисельності міського населення завдяки близькості до економічно активних центрів (зокрема, Києва) та розвитку інфраструктури й туризму. Загалом, за десятиліття скорочення чисельності міського населення в 24 областях України склало понад 1 мільйон осіб, що підкреслює масштаб демографічної кризи.

Вивчення динаміки урбанізації в умовах демографічної кризи вимагає ретельного аналізу основних демографічних тенденцій, які впливають на цей процес. Зокрема, необхідно детальніше дослідити співвідношення між міграційними потоками, народжуваністю та смертністю населення,

очікуваною тривалістю життя. Такий підхід дозволить глибше зрозуміти, чому урбанізація зростає навіть за умов загального скорочення населення, а також визначити ключові виклики та можливості для сталого розвитку як міських, так і сільських територій. У наступному параграфі буде докладно проаналізовано основні демографічні тенденції в Україні, які лежать в основі цих процесів.

2.2. Вплив демографічних тенденцій на формування урбанізаційних процесів в Україні

Демографічні процеси відіграють ключову роль у формуванні урбанізаційних тенденцій, що визначають соціально-економічний розвиток країни. Урбанізація, як складний багатофакторний процес, супроводжується зміною чисельності та структури населення, територіальним перерозподілом трудових ресурсів і трансформацією міських та сільських громад. Аналіз демографічного аспекту урбанізації дозволяє оцінити інтенсивність міграційних потоків, рівень природного приросту (скорочення) населення, а також вплив соціальних та економічних чинників на розвиток міст. Зважаючи на сучасні виклики, зокрема депопуляцію, старіння населення, внутрішні та зовнішні міграційні процеси, дослідження демографічних змін в контексті урбанізації набуває особливої актуальності. Демографічні показники відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку держав, впливаючи на ринок праці, міграційні процеси та інші аспекти суспільного життя.

У 2021 році Україна займала восьме місце в Європі за чисельністю населення, а у світовому рейтингу держава посідала 35-те місце, що відповідає частці трохи більше ніж піввідсотка від загального населення планети. Однак останніми десятиліттями відбувається значне зниження демографічного потенціалу України.

Прискорене скорочення чисельності населення, яке також є основним чинником скорочення трудового потенціалу країни, свідчить про структурні та соціально-економічні проблеми, що впливають на демографічну стабільність. Ці процеси приводять до того, що Україна поступово втрачає свої позиції в європейській демографічній ієрархії. Зокрема, протягом останнього десятиліття країна поступилася своїм місцем за чисельністю населення Іспанії (47,7 млн осіб). Окрім того, останніми роками спостерігається тенденція до наближення чисельності населення України до рівня Польщі, чисельність населення якої становить близько 37 млн осіб [130].

Водночас, варто зазначити, що подібні демографічні виклики не є унікальними для України. Інші країни Східної Європи також, як і Україна, демонструють скорочення населення, що підкреслює загальноєвропейський характер даної проблеми.

Населення України є одним із найбільших серед країн Східної Європи. За цим показником вона поступається лише Російській Федерації, населення якої перевищує українське приблизно в 3,5 рази. За офіційними даними Світового Банку, станом на 2023 рік чисельність населення України суттєво перевищувала аналогічні показники більшості сусідніх країн регіону. Проте в останні роки через війну демонструє значну втрату населення. Наступною після України за чисельністю населення в Східній Європі є Польща, де, за оцінками, проживає 36,7 млн осіб.

За оцінкою Державної служби статистики чисельність наявного населення в Україні на 1 січня 2022 року складала 41 млн. 167 тис. осіб, чисельність постійного населення складала 40 млн. 998 тис. осіб. Середньорічна чисельність наявного населення становила 41 млн. 378 тис. осіб за 2021 рік, у той же час середньорічна чисельність постійного населення знаходилась на рівні 41 млн. 208 тис. осіб [177; 176]. Більш актуальні дані, що до чисельності населення країни надає Світовий Банк, проте його оцінка була значно вищою – середньорічна чисельність наявного населення у 2021 році становила 44 млн. 299 тис. мешканців, таким чином оцінка Світового Банку

була вищою на 2 млн. 921 тис. осіб, або на 7,1 %, за оцінку Держстату (табл. 2.5). Це пояснюється тим, що Світовий Банк зараховує населення окупованих Криму та частини Донбасу в населення України, а Держстат не враховує населення не підконтрольних територій.

Світовий Банк повідомляє, що у 2022 році населення України становило 41 млн. 49 тис. осіб, а у 2023 році – 37 млн. 733 тис. осіб. Таким чином він вважає, що було втрачено 3 млн. 250 тис. осіб. у 2022 році та 3 млн. 316 тис. осіб у 2023 році. Відповідно за два роки повномасштабного вторгнення в Україні населення зменшилось більш ніж на 6 млн. 500 тис. жителів, або на 14,8 %.

Таблиця 2.5

Порівняння чисельності наявного населення в Україні за даними Світового банку та Державної служби статистики України

Роки	Світовий Банк, осіб	Держстат, осіб	Абсолютна різниця, осіб	Відносна різниця, %
2010	46456003	45870700	585303	1,3
2011	46307853	45706050	601803	1,3
2012	46210056	45593300	616756	1,4
2013	46126770	45489600	637170	1,4
2014	45972380	44177750	1794630	4,1
2015	45784896	42844900	2939996	6,9
2016	45616832	42672500	2944332	6,9
2017	45436041	42485450	2950591	6,9
2018	45208907	42269800	2939107	7,0
2019	44957458	42027800	2929658	7,0
2020	44680014	41745400	2934614	7,0
2021	44298640	41377850	2920790	7,1
2022	41048766	…	…	…
2023	37732836	…	…	…

Джерело: Складено автором за даними [102; 52]

У таблиці 2.5 наведено оцінки чисельності наявного населення Світовим Банком та Державною службою статистики України. Як видно з таблиці оцінки Світового Банку були вищими і до початку війни у 2014 році, за період з 2010 по 2013 рік включно, вони були більшими на 1,3-1,4 %. Починаючи з 2015 року і до початку повномасштабного вторгнення у 2022 році, оцінка

Світового Банку була більшою в середньому на 7 %. Якщо припустити, що пропорція збереглася, то населення за методологією Держстату у 2022 році могло складати 38 млн. 363 тис. осіб, а у 2023 році – 35 млн. 264 тис. осіб, таким чином скорочення склало 2 млн. 685 тис. і 2 млн. 469 тис. осіб у 2022 і 2023 роках відповідно. Якщо ж припустити, що оцінка Світового Банку про скорочення населення на 6,5 млн. осіб, була більш точною, то віднявши від оцінки населення Держстату 2021 року отримаємо, що у 2023 році в Україні залишилось 34 млн. 812 тис. осіб. У будь-якому випадку це лише приблизні оцінки, які можуть значною мірою відрізнятись від реального стану справ.

Так, наприклад, за даними Eurostat (Євростат) на 30 листопада 2024 року 4,234 мільйона громадян України мали статус тимчасового захисту в країнах ЄС [42]. Крім цього спостерігалась значна міграція українців до Великобританії, Канади, США та інших країн.

Різні організації намагаються оцінити скорочення населення та міграцію з України, але зробити це більш-менш достовірно буде можливим, лише після завершення війни. Тим паче при тому, що лінія фронту постійно змінюється і не зрозуміло як враховувати населення на окупованих територіях. Враховуючи усе вище сказане, для аналізу демографічних процесів використовувались наявні офіційні дані Державної служби статистики України на 1 січня 2022 року.

На рисунку 2.6 представлена динаміка чисельності населення України та рівня урбанізації. На графіку добре видно скорочення населення при відносно стабільному рівні урбанізації. Ця тенденція свідчить про те, що основні етапи урбанізаційного процесу на території країни були вже пройдені, а його інтенсивність досягла певної стабілізації.

На 1 січня 1990 року населення України складало 51,8 млн. осіб, наступні 3 роки воно поступово зростало і на початок 1993 року досягло свого історичного максимуму на рівні 52,2 млн. осіб. Надалі населення щорічно зменшувалось, оцінити темпи цього скорочення дозволяє рисунок 2.7. На початок 2022 року наявне населення складало 41,2 млн. осіб, таким чином з

1990 року воно скоротилось на 20,6 %, або на 10,7 млн. осіб, із них 2,3 млн. осіб було втрачено в наслідок анексії АР Крим.

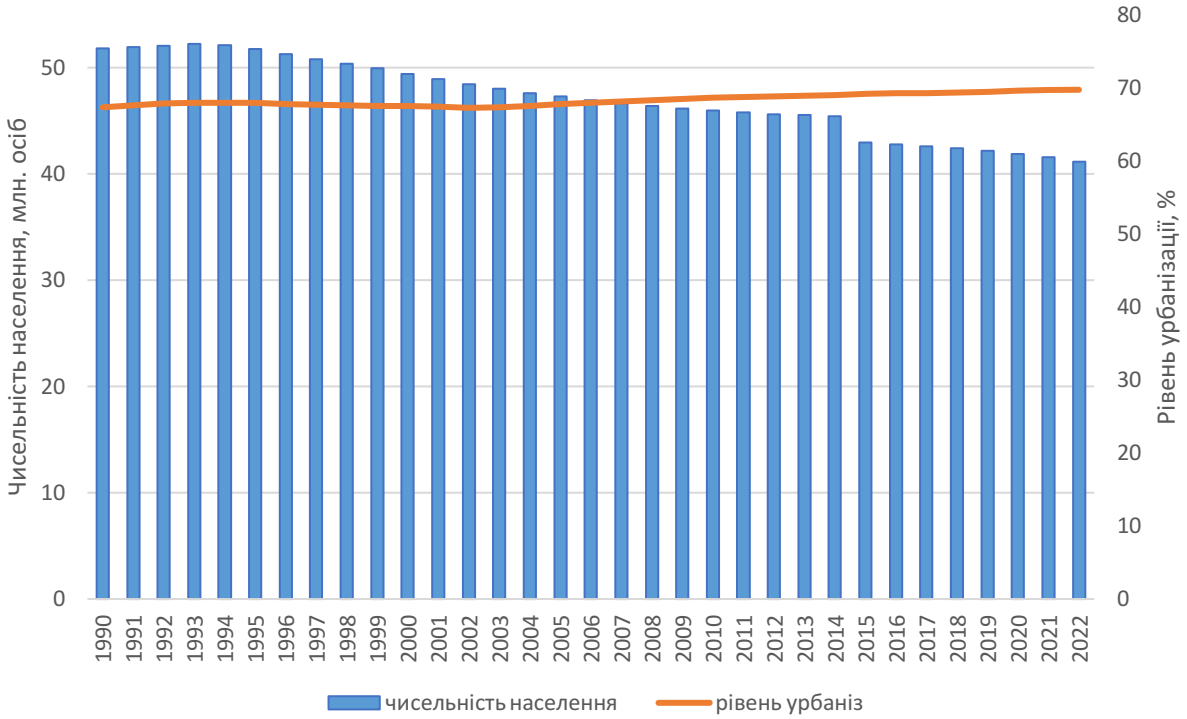

Рис. 2.6. Динаміка рівня урбанізації та чисельності наявного населення в Україні за період 1990-2022 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [102]

Що стосується рівня урбанізації, то його можна охарактеризувати як стабільний, за аналізований період він зріс лише на 2,4 відсоткових пункти. Причому у період з 1995 до 2002 роки відбувалося зниження рівня урбанізації. На початок 2002 року він досягнув свого мінімуму за період, що розглядається, тоді він склав 67,2 %.

Загалом аналізуючи динаміку рівнів урбанізації та чисельності населення можна виділити наступні періоди:

- з 1990 до 1993 року населення і урбанізація зростали;
- з 1993 до 2002 року населення скорочувалось, рівень урбанізації також скорочувався;
- з 2002 року і до 2022 року населення продовжило скорочуватись, проте рівень урбанізації почав зростати.

Зменшення чисельності населення у перспективі є значною соціально-економічною проблемою.

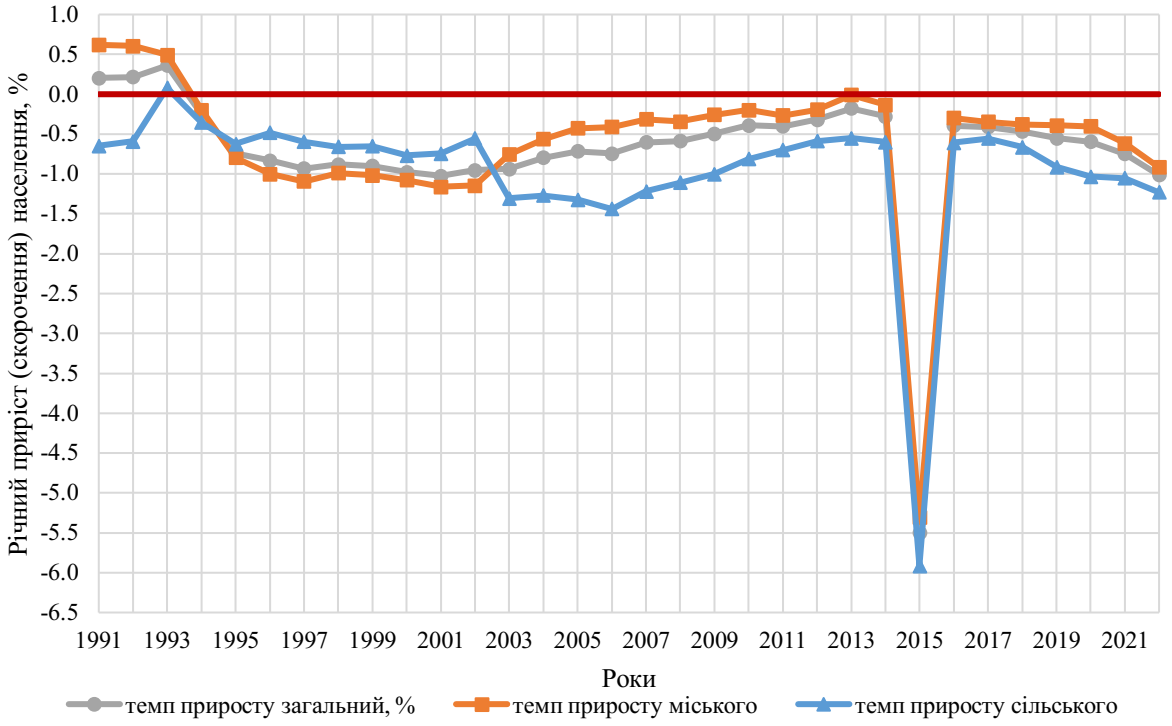

Рис. 2.7. Відносний приріст (скорочення) міського, сільського та всього наявного населення України за 1991-2022 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними [102]

Рисунок 2.7 дає змогу зрозуміти, що зростання населення у 1990-1993 роках було забезпечене за рахунок зростання міського населення, яке тоді зростало більш ніж на 0,5 % щороку, в той же час сільське населення скорочувалося. Однак вже після 1993 року всі показники демонстрували негативну динаміку, що свідчить про початок стійкого демографічного спаду. Це можна пояснити складними соціально-економічними умовами перехідного періоду після розпаду СРСР, які призвели до зростання смертності, зниження народжуваності та посилення еміграції.

За часів незалежності сільське населення показало зростання лише одного року – 1993, тоді воно зросло на 0,08 %. У 1994 році вже скорочувалося, як міське, так і сільське населення. У наступному році темп скорочення міського населення випередив темп скорочення сільського. Така ситуація

спостерігалася протягом 1995-2002 років. Починаючи з 2002 року скорочення населення почало уповільнюватися, така динаміка продовжувалась по 2013 рік, коли скорочення населення майже зупинилося (-0,18 %). Це було забезпечено сповільненням скорочення саме міського населення. З 2003 року темпи скорочення міського значно скоротились, а скорочення сільського населення прискорилось. Швидкість скорочення міського населення більше не випереджала скорочення сільського населення. Якраз у цей період (з 2002 року) зафіксовано зміну негативного тренду рівня урбанізації на позитивну динаміку. Це пояснюється значною міграцією з сільської місцевості до міст у цей період. Цей період пояснюється певною стабілізацією економічної ситуації та позитивними тенденціями в народжуваності, а також з активними урбанізаційними процесами.

Показники 2015 року демонструють наслідки окупації АР Крим та війни на сході України, тоді населення зменшилося на 5,5 %, міське і сільське населення зменшилось на 5,3 % і 5,9 % відповідно. У 2016 році показники повернулись до більш звичних значень, проте спостерігалась нова тенденція до прискорення скорочення населення, особливо сільського.

Таким чином, графік чітко ілюструє, що Україна з 1993 року перебуває у стані демографічної кризи, яку періодично посилювали зовнішні та внутрішні фактори, такі як економічні труднощі, міграція та війна. Найбільш уразливим до цих змін є сільське населення, депопуляція якого відбувається швидшими темпами порівняно з міським.

У контексті демографічних трансформацій, що спостерігаються в Україні, окрім загального скорочення чисельності населення, відзначається також процес демографічного старіння. На рисунку 2.8 представлена динаміка середнього віку населення в Україні. Протягом останніх 32 років спостерігається збільшення середнього віку населення країни на 5,6 років – від 36,6 років до 42,2 років. Особливо виразною є тенденція старіння серед міського населення, що визначає загальну картину змін.

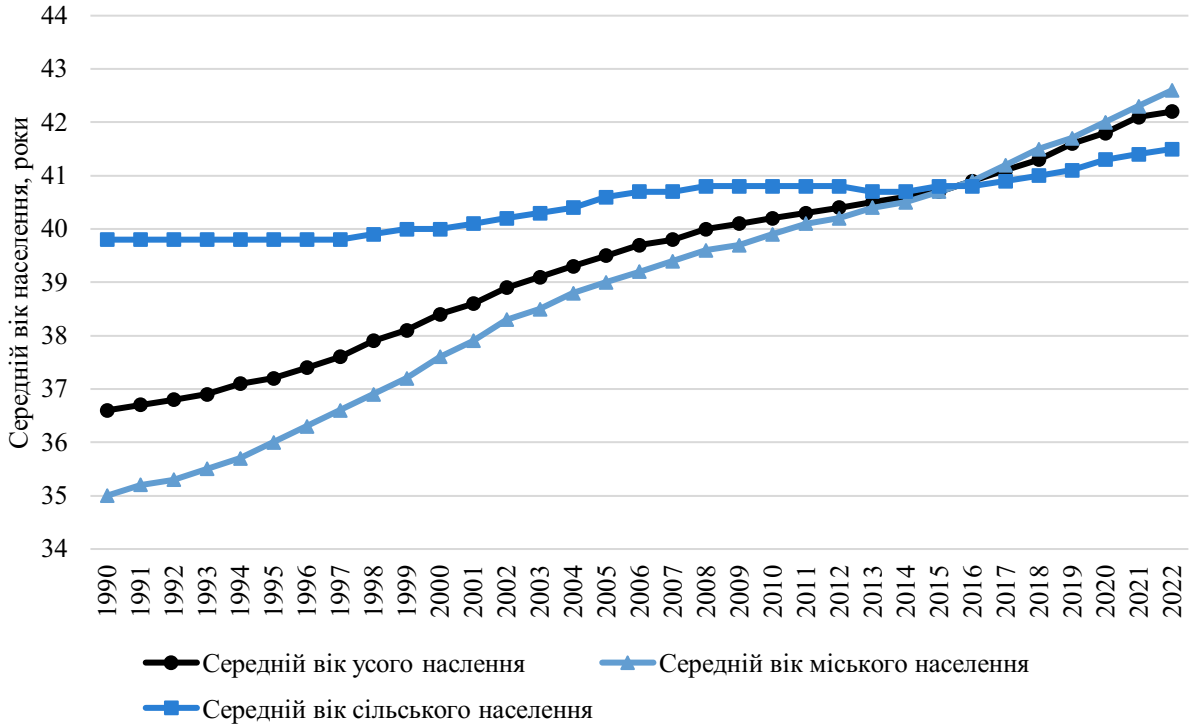

Рис. 2.8. Динаміка середнього віку населення в Україні за період 1990-2022 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [62]

На початок 1990 року середній вік мешканців міст складав 35 років, тоді як у сільській місцевості він досягав 39,8 років. Протягом аналізованого періоду міста продемонстрували більш суттєве зростання середнього віку – на 7,6 років, у той час як серед населення сіл приріст склав лише 1,7 роки. Ця динаміка свідчить про зміну демографічної структури населених пунктів: до початку 2016 року середній вік мешканців міст не тільки зріс, але й перевищив показники сільських територій, і різниця між ними в подальшому тільки зростала. За даними на початок 2022 року, середній вік міського населення був на 1,1 роки вищим, ніж серед представників сільських громад.

Таким чином, середній вік населення в міських населених пунктах зростав значно вищими темпами ніж в сільських, що вказує на те, що в реаліях сьогодення проблема старіння населення в Україні є більше міською проблемою, хоча населення міст і скорочується нижчими темпами. Серед чинників, що сприяють цьому можна виділити міграційні процеси, нижчий

рівень смертності та вищу тривалість життя порівняно з сільським населенням, а також специфіку соціально-економічного розвитку.

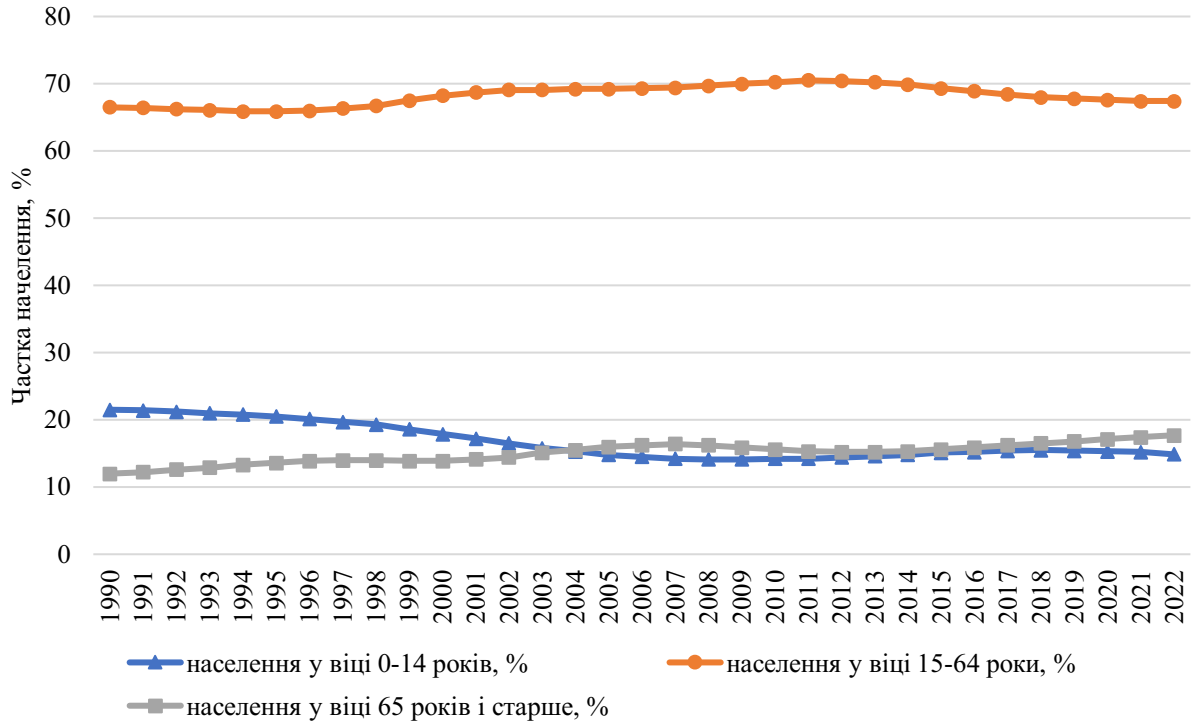

Рис. 2.9. Структура вікових груп населення України за період 1990-2022 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [62]

Демографічне старіння крім середнього віку населення, також характеризується збільшенням частки старших вікових груп. На рисунку 2.9 представлена динаміка вікової структури населення України. На початок 1990 року частка населення у віці до 15 років складала 21,5 %, населення у працездатному віці (15-64 роки) складало 66,5 %, населення у віці 65 років і старше – 12 %. За аналізований період частка дітей значно скоротилась, а частка літніх людей значно зросла, так на початок 2022 року частка населення у віці 0-14 років складала 14,9 %, таким чином вона скоротилася на 6,6 відсоткових пункти, у той же час відсоток населення у віці 65 років і старше становив 17,7 %, збільшившись на 5,7 в. п. досягнувши свого історичного максимуму. Частка населення у віці 15-64 роки слала 67,4 %, вона зросла на 0,9 в. п.. Частка цієї вікової групи коливалася в межах від 65,9 % до 70,5 %,

максимальне значення було зафіксовано на початок 2011 року, після якого простежується тенденція до скорочення.

Протягом 1990-х та першої половини 2000-х років частка населення у віці до 15 років значно скоротилася, після чого рівень стабілізувався, у той же час частка літніх людей зростала, випередивши часку дітей у 2004 році. Що є одним із ключових індикаторів процесу демографічного старіння населення України.

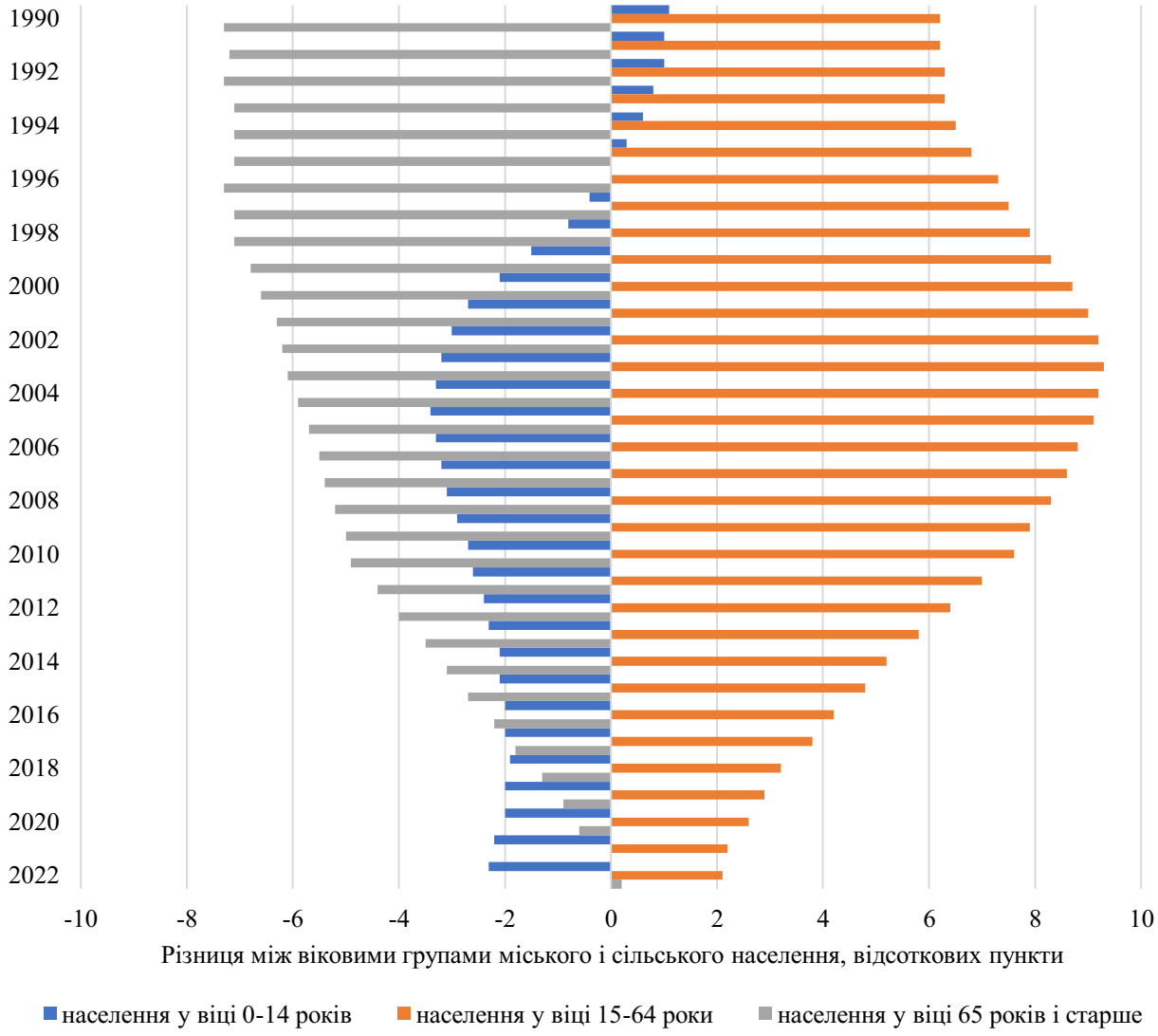

Рис. 2.10. Динаміка відмінностей між віковими структурами міського і сільського населення в Україні за період 1990-2022 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [62]

Цікавим є те, що вікова структура населення значно відрізнялась в залежності від того, де проживає населення, у містах чи у селах, проте з часом ці відмінності значно зменшилися. Так, наприклад, частка населення літнього віку у міському населенні на початок 1990 року складала 9,5 %, а у сільському населенні – 16,8 %, на початок 2022 року відповідні частки вже складали 17,7 % і 17,5 %. Отже, на початок 1990-х років у містах відсоток людей похилого віку був значно менше ніж у селах, проте з часом показник зріс до рівня сільського населення, що знову ж таки, як і зростання середнього віку населення, вказує на проблему старіння населення у містах.

Рисунок 2.10 наглядно ілюструє різницю між віковими структурами міського та сільського населення у часі. Для відповідного року обчислена різниця між часткою відповідної вікової категорії міського і сільського населення. Так, якщо частка вікової категорії міського населення більша за частку тої самої вікової категорії для сільського населення, то стовпчик знаходиться справа і розмір стовпика характеризує різницю у відсоткових пунктах, якщо ж частка для міського населення нижча, то стовпчик знаходиться зліва.

Як видно на графіку на початок аналізованого періоду міське населення характеризується вищою часткою населення у працездатному віці (15-64 роки) та дітей(0-14 років) на 6,2 в. п. і 1,1 в. п. відповідно, і нижчою часткою людей літнього віку (65 років і більше) на 7,3 в. п., порівняно з сільським населенням. З часом різниця для населення у працездатному віці зросла до більш ніж 9 відсоткових пункти у 2003 році, після чого почала скорочуватись аж до мінімального значення на початок 2022 року, яке становило 2,1 в. п.. Що ж стосується населення у віці 0-14 років, то у першій половині 1990-х років частка була вищою у міського населення, проте вже у другій половині 90-х років, вона стала меншою ніж у сільського населення, а на початок 2005 року досягнула максимуму на рівні 3,4 в. п., після чого поступово знизилась до рівня 2 в. п. Протягом усіх 1990-х років частка міського населення у віці 65 років і старше була стабільно меншою на приблизно 7 в. п., за відповідну

частку сільського населення. Починаючи за 2000 року почалось зменшення різниці, аж до поки відмінності не зникли на початок 2021 року.

Таким чином на початку аналізованого періоду спостерігалися значні відмінності у віковій структурі міського і сільського населення в Україні. Раніше в містах було більше молодого і працездатного населення, а в селах – більше людей похилого віку. Проте з часом через старіння населення та міграційні процеси ці відмінності згладжувалися, на теперішній час відмінності у віковій структурі міського та сільського населення незначні.

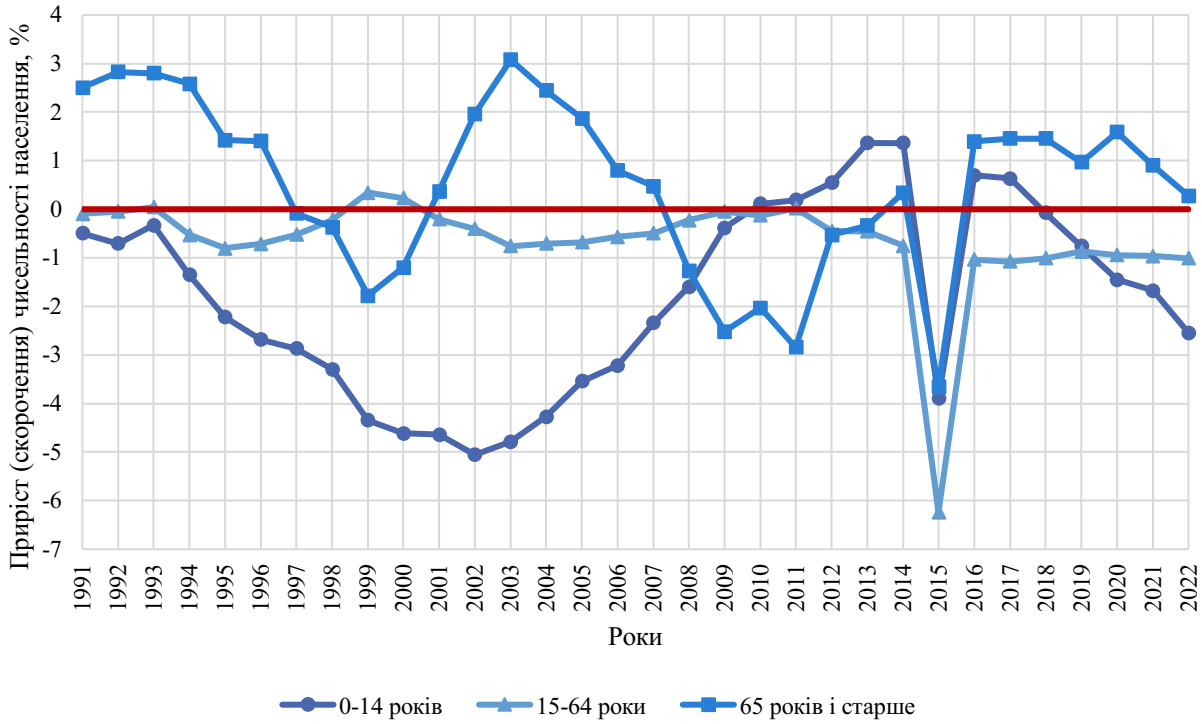

Рис. 2.11. Відносний приріст (скорочення) чисельності вікових груп постійного населення в Україні за період 1990-2022 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [102]

Якщо ж говорити про динаміку абсолютних показників, то потрібно аналізувати динаміку чисельності населення відповідних вікових груп (рис. 2.11). Чисельність населення у працездатному віці на початок 2022 року складала 27,6 млн. осіб, проти 34,3 млн. осіб на початок 1990 року, таким чином Україна втратила 19,5 %, або 6,7 млн. осіб працездатного віку. Працездатне населення протягом періоду 1990-2014 років демонструвало

переважно скорочення, яке знаходились на рівні до 1 % щороку. Через анексію АР Крим за 2014 рік населення цієї категорії скотилося на понад 6 % (дві інші вікові групи показали скорочення на рівні 4 %). Надалі щорічний темп скорочення дорівнював 1 %.

Динаміка чисельності населення вікової групи 65 років і старше відображає загальні тенденції демографічного старіння. Так на початок 1990 року в Україні було 6,2 млн. людей у віці 65 років і старше, на початок 2022 року їх вже було 7,2 млн., зростання склало 1 млн. осіб, що становить 17,1 %. Протягом аналізованого періоду дві третини часу спостерігається позитивний приріст цієї вікової групи, що свідчить про поступове збільшення її частки в загальній віковій структурі населення. Це зростання пояснюється загальним зменшенням народжуваності та переходом молодших поколінь до старших вікових груп. Проте динаміка не є рівномірною, зокрема, з 2008 до 2016 року спостерігався значний спад чисельності населення віком 65 років і старше.

Населення у віці до 15 років демонструє найбільш негативну динаміку серед усіх вікових груп. На початок 1990 року в Україні проживало 11,1 млн. дітей, а на початок 2022 року вже 6,1 млн., таким чином скорочення чисельності склало катастрофічні 44,8 %, або 5 млн. дітей. Позитивна динаміка чисельності у цій групі спостерігалось лише у 2010-2013 роках, а також в 2016 році. Найшвидше дана вікова група скорочувалась протягом 1994-2008 років, коли зменшення сягало до 5 %. Останнім часом також прослідковується прискорення скорочення чисельності дітей.

Зростання чисельності людей віку похилого віку, при убутку населення працездатного віку, збільшує демографічне навантаження на населення у працездатному віці (рис. 2.12). Так, протягом останніх 14 років спостерігається зростання демографічного навантаження. На початок 2022 року на 1000 осіб у віці 16-59 років припадало 688 дітей та осіб старше працездатного віку. Таким чином воно відповідає рівню початку 1990-х років, але тоді більше половини навантаження складали діти, в той час як зараз 61 % навантаження складає контингент осіб старше працездатного віку, простіше

кажучи це пенсіонери. Це вказує на те, що надалі навантаження буде збільшуватись.

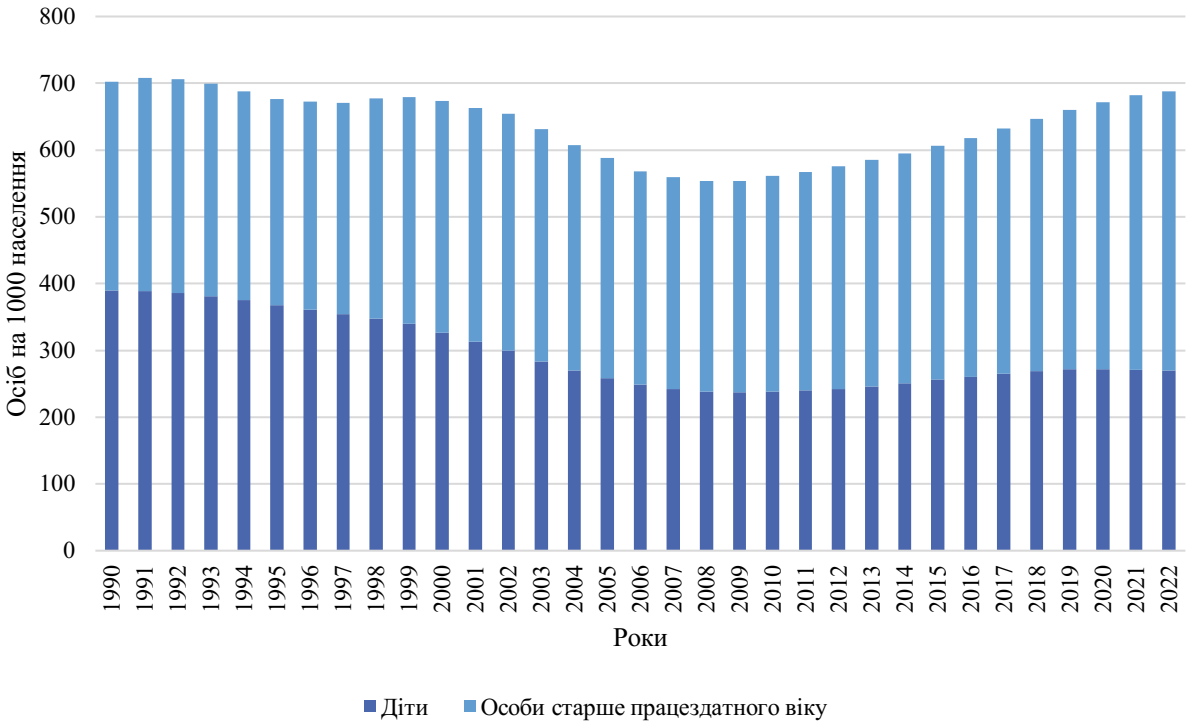

Рис. 2.12. Демографічне навантаження на населення працездатного віку (16–59 років) в Україні за період 1990-2022 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [102]

Рисунок 2.13 демонструє, що зростання населення України до історичного максимуму на початку 1990 років, стало можливим через зовнішню міграцію до країни, бо на той час вже спостерігався природний убуток населення. Коли ж у 1994 році сальдо зовнішньої міграції стало від'ємним, почалося стрімке скорочення населення на рівні 400-500 тис. осіб щороку, яке продовжувалося до початку 2000-х років, коли темпи природнього убутку населення дещо уповільнилися, а сальдо міграції досягло паритету. Протягом останнього десятиріччя темпи швидкість скорочення населення прискорилась, що в повній мірі пояснюється природнім убутком скороченням населення, масштаби якого є найбільшими за часи незалежності.

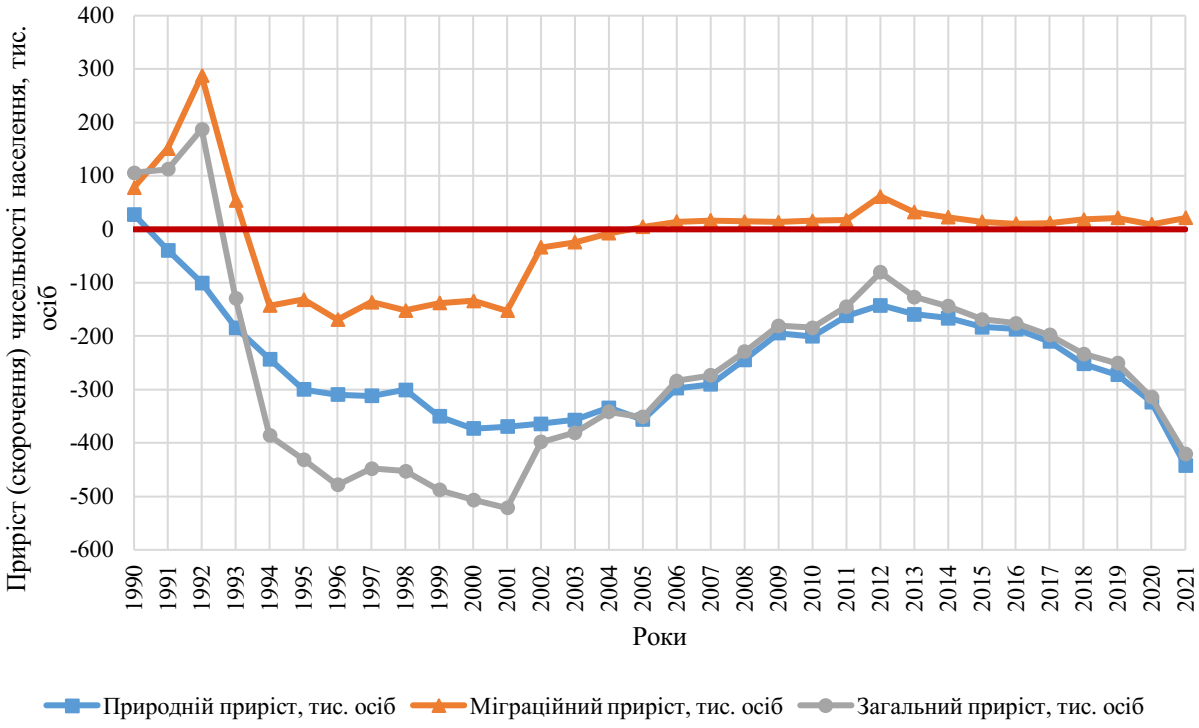

Рис. 2.13. Приріст (убуток) чисельності населення України за період 1990-2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [102]

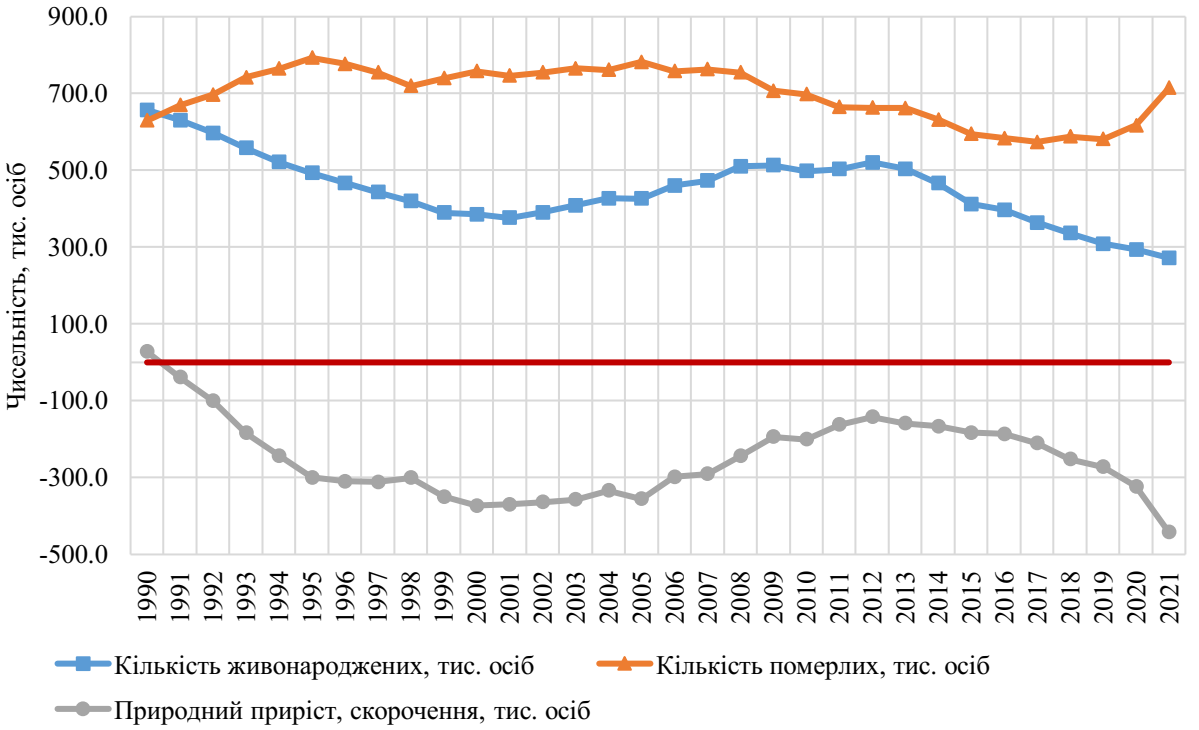

Рис. 2.14. Динаміка показників народжуваності, смертності та природного приросту (убутку) населення України за період 1990-2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [102]

Отже скорочення чисельності населення України у XXI сторіччі пов’язано не з виїздом людей за кордон, а основною причиною є природне скорочення населення. На рисунку 2.14 представлено динаміку факторів природного приросту (убутку) населення, а саме кількість живонароджених та кількість померлих осіб.

Як видно на графіку протягом трьох десятиліть кількість померлих була більшою за кількість живонароджених. У 1990 році кількість живонароджених становила 657,2 тис. осіб, кількість померлих – 629,6 тис. осіб. Після 1990 року кількість живонароджених різко скоротилася, досягнувши мінімуму в 2001 році (376,5 тис. осіб), після чого спостерігалося зростання до 2012 року (520,7 тис. осіб). Однак після 2013 року народжуваність знову почала знижуватися, досягнувши свого мінімуму за аналізований період у 2021 році (272,0 тис. осіб).

Кількість померлих залишається стабільно вищою за кількість народжених після 1991 року, особливо зростаючи у 1990-х, а потім стабілізуючись. У 2020–2021 роках помітне різке зростання смертності, що може є наслідком пандемії COVID-19.

У результаті природний приріст населення став від’ємним після 1990 року, що призвело до поступового скорочення чисельності населення. Ця тенденція суттєво впливає на урбанізацію країни. Насамперед, через високий рівень смертності та низьку народжуваність особливо потерпають сільські території, що сприяє штучному посиленню урбанізації. Молодь масово переїжджає до міст у пошуках кращих умов життя, що веде до концентрації населення у великих населених пунктах. Водночас країна стикається з демографічним старінням, що зменшує частку працездатного населення у містах і створює додаткове навантаження на економіку. Таким чином, демографічна ситуація вимагає термінових реформ у сферах охорони здоров’я, соціальної підтримки сімей та стимулювання народжуваності, щоб зупинити процес депопуляції та забезпечити сталий розвиток міських територій.

Аналіз динаміки демографічних показників та процесів урбанізації в Україні дозволяє зробити висновок про їхню тісну взаємозалежність. Скорочення населення, що спостерігається протягом останніх десятиліть, має як природні (висока смертність, низька народжуваність), так і міграційні причини. Відтік населення з сільських територій до міст сприяє концентрації трудових ресурсів у міських центрах збільшуючи економічну урбанізацію, водночас спричиняючи занепад сільських регіонів.

Зростання рівня урбанізації за умов депопуляції свідчить про структурні зміни у розподілі населення, а не про загальне зростання міського населення. Важливим є також процес демографічного старіння, який особливо проявляється у містах, що формує додаткові соціально-економічні виклики.

Дослідження демографічних показників є ключовим для розуміння урбанізаційних процесів, оскільки дозволяє оцінити тенденції розвитку міст, прогнозувати зміни у структурі зайнятості, соціальній інфраструктурі та визначати необхідність державної політики у сфері просторового планування. Враховуючи сучасні демографічні виклики, розробка комплексної стратегії управління урбанізаційними процесами є необхідною умовою для забезпечення сталого розвитку територій та мінімізації негативних наслідків депопуляції.

Проблематика старіння населення в Україні набуває критичного значення для формування подальших досліджень у галузях соціальної політики, економічного розвитку та охорони здоров’я. Аналіз динаміки демографічних процесів, зокрема середнього віку населення та частки населення похилого віку, вказує на посилення тенденції старіння, що особливо виразно спостерігається серед міського населення. Ця тенденція вимагає розробки та впровадження інтегрованих заходів, спрямованих на пом’якшення негативних соціально-економічних наслідків демографічних змін. Зокрема, необхідно формувати стратегії, які забезпечуватимуть стійкий розвиток як міських, так і сільських територій, враховуючи специфіку та потреби кожного регіону.

2.3. Просторово-часові особливості системи розселення в Україні

За умов стрімкого зростання рівня урбанізації, вплив міст на майбутні цивілізаційні процеси стає все більш відчутним і визначальним. Урбанізація є не просто зростанням частки міського населення, а однією з ключових тенденцій сучасного розвитку суспільства, що охоплює економічну, соціальну, культурну та просторову сфери.

Міста не лише концентрують значну частку населення, а й відіграють роль основних центрів економічного зростання, науково-технічного прогресу та культурних трансформацій. Вони формують архітектурний та інфраструктурний ландшафт сучасності, визначають темпи інноваційного розвитку та забезпечують платформу для взаємодії різних соціальних груп.

Подальший розвиток міст стає стратегічно важливим фактором, що впливатиме на загальний економічний, соціальний і територіальний розвиток країни. Саме у містах генеруються нові ідеї, народжуються стартапи, розвивається підприємництво та формуються сучасні моделі управління ресурсами. Вони є не тільки «двигунами» економіки, а й осередками історичних змін, творчості та культурних інновацій [89].

Окрім цього, міста відіграють важливу роль у забезпеченні життєдіяльності приміських територій, надаючи їм широкий спектр послуг – від медичних і освітніх до логістичних та адміністративних. Урбанізовані простори створюють умови для сталого розвитку, сприяючи ефективному використанню ресурсів та впровадженню екологічно дружніх технологій.

Таким чином, у сучасному світі саме міста визначають напрямок цивілізаційного розвитку, формуючи майбутнє людства через інтеграцію інновацій, соціальної динаміки та економічної ефективності.

Формування й еволюція міської мережі України відбувалися в рамках директивної соціалістичної моделі, що домінувала в радянський період. Просторова організація урбанізованих територій визначалася централізованим плануванням, у якому ринкові механізми відігравали мінімальну роль.

Регулювання демографічної та інфраструктурної динаміки відбувалося через адміністративно-командні методи, що передбачали жорстку нормалізацію попиту й пропозиції житла, енергоресурсів та комунальних послуг.

Дезінтеграція економіки після розпаду СРСР та перехід до ринкових принципів господарювання виявили значну структурну дисфункціональність багатьох міст. Просторове розміщення окремих населених пунктів не відповідало критеріям економічної доцільності, що зумовило їхню сильну залежність від централізованих логістичних систем. Крім того, значна кількість міст не мала інтегрованих аграрних периферій, що унеможливило формування локальних продовольчих кластерів і призвело до високої залежності від постачання харчових продуктів.

Дестабілізація міжрегіональних виробничих зв’язків особливо негативно позначилася на функціонуванні промислових центрів східного макрорегіону, чия економічна життєздатність значною мірою залежала від імпорту сировини та субсидованих енергоресурсів із суміжних республік колишнього СРСР. Монофункціональні міста, розвиток яких базувався на діяльності одного чи кількох підприємств, виявилися найбільш вразливими до такого роду проблем.

В Україні станом на 1 січня 2022 року з урахуванням усіх окупованих територій нараховувалося 461 місто, 881 смт, 28369 сільських населених пунктів [62]. Ці населені пункти є структурними елементами територіальної організації суспільства та служать основою для проведення комплексного аналізу просторових аспектів розселення, демографічних тенденцій, економічного розвитку та соціальної динаміки.

На рисунку 2.15 представлений розподіл населених пунктів по регіонах України. Найбільша кількість поселень знаходиться у Львівській області, понад 1900, з яких 1850 це сільські населенні пункти. Також у цій області знаходиться 44 міста, що становить друге місце в Україні, поступаючись лише Донецькій області де нараховується 52 одиниці, і значно поступаються їм за чисельністю населення. Значно більшу кількість смт ніж в інших областях

демонструють Донецька та Луганська області 131 і 109 одиниць відповідно. Найменшу кількість поселень має Чернівецька область – 417. Різниця в кількості поселень між Львівською та Чернівецькою областю складає 4,6 рази.

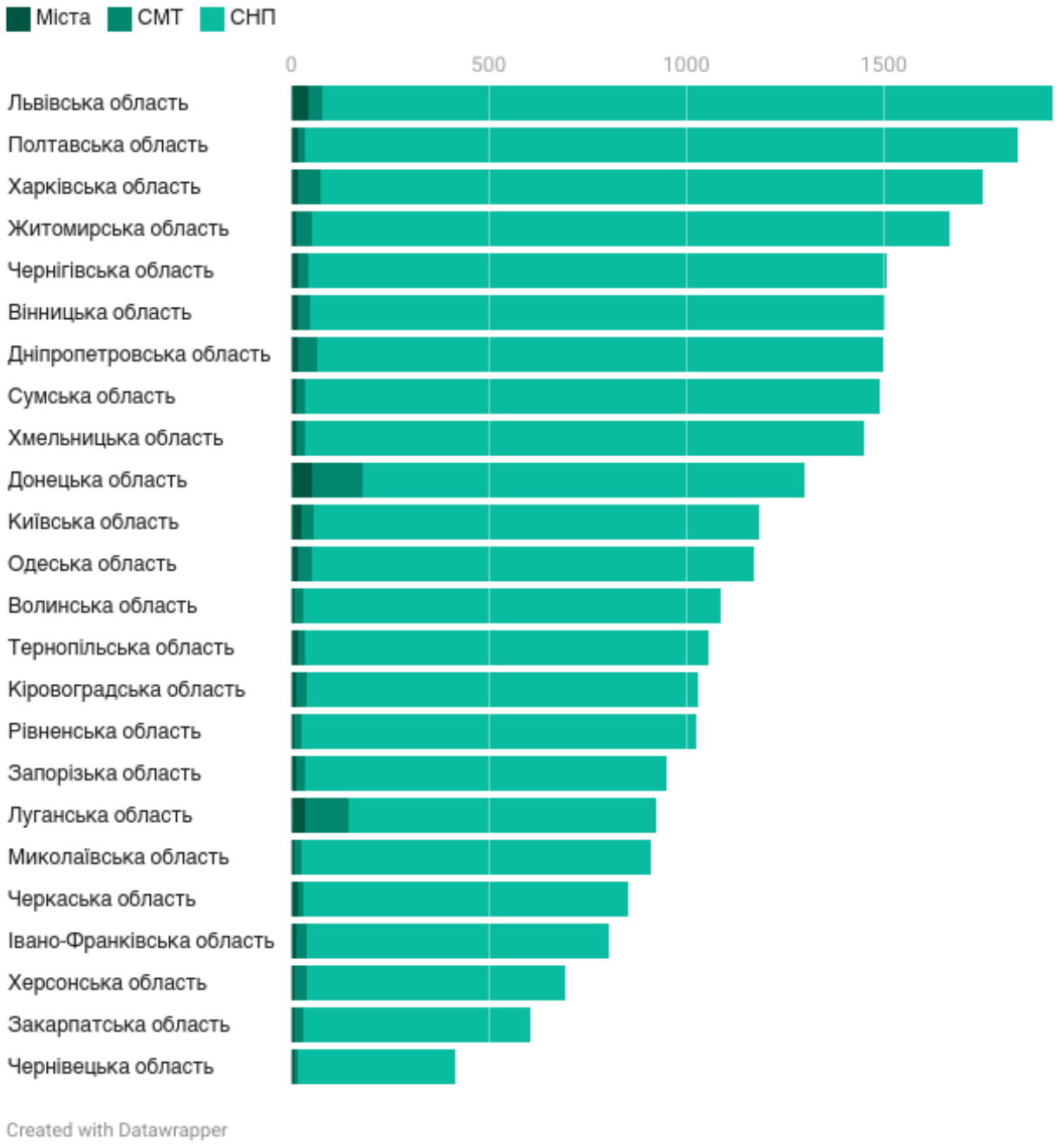

Рис. 2.15. Розподіл населених пунктів за типами поселень по областях України на початок 2022 року

Джерело: побудовано автором за даними [105]

З часу проведення перепису населення 2001 року, в адміністративно-територіальному устрої країни відбулися певні зміни, що безпосередньо стосувалися статусу та найменувань міст. Зокрема, унаслідок адміністративних перетворень одне місто припинило своє існування як окрема адміністративна одиниця (місто Інгулець було приєднане до Кривого Рогу у 2002 році), водночас вісім селищ міського типу отримали статус міста. Також, упродовж досліджуваного періоду відбулися зміни адміністративних меж окремих міст. Зокрема, у 2003 році зі складу міста Чернівці було виділено село Новий Киселів, у 2009 році до складу міста Запоріжжя було включене смт Тепличне, аналогічно, територія Кривого Рогу була розширена за рахунок приєднання селища Степне. Подальші зміни відбулися у 2012 році, коли низку населених пунктів Дергачівського та Харківського районів було офіційно включено до меж міста Харків [135].

Крім того, у межах процесів декомунізації та адміністративної реформи було здійснено низку перейменувань міських населених пунктів, що спричинило оновлення топонімічної карти країни. Відповідність назв перейменованих міст забезпечувалась за допомогою онлайн ресурсу OnlineCorrector [137].

На рисунку 2.16 представлено розподіл міст по території України, також зображено їх людність на початок 2022 року та зростання (скорочення) чисельності населення порівняно з даними Всеукраїнського перепису населення 5 грудня 2001 року (Додаток Б). На картограмі представлено 441 місто, без врахування 16 міст АР Крим, 2 міст Севастопольської міської ради, а також міста Чорнобиль та Прип’ять оскільки вони не мають населення.

Загальна чисельність населення в Україні з часів перепису населення 2001 року скоротилася на 7,3 млн. осіб, міське населення скоротилося на 3,9 млн. осіб. Скорочення населення у містах було співставним зі скороченням у смт, 1,9 млн. і 2 млн. осіб відповідно.

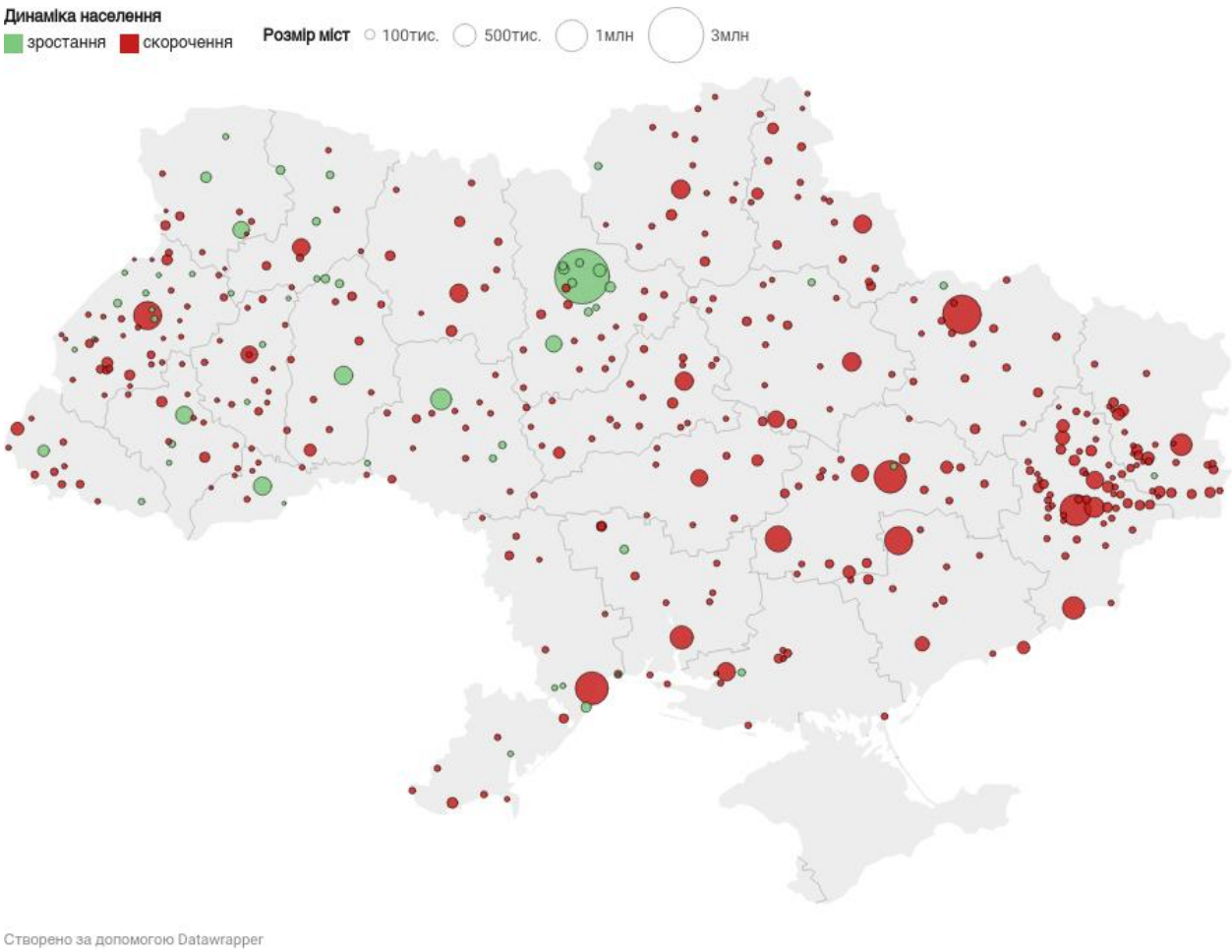

Рис. 2.16. Просторовий розподіл міст України, їх розмір та динаміка чисельності населення за період 2001-2022 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [102]

Зростання населення сконцентровано в невеликій кількості міст. Загалом за аналізований період з 441 представленого міста лише в 56 спостерігалося зростання чисельності населення, їх сумарне зростання склало 576 тис. осіб, у тому числі на Київ припадало 341 тис. осіб, або 59,2 % від всього зростання, що підтверджує його статус демографічного та економічного центру країни. Також значну часту займають міста Київської області, так з 15 міст з найбільшим абсолютним приростом чисельності населення 7 (не враховуючи Київ) знаходились у Київській області, це переважно міста супутники Києва, серед яких: Ірпінь (+24574 осіб), Бровари (+22967 осіб), Вишгород (+10176 осіб), Бориспіль (+10142 осіб), Буча (+9042 осіб), Вишневе (+8518 осіб). Це

насамперед свідчить про значну субурбанізацію довкола Києва та зростання Київської агломерації. Рисунок 2.17 демонструє, що темпи зростання міст довкола столиці значно вищі ніж в самій столиці (+13,1 %), так у Ірпені, Вишгороді і Бучі вони складають 60,5 %, 44,4 %, 32,0 % відповідно.

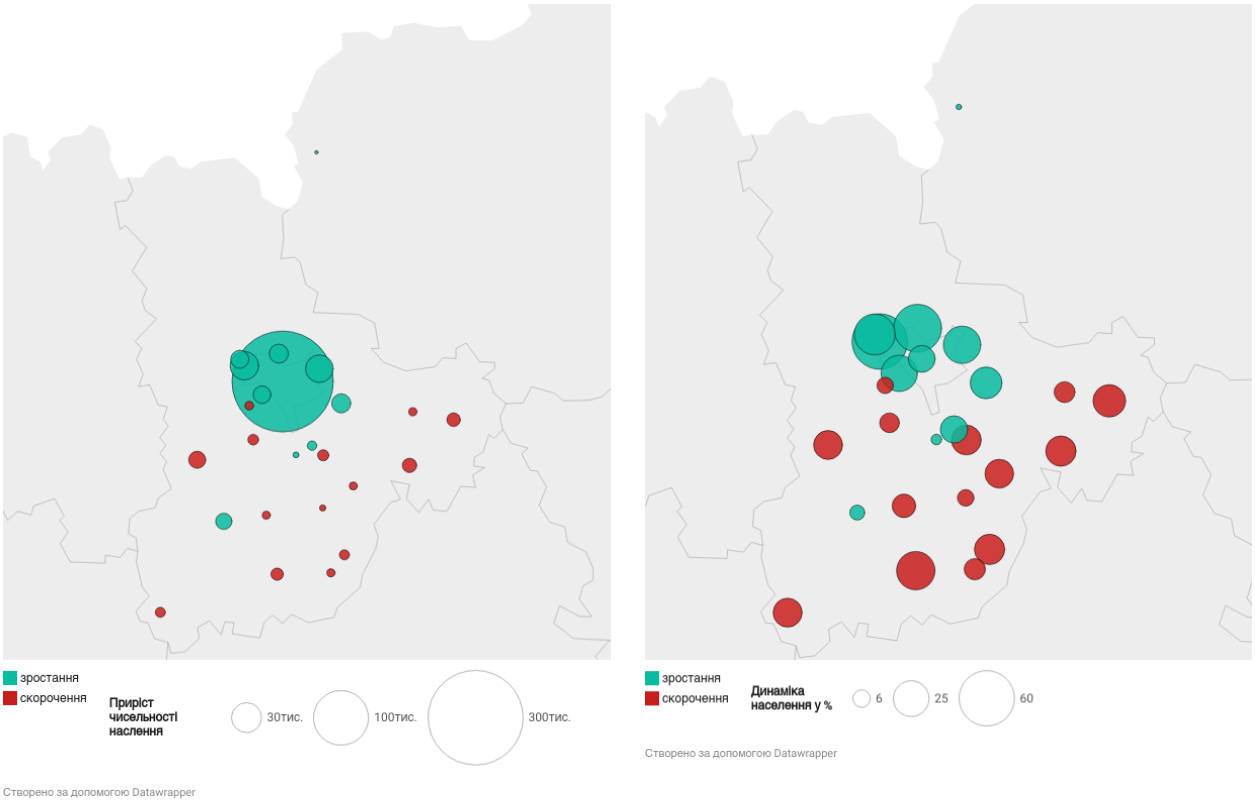

Рис. 2.17. Абсолютна та відносна зміна чисельності населення міст Київської області за період 2001-2022 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [102]

Аналізуючи регіональні відмінності, помітно, що загальна тенденція скорочення населення характерна для більшості регіонів, проте має певні особливості. Західна частина України характеризується меншою кількістю великих міст, проте помітні деякі міста із позитивною динамікою населення, зокрема у Львівській області.

Усі без винятку великі міста сходу та півдня України демонструють скорочення населення. Східні та південні регіони України мають найбільшу концентрацію міст із скороченням населення. Особливо це помітно у великих промислових центрах, таких як Харків, Дніпро, Запоріжжя та міста Донбасу.

Цей процес можна пояснити як економічними факторами, так і геополітичною ситуацією, зокрема наслідками війни та міграцією населення до безпечніших регіонів або за межі країни.

Центр України демонструє переважно негативну динаміку, що свідчить про загальне скорочення населення, особливо в середніх і малих містах.

У великих містах із населенням понад 250 тисяч осіб зосереджена третина всього населення країни, і саме тут формується основна частка валового внутрішнього продукту. Враховуючи це, особливу увагу слід приділити вивченню демографічної динаміки найбільших урбаністичних центрів, адже саме вони є головними осередками трудових ресурсів та економічного розвитку. Для аналізу динаміки розподілу населення серед великих міст проведено групування міст за розміром населення відповідно до законодавства. Згідно з державними містобудівними нормами України ДБН Б.2.2-12:2019 передбачається «групування міських населених пунктів на 5 груп: найзначніші (крупніші) – понад 800 тис. осіб; значніші (крупні) – від 500 тис. до 800 тис. осіб; великі – від 250 до 500 тис. осіб; середні – від 50 до 250 тис. осіб; малі – до 50 тис. осіб» [101].

Результати групування представимо у таблицях 2.6 та 2.7.

Загальна чисельність населення України за результатами перепису населення 12 січня 1989 року складала 51452,0 тис. осіб, за переписом 5 грудня 2001 року – 48457,1 тис. осіб. Населення на 1 січня 2012 року 45633,6 тис. осіб, на 1 січня 2022 року – 41167,3 тис. осіб. Дані щодо чисельності населення України на 1 січня 2012 та 2022 років наведено державною службою статистики, як розрахунки (оцінки) чисельності населення на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації місця проживання.

Таблиця 2.6

Розподіл міст України за чисельністю населення у 1989 та 2001 роках

Чисельність населення, тис. осіб	1989 рік			2001 рік		
	кількість міст	чисельність населення, тис. осіб	у % до загального населення	кількість міст	чисельність населення, тис. осіб	у % до загального населення
800 і більше	6	8484,2	16,5	6	8057,7	16,6
500-800	4	2525,7	4,9	3	1915,9	4,0
250-500	14	4557,5	8,9	15	4878,4	10,1
Всього	24	15567,3	30,3	24	14852,0	30,6

Джерело: Складено автором за даними [168; 90]

Таблиця 2.7

Розподіл міст України за чисельністю населення у 2012 та 2022 роках

Чисельність населення, тис. осіб	2012 рік			2022 рік		
	кількість міст	чисельність населення, тис. осіб	у % до загального населення	кількість міст	чисельність населення, тис. осіб	у % до загального населення
800 і більше	5	7218,4	15,8	5	7254,1	17,6
500-800	3	2162,7	4,7	3	2031,2	4,9
250-500	16	5187,0	11,4	13	4170,2	10,1
Всього	24	14568,1	31,9	21	13455,6	32,7

Джерело: Складено автором за даними [177; 178]

У містах з населенням 800 тис. і більше видно, що у 1989 році чисельність населення шести найбільших міст становила 8484,2 тис. осіб, що дорівнювало 16,5 % від загального населення. До 2022 року чисельність населення цієї категорії знизилася до 7254,1 тис. осіб (17,6 %). Кількість міст у цій категорії скоротилася з 6 до 5. На початок 2022 року населення в цій категорії скоротилося на 1230,1 тис. осіб порівняно з переписом 1989 року, що у відносному виразі складає скорочення на 14,5%. Попри зменшення кількості населення, відсоток у загальному населенні зріс, що вказує на концентрацію населення у найбільших містах.

У 1989 році в категорії міст з населенням від 500 до 800 тис. осіб, було 4 міста з населенням 2525,7 тис. осіб (4,9 %). До 2001 року населення скоротилося до 1915,9 тис. осіб (4 %), через зменшення населення одне місто

перейшло в категорію від 250 до 500 тис. осіб. У подальшому кількість міст в категорії не змінювалася, але вибуло одне місто до нижчої категорії, та додалося одне з вищої, чим і пояснюється зростання населення у групі міст на початок 2012 року.

Ріст кількості міст у категорії 250-500 тис. мав позитивну тенденцію до 2012 року. У 1989 році кількість міст цієї категорії становила 14 із населенням 4557,5 тис. осіб (8,9 %). До 2012 року кількість міст збільшилася до 16, а їх населення зросло до 5187,0 тис. осіб (11,4 %). У 2022 році кількість міст у цій категорії скоротилася до 13, а чисельність населення – до 4170,2 тис. осіб (10,1 %).

Загалом за всіма групами помітно зменшення загальної чисельності населення у містах вибірки, так у 1989 році загальна чисельність міського населення вибірки становила 15567,3 тис. осіб (30,3 %), а до 2022 року цей показник знизився до 13455,6 тис. осіб (32,7 %).

Зменшення кількості міст у категоріях 500-800 тис. і 250-500 тис. супроводжується зростанням частки населення найбільших міст (800 тис. і більше). Це вказує на тенденцію до концентрації населення у найбільших міських центрах. Водночас, зменшення загальної чисельності населення в містах свідчить про демографічні виклики (зменшення народжуваності, міграцію). Перерозподіл населення між категоріями міст може бути зумовлений внутрішньою міграцією до найбільших міст, що є економічними та адміністративними центрами.

Відбувається демографічна концентрація у великих містах (800 тис. і більше), що вказує на їх важливість у національній системі поселень.

Категорії середніх міст (500-800 тис. і 250-500 тис.) зазнають скорочення населення, що свідчить про можливу нестачу економічних можливостей та міграцію до більших центрів.

Загальна чисельність населення у вибірці міст зменшується, але їх частка у загальному населенні країни зростає, що свідчить про урбанізацію на тлі зниження чисельності сільського населення.

Динаміка свідчить про потребу в розробці політик для підтримки середніх міст, щоб уникнути надмірної концентрації в мегаполісах та сприяти рівномірнішому розвитку територій.

Таблиця 2.8

Розрахунок квадратичних коефіцієнтів абсолютних структурних зрушень

Група міст за чисельністю населення, тис. осіб	$(di\text{-}d_j)^2$		
	1989-2001	2001-2012	2012-2022
800 і більше	0,02	0,66	3,25
500-800	0,91	0,62	0,04
250-500	1,46	1,69	1,53
Всього	2,39	2,96	4,82

Джерело: Складено автором за даними [177; 178; 168; 90]

Розрахуємо квадратичні коефіцієнти абсолютних структурних зрушень за формулою 1.18:

$$\sigma_{1989-2001} = \sqrt{\frac{2,39}{3}} = 0,89 \text{ відс. п.}$$

$$\sigma_{2001-2012} = \sqrt{\frac{2,96}{3}} = 0,99 \text{ відс. п.}$$

$$\sigma_{2021-2022} = \sqrt{\frac{4,82}{3}} = 1,27 \text{ відс. п.}$$

Розраховані коефіцієнти свідчать про те, що з 1989 по 2001 рік питома вага окремих груп міст за чисельністю населення в середньому змінювалася на 0,89 відсоткових пункти, у наступному періоді на 0,99 відсоткових пункти, а за період з 2012 по 2022 роки на 1,27 відсоткових пункти. Бачимо постійне збільшення коефіцієнту квадратичних абсолютних структурних зрушень, що свідчить про збільшення змін у структурі розподілу міст за чисельністю населення, спричинену депопуляцією населення загалом, міграційними процесами, та концентрацією населення у столиці. Зростання середньої зміни питомої ваги міст у кожному наступному періоді демонструє не тільки

демографічні виклики, але й структурну трансформацію національної урбаністичної системи, що може свідчити про поглиблення соціально-економічної поляризації між регіонами України.

У таблиці 2.9 представлені показники що характеризують систему розселення, розраховані за формулами 1.1 – 1.4.

Таблиця 2.9

Показники системи розселення регіонів України на 1 січня 2022 року

Регіон	Щільність населення (осіб/км^2)	Середня людність (осіб/пос.)	Середня густота поселень (пос./тис. км^2)	Середня відстань між поселеннями (км)
Вінницька	57,0	782,9	56,7	4,2
Волинська	50,8	555,4	54,1	4,3
Дніпропетровська	97,1	1768,4	47,0	4,6
Донецька	153,2	2433,7	49,0	4,5
Житомирська	39,6	781,3	56,0	4,2
Закарпатська	97,2	828,0	47,5	4,6
Запорізька	60,2	1092,3	34,9	5,4
Івано-Франківська	97,3	907,9	57,9	4,2
Київська	164,3	3271,8	40,9	4,9
Кіровоградська	36,7	696,2	41,8	4,9
Луганська	78,8	1776,1	34,7	5,4
Львівська	113,7	2110,8	88,4	3,4
Миколаївська	44,4	1004,4	37,0	5,2
Одеська	70,6	2222,5	35,3	5,3
Полтавська	47,0	1314,2	63,9	4,0
Рівненська	56,8	1112,8	51,0	4,4
Сумська	43,5	1090,3	62,6	4,0
Тернопільська	74,0	1103,4	76,7	3,6
Харківська	82,8	2852,9	55,8	4,2
Херсонська	35,1	1172,8	24,4	6,4
Хмельницька	59,7	1526,5	70,4	3,8
Черкаська	55,5	1667,7	40,9	4,9
Чернівецька	109,9	1464,6	51,5	4,4
Чернігівська	30,1	2300,5	47,3	4,6
Україна	68,2	1385,6	49,2	4,5

Джерело: Складено автором за даними [105]

Середня щільність (густота) населення в Україні складає 68,2 осіб/км^2. Значно щільніше населення проживало у Київській, Донецькій на Львівській

областях. Значна густота населення у Львівській області пояснюється великою кількістю населених пунктів, у Донецькій – найбільшою кількістю міст, а у Київській – концентрацією населення у Київській агломерації. Висока середня людність в окремих регіонах пояснюється наявністю в цих регіонах великого адміністративного центру. Вища середню густота поселень характерна для західних областей України, де є значна кількість невеликих міст та сіл. Найвища середня відстань між населеними пунктами характерна для південних областей, ландшафт яких складають степні простори.

Щільність міського населення демонструє суттєві регіональні відмінності, зокрема вона є значно вищою у Східному регіоні, що обумовлено концентрацією значної кількості міських поселень поблизу кордону з Російською Федерацією (див. рис. 2.16). Натомість у Західному регіоні міська щільність є нижчою, що зумовлено переважанням малих міст і селищ (до 10 000 мешканців). Така ситуація відображає нижчий рівень урбанізації західних територій у порівнянні зі східними областями, що корелює з вищими показниками урбанізації в Східному регіоні, розглянутими у попередніх параграфах. Південний регіон характеризується наявністю значної кількості міст із населенням у діапазоні від 50 000 до 100 000 осіб, а також меншої кількості малих міських поселень [184].

У таблиці 2.10 видно, що значна концентрація населення спостерігається в Київській, Донецькій, Львівській і Дніпропетровській областях. Найнижчі показники коефіцієнту концентрації населення спостерігаються у Чернігівській, Херсонській та Житомирській областях.

Таблиця 2.10

Показники системи розселення регіонів України станом на 1 січня 2022 року

Область	Площа (тис. км^2)	Наявне населення (осіб)	Частка площі (%)	Частка населення (%)	Індекс концентрації населення (%)	Індекс розселення населення
Автономна Республіка Крим	27,0	...	4,5	…	…	…
Вінницька	26,5	1509515	4,4	3,7	-0,7	0,8
Волинська	20,1	1021356	3,3	2,5	-0,8	0,7
Дніпропетровська	31,9	3096485	5,3	7,5	2,2	1,4
Донецька	26,5	4059372	4,4	9,9	5,5	2,2
Житомирська	29,8	1179032	4,9	2,9	-2,1	0,6
Закарпатська	12,8	1244476	2,1	3,0	0,9	1,4
Запорізька	27,2	1638462	4,5	4,0	-0,5	0,9
Івано-Франківська	13,9	1351822	2,3	3,3	1,0	1,4
Київська	28,9	4747380	4,8	11,5	6,7	2,4
Кіровоградська	24,6	903712	4,1	2,2	-1,9	0,5
Луганська	26,7	2102921	4,4	5,1	0,7	1,2
Львівська	21,8	2478134	3,6	6,0	2,4	1,7
Миколаївська	24,6	1091821	4,1	2,7	-1,4	0,7
Одеська	33,3	2351392	5,5	5,7	0,2	1,0
Полтавська	28,8	1352283	4,8	3,3	-1,5	0,7
Рівненська	20,1	1141784	3,3	2,8	-0,6	0,8
Сумська	23,8	1035772	3,9	2,5	-1,4	0,6
Тернопільська	13,8	1021713	2,3	2,5	0,2	1,1
Харківська	31,4	2598961	5,2	6,3	1,1	1,2
Херсонська	28,5	1001598	4,7	2,4	-2,3	0,5
Хмельницька	20,6	1228829	3,4	3,0	-0,4	0,9
Черкаська	20,9	1160744	3,5	2,8	-0,6	0,8
Чернівецька	8,1	890457	1,3	2,2	0,8	1,6
Чернігівська	31,9	959315	5,3	2,3	-3,0	0,4
Україна	603,5	41167336	100,0	100,0	1,0	1,0

Джерело: Складено автором за даними [105]

Розрахований за формулою 1.5 індекс концентрації населення в Україні за даними про регіони складає 19,5 %, що свідчить про досить рівномірне розміщення населення між областями. Розподіл населення на території зображено на рисунку 2.18 20 % населення проживає на 10 % території, половина населення сконцентрована на 30 % території країни, 70 % населення

на 50 % території. Загалом крива Лоренца вказує на те, що відсутні області з надмірною концентрацією населення.

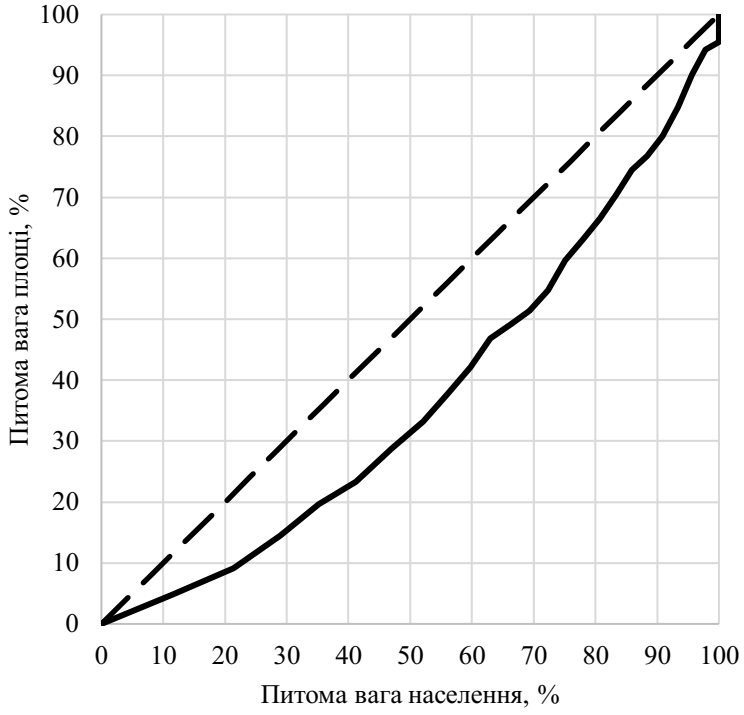

Рис. 2.18. Лінія рівномірного розподілу та крива Лоренца за розселенням по території України на початок 2022 року

Джерело: побудовано автором за даними [105]

Далі проведено комплексний аналіз системи розселення в Україні із застосуванням методу «ранг-розмір» за даними 1989, 2001, 2012 та 2022 років. Основну увагу приділено аналізу динаміки просторової організації міського населення, а також структурних трансформацій у демографічному профілі найбільших урбанізаційних центрів країни.

Для оцінки оптимальності просторового розподілу населення на загальнодержавному рівні використано методологію рангово-розмірного розподілу. Використано дані чисельності населення міст із населенням понад 250 тисяч осіб. Такий підхід обґрунтований з точки зору забезпечення достатнього рівня репрезентативності емпіричних даних, а також дозволяє уникнути надмірної деталізації, що може ускладнити візуальну інтерпретацію отриманих результатів.

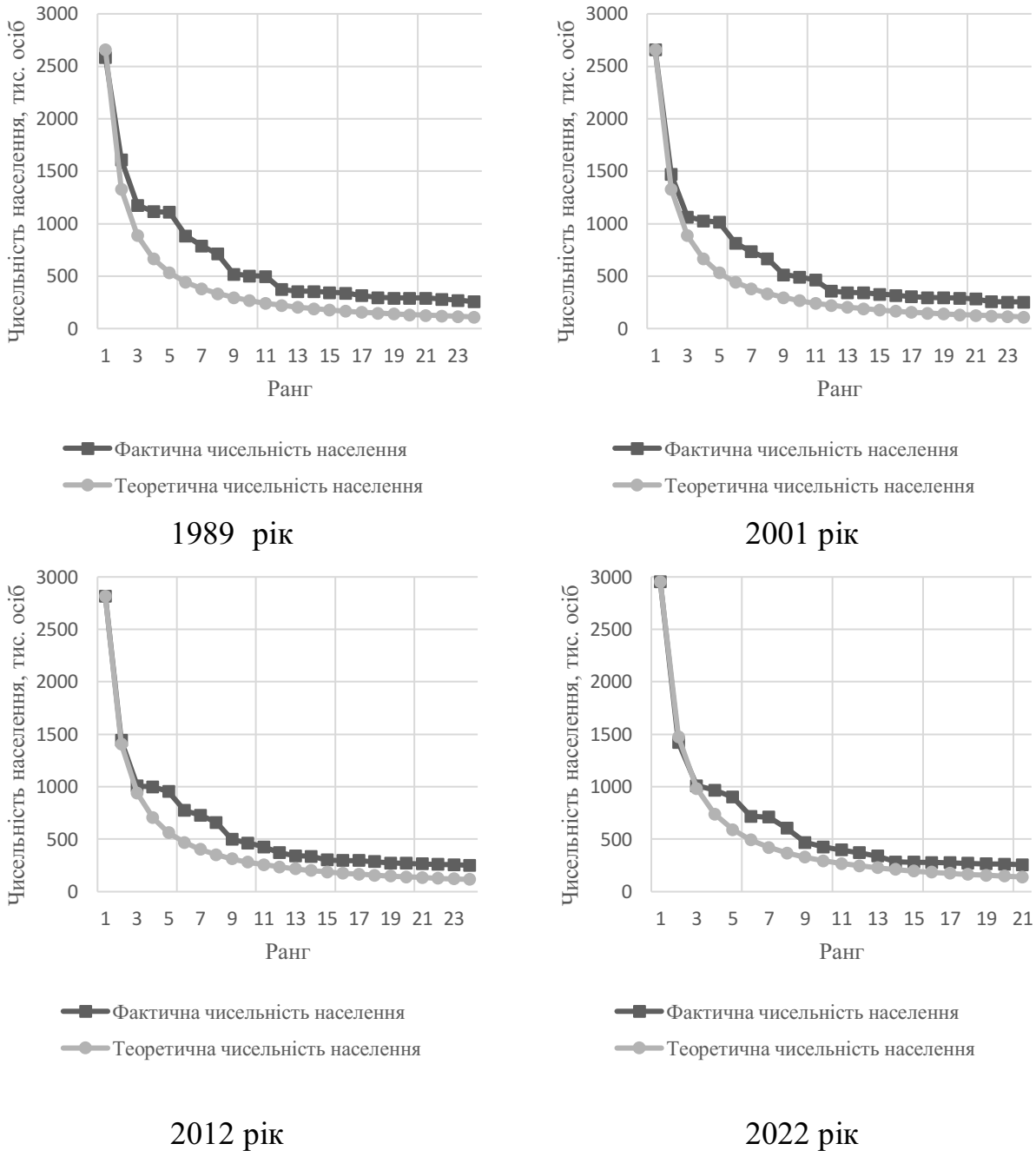

Рис. 2.19. Залежність між чисельністю населення та рангами міст України

Джерело: побудовано автором за даними [177; 178; 168; 90]

На рисунку 2.19 представлено взаємозв’язок між чисельністю населення та рангом населених пунктів. Чорна лінія відображає реальний розподіл населення, тоді як сіра лінія ілюструє теоретичні значення, розраховані згідно із законом Зіпфа. Усі графіки демонструють подібну закономірність: найбільші міста мають високі показники чисельності, після чого відбувається різке

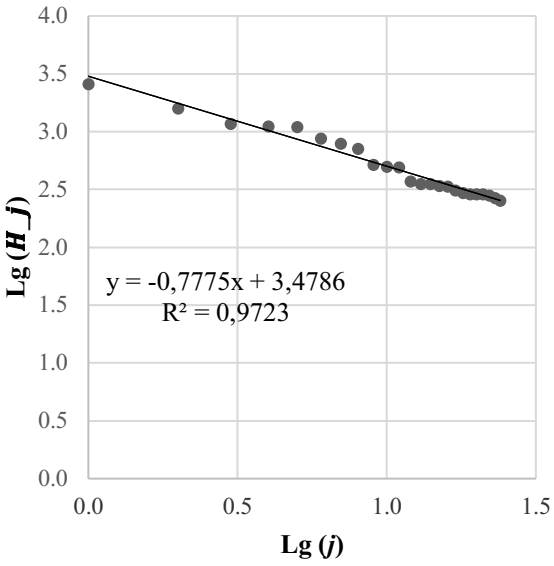
зниження. При цьому чітко простежується демографічний спад у більшості міст, за винятком Києва.

Аналіз розподілу населення свідчить, що впродовж усього досліджуваного періоду фактична чисельність мешканців міст стабільно перевищувала теоретичні показники. Це підтверджує існування в Україні поліцентричної системи розселення, що склалася історично на загальнодержавному рівні.

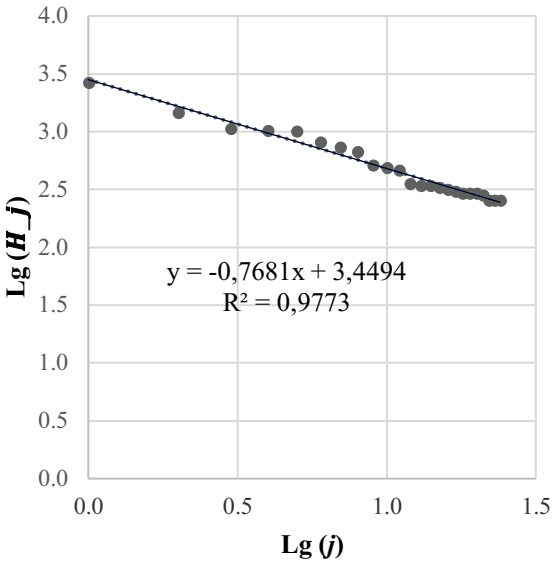
Водночас можна спостерігати поступову трансформацію міської системи країни: різниця між реальним і теоретичним розподілом населення зменшується. Це свідчить про процес вирівнювання чисельності мешканців між містами, що, своєю чергою, наближає структуру розселення до оптимального розподілу, описаного законом Зіпфа.

З огляду на цю тенденцію, можна прогнозувати подальше зростання населення Києва на тлі скорочення чисельності мешканців у містах, що раніше перевищували теоретично очікувані показники. Динаміка свідчить про зниження диспропорцій не лише завдяки наближенню фактичних значень до теоретичних, а й через зміну рангів міст, що вказує на структурні зміни у системі розселення.

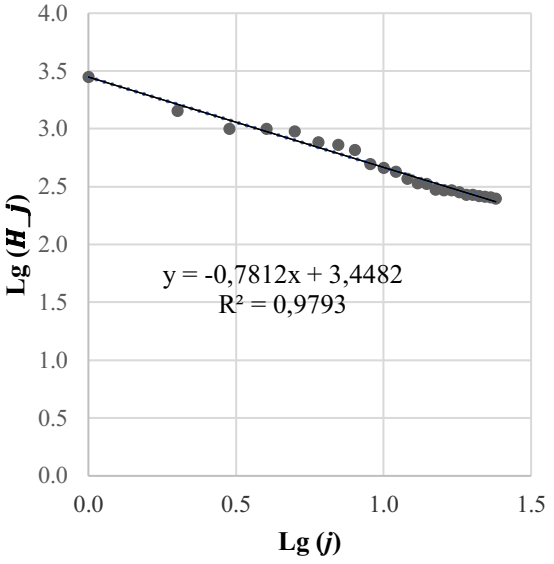
Далі доцільно провести дослідження міської системи розселення регіону за формулою, що була доопрацьована й розширена Ю. Медведковим (формула 1.13). Як зазначає у своїй роботі Шулевський: «лінійна шкала на осі ординат для дослідження міст регіону не відображає числових розбіжностей, тому доцільно замінити лінійну шкалу на логарифмічну, і це дозволить представити залежність між чисельністю населення міста та його рангом в лінійному вигляді» [189].

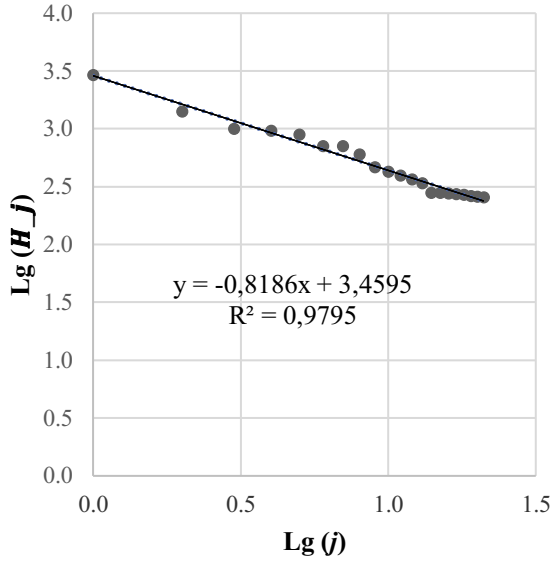
1989 рік

2001 рік

2012 рік

2022 рік

Рис. 2.20. Залежність між чисельністю населення та рангами міст України в логарифмічній шкалі

Джерело: побудовано автором на основі [90; 168; 178; 177].

Далі дамо оцінку побудованій моделі системи розселення. Величина апроксимації (R^2) за кожен рік знаходиться на дуже високому рівні і не опускається нижче 0,972, що свідчить про досить високу достовірність результатів та підтверджує, що міські населені пункти України значною мірою підпорядковуються правилу «ранг – розмір», оскільки коефіцієнт апроксимації

досить наближений до одиниці. Теоретична чисельність населення головного міста системи розселення визначається як 10 у степені, що відповідає значенню точки перетину графіка з віссю ординат, яка для Києва у 2022 році становить 3,4595. Виходячи з цього, теоретична чисельність населення Києва мала б становити 2880,7 тис. осіб. Коефіцієнт першості (К) системи міського розселення за формулою Медведкова для України дорівнює 0,976, а ступінь контрастності (а) для населених пунктів – 0,8186. Ці показники дозволяють розрахувати теоретичну чисельність населення міст України. Теоретична чисельність населення для Києва у 1989 році становила 3010,2 тис. осіб, точка перетину 3,4786. Коефіцієнт першості за формулою Медведкова (К) складає 1,163, ступінь контрастності (а) – 0,7775. Теоретична чисельність населення міст для 1989 року представлена у таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Фактична та теоретична чисельність населення найбільших міст України за формулою Ю. Медведкова, на 12 січня 1989 р.

Ранг (j)	Населений пункт	Чисельність населення, тис. осію	Теоретична чисельність населення, тис. осіб	Відношення теоретичної та фактичної чисельності населення
1	Київ	2587,9	3010,23	1,163
2	Харків	1610,0	1505,1	0,935
3	Дніпропетровськ	1177,9	1003,4	0,852
4	Одеса	1115,4	752,6	0,675
5	Донецьк	1109,1	602,0	0,543
6	Запоріжжя	883,9	501,7	0,568
7	Львів	790,9	430,0	0,544
8	Кривий Ріг	713,1	376,3	0,528
9	Маріуполь	518,9	334,5	0,645
10	Миколаїв	502,8	301,0	0,599
11	Луганськ	496,8	273,7	0,551
12	Вінниця	374,3	250,9	0,670
13	Севастополь	356,1	231,6	0,650
14	Херсон	355,4	215,0	0,605
15	Сімферополь	343,6	200,7	0,584
16	Горлівка	338,1	188,1	0,556
17	Полтава	314,7	177,1	0,563
18	Чернігів	296,3	167,2	0,564
19	Житомир	292,1	158,4	0,542
20	Суми	291,3	150,5	0,517

Продовження таблиці 2.11

21	Черкаси	290,3	143,3	0,494
22	Дніпродзержинськ	281,9	136,8	0,485
23	Кіровоград	269,8	130,9	0,485
24	Чернівці	256,6	125,4	0,489

Джерело: Складено автором за даними [90]

Таблиця 2.12

Фактична та теоретична чисельність населення найбільших міст України за формулою Ю. Медведкова, на 1 січня 2022р.

Ранг (j)	Населений пункт	Фактична чисельність населення, тис. осіб	Теоретична чисельність населення, тис. осіб	Відношення теоретичної та фактичної чисельності населення
1	Київ	2952,3	2880,71	0,976
2	Харків	1421,1	1440,4	1,014
3	Одеса	1010,5	960,2	0,950
4	Дніпро	968,5	720,2	0,744
5	Донецьк	901,6	576,1	0,639
6	Львів	717,3	480,1	0,669
7	Запоріжжя	710,1	411,5	0,580
8	Кривий Ріг	603,9	360,1	0,596
9	Миколаїв	470,0	320,1	0,681
10	Маріуполь	425,7	288,1	0,677
11	Луганськ	397,7	261,9	0,659
12	Вінниця	369,7	240,1	0,649
13	Макіївка	339,0	221,6	0,654
14	Чернігів	282,7	205,8	0,728
15	Полтава	279,6	192,0	0,687
16	Херсон	279,1	180,0	0,645
17	Хмельницький	274,5	169,5	0,617
18	Черкаси	269,8	160,0	0,593
19	Чернівці	264,3	151,6	0,574
20	Житомир	261,6	144,0	0,551
21	Суми	256,5	137,2	0,535

Джерело: Складено автором за даними [176]

Для оцінки змін у відповідності фактичної системи розселення до оптимальної, визначеної за методом «ранг-розмір», здійснено порівняльний аналіз співвідношення теоретичної та фактичної чисельності населення у 1989 та 2022 роках. У 1989 році чисельність населення Києва за теоретичним розрахунком перевищувала фактичне значення на 16,3 %. Водночас у Харкові

теоретична чисельність була на 6,5 % меншою за фактичну, а у Дніпропетровську (нині Дніпрі) – на 14,8 %. Для інших міст країни співвідношення теоретичних і реальних показників варіювалося в межах 0,485–0,675.

До 2022 року ситуація змінилася: чисельність населення Києва вже перевищувала теоретично прогнозовану, що вказує на посилення його демографічного домінування. У Харкові, навпаки, теоретичне значення стало вищим за фактичне на 1,4 %, а в Одесі теоретична чисельність виявилася на 5 % меншою за реальну. Для інших міст країни співвідношення зросло, набувши значень у діапазоні 0,535–0,744.

Загальна тенденція свідчить про поступове наближення фактичної системи розселення до теоретично оптимальної, що проявляється у більш рівномірному розподілі населення між містами. Незважаючи на загальну депопуляцію, структурні зміни в міському розселенні вказують на зменшення диспропорцій та стабілізацію системи.

Аналіз системи розселення України за правилом «ранг-розмір» свідчить про поступову зміну структурних характеристик розподілу міського населення, зокрема про зменшення диспропорцій між фактичною і теоретичною чисельністю населення міст. Спостерігається стабільне зростання населення Києва як головного адміністративного та економічного центру, тоді як більшість інших великих міст демонструють тенденцію до депопуляції, особливо в східних регіонах, що обумовлено економічними труднощами, міграційними процесами та впливом збройного конфлікту. Результати дослідження вказують на вирівнювання системи розселення та наближення її до оптимального розподілу за Зіпфом, що може бути наслідком як демографічних, так і соціально-економічних факторів.

Оцінка системи міського розселення України за методом «ранг-розмір» із використанням формули Медведкова та логарифмічної шкали підтвердила високий ступінь відповідності фактичного розподілу населення теоретичному, що свідчить про структурну стабільність системи розселення. Високі значення

коефіцієнта апроксимації (не нижче 0,972) підтверджують достовірність моделі та відповідність закономірностям урбанізаційного розвитку. Динаміка за період 1989–2022 років демонструє, що, попри депопуляцію, спостерігається поступове вирівнювання чисельності населення між містами. Київ зміцнює свій статус першого міста системи, що відображено зростанням фактичної чисельності до рівня, вищого за теоретичний. У той час як для інших великих міст спостерігається скорочення фактичної чисельності, розподіл населення стає більш збалансованим, що вказує на поступову оптимізацію системи розселення навіть у контексті демографічних викликів.

Дослідження рівня урбанізації областей України та відповідності розподілу населення правилу «ранг-розмір» є важливим для розуміння демографічних, соціально-економічних та просторових закономірностей у розвитку регіонів країни. Урбанізація є ключовим чинником, який впливає на економічну активність, доступність послуг, розвиток інфраструктури та рівень життя населення. Аналіз концентрації населення та його відповідності теоретичним моделям, таким як закон Зіпфа, дозволяє оцінити сталість і ефективність урбаністичних процесів. Такі дослідження також надають можливість визначити, наскільки структурованим є просторовий розподіл населення і чи відповідає він оптимальним сценаріям, що сприяють економічному зростанню та збалансованому розвитку регіонів.

Практична користь таких досліджень полягає в їх здатності надавати емпіричну основу для формування регіональної політики та стратегій просторового планування. Знання про рівень урбанізації та концентрацію населення дозволяє ідентифікувати області з диспропорціями у розвитку, що можуть потребувати додаткових інвестицій у інфраструктуру, транспорт чи житловий фонд. Вивчення відхилень від закону Зіпфа дає змогу оцінити ефективність управління міськими системами та розробити рекомендації для оптимізації розподілу населення, що сприятиме соціальній згуртованості та економічній ефективності. Крім того, результати таких досліджень важливі для прогнозування демографічних тенденцій, адаптації до змін у структурі

зайнятості та планування сталого розвитку як міських, так і сільських територій.

Висновки до розділу 2

Другий розділ дисертаційної роботи досліджує сучасний стан урбанізації в Україні в контексті глобальних та регіональних тенденцій. Визначено, що рівень урбанізації України на 2023 рік становить 70,1 %, що перевищує середньосвітовий показник, але поступається рівню урбанізації країн Європейського Союзу. Розраховано середні темпи зростання урбанізації у світі, ЄС та Україні, що дозволило встановити уповільнення урбанізаційних процесів в Україні після 1990 року.

Проаналізовано просторові відмінності рівня урбанізації в різних регіонах країни. Виявлено значні регіональні контрасти: найвищий рівень урбанізації спостерігається у Донецькій (91 %) та Луганській (87,2 %) областях, тоді як Закарпатська область має найнижчий показник (37,2 %). Досліджено динаміку урбанізаційних процесів у регіональному розрізі за період 2012–2022 років, у результаті чого встановлено, що рівень урбанізації зростав на тлі загального скорочення чисельності населення. Це пояснюється тим, що темпи скорочення сільського населення (-12,5 %) перевищують темпи зменшення міського населення (-8,6 %).

Розраховано основні демографічні тенденції, що впливають на урбанізацію, зокрема процеси міграції, природного приросту та смертності. Визначено, що основними причинами змін у структурі міського та сільського населення є економічні труднощі, війна, міграційні процеси та зниження народжуваності. Виявлено, що Київська область є єдиним регіоном, де чисельність сільського населення зросла (+4 %), що пояснюється субурбанізацією довкола столиці.

Розраховано рівень урбанізації в Україні та оцінено його регіональну диференціацію, що дозволило виявити суттєві відмінності між окремими

областями. Встановлено, що міграційні потоки та природний рух населення є ключовими факторами, які впливають на зміну чисельності міського населення. Зокрема, виявлено тенденцію до депопуляції в малих містах та зростання концентрації населення у великих урбаністичних центрах.

Обґрунтовано вплив демографічного старіння на урбанізаційні процеси, що супроводжується зростанням соціального навантаження на економічно активне населення. Оцінено рівень демографічного навантаження на працездатне населення та визначено основні ризики, пов’язані зі зменшенням трудових ресурсів.

На основі проведеного аналізу досліджено систему розселення населення в Україні та її структурні трансформації. Визначено, що урбанізаційні процеси є ключовими для соціально-економічного розвитку країни, зокрема в контексті концентрації населення у великих містах. Розраховано основні показники розподілу населення, зокрема щільність, середню людність, густоту поселень та індекс концентрації.

Проаналізовано динаміку змін у чисельності міського населення за період 1989–2022 років, що дозволило виявити загальну тенденцію до депопуляції та міграції до найбільших урбаністичних центрів, зокрема Києва. Розраховані коефіцієнти абсолютних структурних зрушень свідчать про поступове посилення концентрації населення у великих містах, що супроводжується скороченням середніх і малих міських поселень.

Методом «ранг-розмір» визначено відповідність фактичного розподілу населення теоретичному за законом Зіпфа, що підтверджує наявність поліцентричної системи розселення. Водночас результати моделювання свідчать про поступове вирівнювання чисельності населення між містами, що сприяє оптимізації просторової організації населення.

Досліджено регіональні відмінності у рівні урбанізації, що демонструють значну концентрацію населення в східних і центральних регіонах, тоді як західні області характеризуються меншою кількістю великих міст. Визначено, що економічні та геополітичні чинники суттєво впливають

на демографічну динаміку, спричиняючи як внутрішню, так і зовнішню міграцію.

Отримані результати можуть бути використані для формування стратегій просторового планування та регіонального розвитку, спрямованих на збалансовану урбанізацію, оптимізацію розміщення трудових ресурсів та покращення доступу до інфраструктурних послуг.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що урбанізація в Україні відбувається на тлі загального скорочення чисельності населення, що є відображенням загальних східноєвропейських демографічних тенденцій.

Аналіз показників урбанізації свідчить про посилення поляризації між великими урбанізованими центрами та малими містами, що спричинено концентрацією економічної активності, інфраструктурного розвитку та інвестицій саме у найбільших містах. Такі тенденції актуалізують необхідність вироблення збалансованої державної політики просторового розвитку, спрямованої на зменшення регіональних диспропорцій та підтримку малих і середніх міських поселень.

Крім того, у ході дослідження підтверджено, що демографічні аспекти урбанізації суттєво впливають на загальні соціально-економічні процеси в країні. Природне скорочення населення, високі темпи трудової міграції та концентрація людського капіталу у великих містах змінюють структуру ринку праці, розподіл економічних ресурсів та рівень забезпеченості інфраструктурою.

Таким чином, результати проведеного дослідження засвідчують необхідність комплексного підходу до управління урбанізаційними процесами в Україні. Подальший розвиток міст має базуватися на концепціях збалансованого територіального розвитку, підвищення конкурентоспроможності середніх і малих міських поселень та впровадження стратегій адаптації до демографічних і економічних викликів.

Основні положення другого розділу дисертації опубліковано в працях автора [66; 65; 68; 75; 77; 67; 69; 76; 64].

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР УРБАНІЗАЦІЇ ТА АГЛОМЕРАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ

3.1. Оцінка взаємозв'язку між рівнем урбанізації та економічним розвитком регіонів України

У сучасних умовах урбанізація виступає одним із фундаментальних чинників, що формує соціально-економічний розвиток територіальних систем. Цей процес зумовлює трансформацію просторової організації населених пунктів, зміну демографічних характеристик та перерозподіл економічної активності між регіонами. Урбанізаційна динаміка впливає на структуру ринку праці, мобільність населення, рівень розвитку інфраструктури та просторові диспропорції в економічному зростанні.

Урбанізація впливає на економічний розвиток через концентрацію людських і матеріальних ресурсів, що сприяє зростанню продуктивності завдяки ефекту масштабу. Однак цей ефект не є безмежним і досягає певної межі. У більшості країн урбанізаційні процеси розгортаються за схожими сценаріями, проходячи однакові етапи та демонструючи подібний економічний вплив. Спостерігається стійкий взаємозв'язок між рівнем урбанізації, вираженим часткою міського населення в загальній демографічній структурі, та показником ВВП на душу населення [118].

У межах дослідження урбанізаційних процесів особливу роль відіграють показники концентрації населення, що дозволяють оцінити рівень домінування окремих міських центрів у системі розселення. Одним із найінформативніших індикаторів у цьому контексті є коефіцієнт першості, який відображає ступінь централізації населення в найбільших міських агломераціях. Його аналіз дає змогу виявити закономірності розвитку урбаністичних структур, оцінити ступінь моноцентричності чи поліцентричності регіональних систем та визначити основні тенденції просторового розподілу населення.

Дослідження моноцентричної та поліцентричної моделей просторового розвитку регіону, враховуючи перспективи та загрози, на прикладі Харківської області проводили К. А. Німець, К. Ю. Сегіда, Н. Л. Гусєва [186]. Просторову структуру та її функціональні особливості у Львівській області аналізували М. Дністрянський, Н. Дністрянська [186]. Тенденції поліцентричного розвитку в Україні досліджував О. М. Головазін [94]. Водночас взаємозв'язок між концентрацією населення та рівнем урбанізації залишається недостатньо вивченим.

Для вивчення зв'язку між урбанізацією та показником концентрації населення та економічним ефектом від неї будемо використовувати показники коефіцієнту першості та валовий регіональний продукт на душу населення.

Оскільки між рівнем урбанізації та коефіцієнтом першості і ВРП на душу населення може існувати не лінійний зв'язок, або дані не розподілені за нормальним законом, доцільно використовувати коефіцієнти рангової кореляції Спірмена, Фехнера та Кендала. До того ж вони стійкіші до так званих викидів. Також перевагою використання цих коефіцієнтів є те, що в них не має такого обмеження на мінімальну кількість одиниць спостереження як в кореляційно-регресійному аналіз, що може бути важливим при порівняні між собою країн та окремих регіонів за рівнем зв'язку між рівнем урбанізації країни (регіону) та іншими соціально-економічними показниками. Тому на нашу думку доцільним буде використання, як коефіцієнтів рангової кореляції так і кореляційно-регресійного аналізу та їх співставлення. Спочатку перевірити рангову кореляцію, а потім побудувати регресійну модель, якщо зв'язок виявився значущим.

На основі апріорного аналізу сформульовано гіпотезу про існування прямої залежності між рівнем моноцентричності регіону та ступенем його урбанізації. Зокрема, вищий рівень концентрації населення в домінантному місті регіону корелює з підвищеною урбанізованістю території.

Для кількісного оцінювання моноцентричності використовується коефіцієнт першості, що визначається як відношення чисельності населення

найбільшого міста області до загальної чисельності населення регіону. Цей показник дає змогу оцінити ступінь домінування центрального міста у демографічній структурі області.

У таблиці 3.1 наведено дані щодо рівня урбанізації, населення найбільших міст регіонів та коефіцієнти першості за областями України.

Таблиця 3.1

Чисельність населення, рівень урбанізації та коефіцієнти першості за областями України на 01.01.2022 року

Область	Рівень урбанізації, %	Населення найбільшого міста, тис. осіб	Коеф. першості, %
Вінницька	52,3	369,739	24,5
Волинська	52,2	215,986	21,1
Дніпропетровська	84,2	968,502	31,3
Донецька	91,0	901,645	22,2
Житомирська	59,6	261,624	22,2
Закарпатська	37,2	115,449	9,3
Запорізька	77,5	710,052	43,3
Івано-Франківська	44,6	238,196	17,6
Київська	85,5	2952,301	62,2
Кіровоградська	63,7	219,676	24,3
Луганська	87,2	397,677	18,9
Львівська	61,2	717,273	28,9
Миколаївська	68,8	470,011	43,0
Одеська	67,3	1010,537	43,0
Полтавська	62,7	279,593	20,7
Рівненська	47,5	243,873	21,4
Сумська	69,8	256,474	24,8
Тернопільська	46,1	225,004	22,0
Харківська	81,4	1421,125	54,7
Херсонська	61,4	279,131	27,9
Хмельницька	58,0	274,452	22,3
Черкаська	57,3	269,836	23,2
Чернівецька	43,3	264,298	29,7
Чернігівська	66,0	282,747	29,5
Україна	69,7	-	-

Джерело: Складено автором за даними [177]

Варто зазначити, що в офіційній статистиці місто Київ розглядається як окрема адміністративно-територіальна одиниця, а його статистичні дані збираються і публікуються окремо. У даному дослідженні продовжуємо

застосовувати територіально-цілісний підхід, згідно з яким Київ розглядається як складова частина Київської області, що дозволяє більш комплексно оцінити просторові особливості урбанізаційних процесів.

Як видно з таблиці 3.1 оцінка коефіцієнта першості за областями України демонструє значні міжрегіональні коливання, що відображає диспропорційність концентрації населення у найбільших міських агломераціях. Високий рівень моноцентричності характерний для п’яти областей України, що свідчить про домінування головних урбаністичних центрів у демографічній структурі регіонів.

Київська область виявляється найбільш урбаністично централізованою територіальною одиницею країни, адже її коефіцієнт першості досягає 62,2 %. Це означає, що майже дві третини всього населення регіону зосереджено в столиці, що створює значний дисбаланс у просторовому розподілі населення. Харківська область посідає другу позицію з коефіцієнтом 54,7 %, що є закономірним явищем, оскільки Харків є другим за чисельністю населення містом України. Третє місце займає Запорізька область, де рівень концентрації населення в обласному центрі становить 43,3 %.

Миколаївська та Одеська області мають ідентичний показник у 43 %, що доволі показово, оскільки, попри статус Одеси як міста-мільйонника, рівень моноцентричності в регіоні співвідносний із областями, де головні міста значно менші за населенням (Запоріжжя – 710,1 тис. осіб, Миколаїв – 497 тис. осіб). В інших регіонах простежується більш збалансований розподіл міського населення.

Закарпатська область демонструє найнижчий рівень моноцентричності: лише 9,3 % її мешканців проживають в Ужгороді, що є мінімальним показником серед усіх областей України. Додатково, регіон характеризується найменшим рівнем урбанізації в країні – лише 37,2 % населення мешкають у містах, причому приблизно чверть міських жителів зосереджена саме в обласному центрі.

Аналіз статистичних параметрів коефіцієнта першості свідчить про правосторонню асиметрію розподілу: зважене середнє арифметичне значення становить 32,4 %, а медіана – 24,4 %. Отримані результати вказують на виражену концентрацію населення у кількох найбільших міських центрах, водночас зберігаючи вагоме значення інших населених пунктів у демографічній структурі країни.

У областях з високим рівнем урбанізації, як правило, спостерігається і високий рівень коефіцієнту першості, що підтверджує гіпотезу про пряму кореляційну залежність між рівнем урбанізації та міською концентрацією населення. Найбільш виразним прикладом цього процесу є Київська область, де переважна частка населення зосереджена в столиці.

Разом з тим існують регіони, які демонструють відмінний розподільний патерн. Зокрема, Донецька область, попри найвищий рівень урбанізації де міське населення в десять разів переважає сільське за чисельністю (3693,5 тис. проти 365,9 тис. осіб), має порівняно низький коефіцієнт першості (22,2 %). Це свідчить про рівномірніший розподіл міського населення між кількома великими містами, що формує поліцентричну систему розселення. Аналогічна тенденція простежується в Луганській області, що додатково підтверджує домінування поліцентричної моделі урбанізації в східних регіонах України.

Аналіз даних таблиці 3.1 демонструє значну варіативність показників рівня урбанізації та коефіцієнта першості між регіонами. Для більшості областей характерний тісний зв’язок між рівнем урбанізації та концентрацією населення у провідних міських центрах. Водночас наявність регіонів із відносно рівномірним розподілом міського населення вказує на специфіку внутрішньої просторової організації, що зумовлено історичними, економічними та соціальними чинниками.

Коефіцієнт першості демонструє виражені міжрегіональні відмінності, що зумовлені просторовими, економічними та демографічними факторами. Столиця та найбільші промислово-економічні центри, зокрема Харків, Одеса та Запоріжжя, характеризуються високим рівнем концентрації населення у

провідних міських агломераціях. Водночас західні регіони та сільськогосподарські області демонструють більш рівномірний розподіл міського населення, що свідчить про специфіку їхньої просторової організації.

Аналіз кореляційної залежності між рівнем урбанізації та коефіцієнтом першості підтверджує тенденцію до концентрації населення у найбільших містах, особливо в адміністративно-економічних центрах із розвиненою інфраструктурою та високим рівнем соціально-економічного розвитку. Така просторово-демографічна динаміка є ключовою для формування ефективної регіональної політики, орієнтованої на гармонізацію розвитку урбанізованих і сільських територій із врахуванням структурних особливостей кожного регіону.

З метою поглибленого аналізу взаємозв'язку між коефіцієнтом першості та рівнем урбанізації проведено розрахунок коефіцієнтів рангової кореляції Фехнера та Спірмена, що дозволяють оцінити силу та напрямок зв'язку між цими показниками. У таблиці 3.2 наведено результати відповідних розрахунків, які слугують основою для подальшої інтерпретації просторових закономірностей урбанізаційних процесів в Україні.

Розрахуємо коефіцієнт Фехнера за формулою 1.14:

$$К_{Ф} = \frac{18 - 6}{18 + 6} = 0{,}5$$

Слід уточнити, що для розрахунку коефіцієнту Фехнера, середнє значення для коефіцієнту першості розраховано як середня арифметична зважена, в той час як середній рівень урбанізації був прийнятий за рівень урбанізації для України, який фактично також розраховується як середня арифметична зважена.

Таблиця 3.2

Показники для розрахунку коефіцієнтів рангової кореляції Фехнера та Спірмена за даними на 01.01.2022 року

Область	Рівень урбанізації, %	Коеф. першості, %	Ранг урбанізації (y)	Ранг першості (x)	Знаки відхилень по y	Знаки відхилень по X	d	d^2
Вінницька	52,3	24,5	18	12	-	-	-6	36
Волинська	52,2	21,1	19	20	-	-	1	1
Дніпропетровська	84,2	31,3	4	6	-	+	2	4
Донецька	91,0	22,2	1	16	-	+	15	225
Житомирська	59,6	22,2	15	17	-	-	2	4
Закарпатська	37,2	9,3	24	24	-	-	0	0
Запорізька	77,5	43,3	6	3	+	+	-3	9
Івано-Франківська	44,6	17,6	22	23	-	-	1	1
Київська	85,5	62,2	3	1	+	+	-2	4
Кіровоградська	63,7	24,3	11	13	-	-	2	4
Луганська	87,2	18,9	2	22	-	+	20	400
Львівська	61,2	28,9	14	9	-	-	-5	25
Миколаївська	68,8	43,0	8	4	+	-	-4	16
Одеська	67,3	43,0	9	5	+	-	-4	16
Полтавська	62,7	20,7	12	21	-	-	9	81
Рівненська	47,5	21,4	20	19	-	-	-1	1
Сумська	69,8	24,8	7	11	-	+	4	16
Тернопільська	46,1	22,0	21	18	-	-	-3	9
Харківська	81,4	54,7	5	2	+	+	-3	9
Херсонська	61,4	27,9	13	10	-	-	-3	9
Хмельницька	58,0	22,3	16	15	-	-	-1	1
Черкаська	57,3	23,2	17	14	-	-	-3	9
Чернівецька	43,3	29,7	23	7	-	-	-16	256
Чернігівська	66,0	29,5	10	8	-	-	-2	4
Всього	69,7	32,4	x	x	x	x	0	1140

Джерело: Складено автором за даними [177]

На основі розрахованого значення коефіцієнту Фехнера можемо зробити висновок, що між рівнем коефіцієнту першості та рівнем урбанізації області існує прямий середній зв’язок.

Розрахуємо коефіцієнт Спірмена за формулою 1.15:

$$К_С = 1 - \frac{6*1140}{24(24^2-1)} = 0{,}504$$

На основі розрахованого значення коефіцієнту Спірмена можемо зробити висновок, що зв'язок між рівнем моноцентричності та рівнем урбанізації області є статистично значущим, існує прямий середній зв'язок.

У таблиці 3.3 представлено розрахунки до обчислення коефіцієнту Кендала.

Таблиця 3.3

Показники для розрахунку коефіцієнта рангової кореляції Кендала за даними на 01.01.2022 року

Х (коеф. першості)	У (рів.урбан.)	Ранг Х	Ранг У	Інверсії
9,3	37,2	1	1	23
17,6	44,6	2	3	21
18,9	87,2	3	23	1
20,7	62,7	4	13	10
21,1	52,2	5	6	16
21,4	47,5	6	5	16
22,0	46,1	7	4	16
22,2	59,6	8	10	12
22,2	91,0	9	24	0
22,3	58,0	10	9	11
23,2	57,3	11	8	11
24,3	63,7	12	14	8
24,5	52,3	13	7	10
24,8	69,8	14	18	4
27,9	61,4	15	12	7
28,9	61,2	16	11	7
29,5	66,0	17	15	6
29,7	43,3	18	2	6
31,3	84,2	19	21	1
43,0	67,3	20	16	4
43,0	68,8	21	17	3
43,3	77,5	22	19	2
54,7	81,4	23	20	1
62,2	85,5	24	22	0
-	-	300	-	196

Джерело: Складено автором за даними [177]

Розраховано коефіцієнт Кендала за формулою 1.16:

$$\tau = \frac{4 * 196}{24(24-1)} - 1 = 0{,}420$$

В нашому випадку нульова гіпотеза H_0 матиме наступний вигляд: між коефіцієнтом першості та рівнем урбанізації не існує статистично значущого зв'язку. Альтернативна гіпотеза H_1 – між коефіцієнтом першості та рівнем урбанізації існує статистично значущий зв'язок.

Використаємо рівень значущості 0,05. При заданому рівні значущості табличне значення z критичне дорівнює 1,96. Критичне значення розраховується за формулою:

$$T_{крит.} = z_{крит.} * \sqrt{\frac{2(2n+5)}{9n(n-1)}}, \quad (3.1)$$

де $z_{крит.}$ – критична точка, яку знаходять із таблиці функції Лапласа по рівності $Ф(z_{крит.}) = (1-\alpha)/2$.

Для значущості $\alpha = 0{,}05$ значення $Ф(z_{крит.}) = (1-0{,}05)/2 = 0{,}475$. Значенню функції Лапласа 0,475 відповідає число 1,96, це і буде $z_{крит.}$

$$T_{крит.} = 1{,}96 * \sqrt{\frac{2(2*24+5)}{9*24(24-1)}} = 0{,}2863$$

Коефіцієнт Кендала ($\tau = 0{,}42$) більше критичного значення ($T_{крит.}$=2,2863), це означає що нульова гіпотеза H_0 відкидається і приймається альтернативна H_1, що свідчить про наявність статистично значущого зв'язку між рівнем коефіцієнту першості і рівнем урбанізації областей України.

Як бачимо, коефіцієнт Кендала дав більш сувору оцінку тісноти зв'язку між рівнями показників ніж коефіцієнт Спірмена (0,504).

На наступному етапі дослідження взаємозв'язків між рівнем урбанізації та коефіцієнтом першості застосуємо методи кореляційно-регресійного аналізу. У цій моделі коефіцієнт першості області розглядається як факторна змінна (X), тоді як рівень урбанізації виступає результативною змінною (Y).

Побудова лінійної регресійної моделі дозволяє оцінити ступінь взаємозв'язку між досліджуваними показниками. Результати аналізу свідчать про наявність слабкої залежності, що підтверджується низьким значенням коефіцієнта детермінації ($R^2 = 0{,}301$). Це означає, що варіація рівня урбанізації на 30,1 % пояснюється змінами коефіцієнта першості, тоді як решта 69,9 % зумовлена іншими чинниками, які не враховуються у даній моделі.

Графічна інтерпретація отриманих результатів представлена на рисунку 3.1, де наведено точковий розподіл областей у координатному просторі, а також рівняння лінійної регресії, яке описує характер взаємозв'язку між досліджуваними показниками.

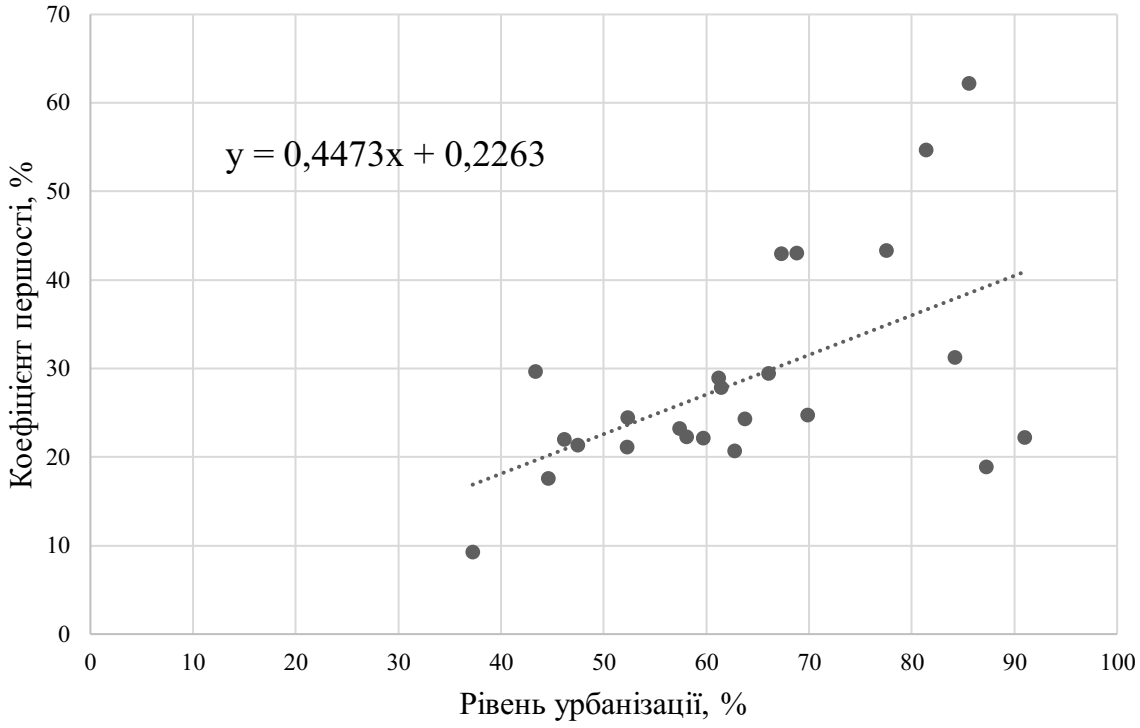

Рис. 3.1. Розподіл областей України за рівнем першості та рівнем урбанізації на 01.01.2022 року

Джерело: Побудовано автором за даними [177]

Отже, гіпотеза щодо наявності взаємозв'язку між рівнем коефіцієнта першості та рівнем урбанізації в Україні отримала підтвердження на основі розрахованих коефіцієнтів рангової кореляції. Зокрема, значення коефіцієнта Фехнера (0,5), Спірмена (0,504) та Кендала (0,42) вказують на наявність помірного прямого зв'язку між досліджуваними показниками. Це свідчить про тенденцію до концентрації населення у найбільших міських центрах із підвищенням рівня урбанізації.

Водночас результати кореляційно-регресійного аналізу демонструють відносно слабку залежність між цими показниками, що підтверджується низьким значенням коефіцієнта детермінації ($R^2 = 0{,}301$). Це свідчить про те, що лише 30,1 % варіації рівня урбанізації може бути пояснено змінами коефіцієнта першості, тоді як решта 69,9 % зумовлена впливом інших, не врахованих у моделі факторів.

Аналіз показує, що значний вплив на результати має специфіка територіального розподілу населення в Донецькій та Луганській областях. Незважаючи на найвищий рівень урбанізації серед регіонів України, ці області демонструють відносно невисокі значення коефіцієнта першості, що вказує на поліцентричний характер їхньої просторової структури. Відсутність домінування одного великого міста та більш рівномірний розподіл міського населення між кількома потужними урбаністичними центрами знижують загальний рівень концентрації.

Взаємозв'язок між рівнем урбанізації та валовим внутрішнім продуктом на душу населення зумовлений концентрацією людських і матеріальних ресурсів у міських агломераціях, що сприяє підвищенню продуктивності та формуванню ефекту масштабу. Однак цей ефект має межу, після досягнення якої подальше зростання рівня урбанізації не завжди призводить до економічного піднесення.

Динаміка урбанізаційних процесів у більшості країн відбувається за схожими закономірностями, що підтверджується стійкою кореляцією між рівнем щільності міського населення (визначеною як частка міських жителів

у загальній структурі населення) та показником ВВП на душу населення. Водночас між окремими країнами та їх регіональними групами спостерігаються значні відмінності, обумовлені специфікою соціально-економічного розвитку, історичними передумовами та інституційними факторами.

За даними Світового банку, у період з 1960 до 2015 року глобальне зростання частки міського населення загалом супроводжувалося поступовим збільшенням ВВП на душу населення. Однак у Центральній Європі, країнах Балтії, Південному Кавказі, а також у Центральній Азії та Російській Федерації динаміка цього процесу відрізнялася. Зокрема, у цих регіонах зафіксовано стрімке економічне зростання навіть за умов незначного підвищення рівня урбанізації або його зменшення в окремі періоди.

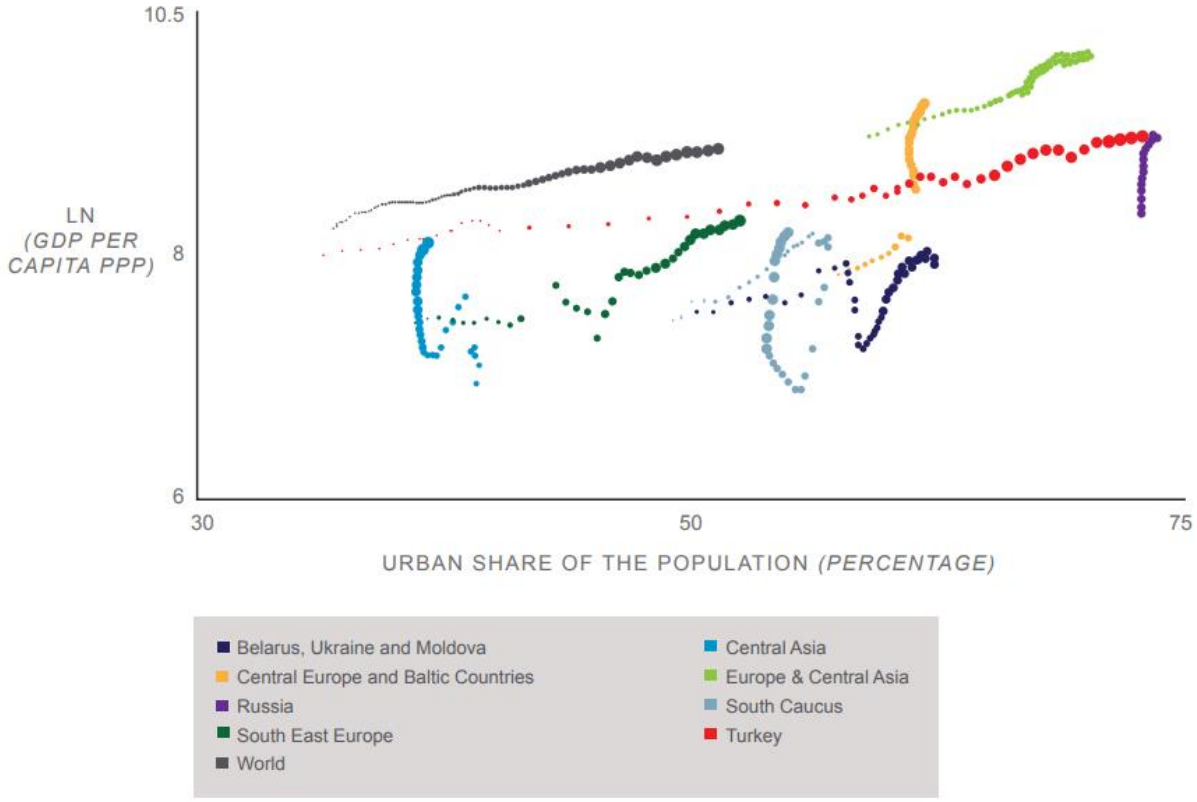

Рис. 3.2. Динаміка співвідношення між ВВП на душу населення і часткою міського населення протягом 1960-2015 років за групами країн (розмір крапки відбиває хронологію років дослідження)

Джерело: [55]

Країни Центральної Азії демонстрували низьку частку міського населення, тоді як у РФ цей показник залишався високим. Водночас держави Центральної Європи та Балтії, маючи порівняно нижчий рівень урбанізації, демонстрували кращі економічні показники за рівнем ВВП на душу населення. У країнах Східної Європи, зокрема в Україні, Білорусі та Молдові, спостерігалося досягнення межі економічного зростання на тлі помірного збільшення частки міського населення, що свідчить про поступове вичерпання позитивного ефекту урбанізації в умовах поточної економічної моделі (рис. 3.2) [118].

Застосовуючи методологію рангової кореляції, виконано аналіз потенційної статистично значущої взаємозалежності між рівнем урбанізації та обсягом валового регіонального продукту (ВРП) у розрізі адміністративно-територіальних одиниць України. У таблиці 3.4 наведено відповідні статистичні дані за 2021 рік, що слугують емпіричною основою для дослідження вказаного кореляційного зв’язку.

Таблиця 3.4

Показники для розрахунку коефіцієнтів рангової кореляції Фехнера та Спірмена за даними на 01.01.2022 року

Область	Рівень урбанізації, %	ВРП на душу населення, дол.	Ранг урбанізації (X)	Ранг першості (У)	Знаки відхилень по X	Знаки відхилень по у	d	d^2
Вінницька	52,3	4186	18	9	-	-	9	81
Волинська	52,2	3311	19	16	-	-	3	9
Дніпропетровська	84,2	6842	4	3	+	+	1	1
Донецька	91,0	2545	1	21	+	-	-20	400
Житомирська	59,6	3516	15	15	-	-	0	0
Закарпатська	37,2	2222	24	23	-	-	1	1
Запорізька	77,5	5077	6	4	+	+	2	4
Івано-Франківська	44,6	3233	22	17	-	-	5	25
Київська	85,5	12100	3	1	+	+	2	4
Кіровоградська	63,7	4001	11	12	-	-	-1	1
Луганська	87,2	905	2	24	+	-	-22	484
Львівська	61,2	4363	14	6	-	-	8	64

Продовження таблиці 3.4

Миколаївська	68,8	4136	8	10	-	-	-2	4
Одеська	67,3	4219	9	8	-	-	1	1
Полтавська	62,7	7177	12	2	-	+	10	100
Рівненська	47,5	2844	20	20	-	-	0	0
Сумська	69,8	3693	7	13	+	-	-6	36
Тернопільська	46,1	2910	21	19	-	-	2	4
Харківська	81,4	4479	5	5	+	-	0	0
Херсонська	61,4	3202	13	18	-	-	-5	25
Хмельницька	58	3554	16	14	-	-	2	4
Черкаська	57,3	4110	17	11	-	-	6	36
Чернівецька	43,3	2239	23	22	-	-	1	1
Чернігівська	66	4296	10	7	-	-	3	9
Україна	69,7	4828	x	x	x	x	0	1294

Джерело: Складено автором за даними [177; 84]

Нижче представлено розрахунок коефіцієнта Фехнера за формулою 1.14:

$$К_Ф = \frac{19 - 5}{19 + 5} = 0{,}583$$

Коефіцієнт Фехнера дорівнює 0,583, що свідчить про наявність помірної прямої кореляційної залежності між рівнем урбанізації та валовим регіональним продуктом у регіонах України. Такий рівень коефіцієнта інтерпретується як статистично значуща позитивна асоціація: зі зростанням рівня урбанізації, як правило, спостерігається і зростання економічної активності, що відображається у вищих значеннях ВРП.

Розрахунок коефіцієнта Спірмена за формулою 1.15:

$$К_С = 1 - \frac{6*1294}{24(24^2-1)} = 0{,}437$$

Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена становить 0,437, що вказує на наявність помірної позитивної кореляції між рівнем урбанізації та валовим регіональним продуктом у регіонах України. Це свідчить про те, що зростання рівня урбанізації загалом супроводжується збільшенням економічної

активності, однак залежність не є сильно вираженою. Отримане значення свідчить про наявність певної узгодженості у ранжуванні регіонів за рівнем урбанізації та ВРП, однак вплив інших соціально-економічних чинників, таких як галузева структура економіки, інвестиційна привабливість, рівень інфраструктурного розвитку тощо, також є суттєвим.

У таблиці 3.5 наведені дані для розрахунку коефіцієнта Кендала.

Таблиця 3.5

Показники для розрахунку коефіцієнта рангової кореляції Кендала за даними на 01.01.2022 року

Рівень урбанізації, %	ВРП на душу населення, дол.	Ранг X	Ранг У	Інверсії
37,2	2222	1	2	22
43,3	2239	2	3	21
44,6	3233	3	8	16
46,1	2910	4	6	17
47,5	2844	5	5	17
52,2	3311	6	9	15
52,3	4186	7	16	8
57,3	4110	8	14	9
58,0	3554	9	11	11
59,6	3516	10	10	11
61,2	4363	11	19	5
61,4	3202	12	7	10
62,7	7177	13	23	1
63,7	4001	14	13	7
66,0	4296	15	18	4
67,3	4219	16	17	4
68,8	4136	17	15	4
69,8	3693	18	12	4
77,5	5077	19	21	2
81,4	4479	20	20	2
84,2	6842	21	22	1
85,5	12100	22	24	0
87,2	905	23	1	1
91,0	2545	24	4	0
-	-	300	-	192

Джерело: Складено автором за даними [177; 84]

Розрахунок коефіцієнта Кендала за формулою 1.16:

$$\tau = \frac{4 * 192}{24(24-1)} - 1 = 0{,}391$$

Коефіцієнт рангової кореляції Кендала, що становить 0,391, свідчить про наявність слабкого позитивного зв'язку між рівнем урбанізації та валовим регіональним продуктом у регіонах України. Це означає, що зі збільшенням рівня урбанізації в більшості випадків спостерігається тенденція до зростання ВРП, хоча зв'язок не є тісним і може супроводжуватись впливом додаткових факторів. Для перевірки статистичної значущості результату проводиться тестування нульової гіпотези H_0 про відсутність кореляції між досліджуваними показниками. Порівняння розрахованого значення коефіцієнта з відповідним критичним значенням (у даному випадку критичне значення дорівнює 2,2863) дозволяє зробити висновок про прийняття альтернативної гіпотези про існування зв'язку.

Отримані значення коефіцієнтів рангової кореляції (коефіцієнт Спірмена (0,437), коефіцієнт Кендала (0,391) та коефіцієнт Фехнера (0,583)) свідчать про наявність слабкого або помірного позитивного зв'язку між рівнем урбанізації та валовим регіональним продуктом на душу населення у регіонах України. Такий рівень кореляції не дозволяє зробити однозначний висновок про силу та характер взаємозв'язку між досліджуваними показниками. У зв'язку з цим, доцільним є проведення подальшого кореляційно-регресійного аналізу, який дозволить не лише кількісно оцінити силу впливу урбанізації на рівень економічного розвитку, але й також визначити форму функціонального зв'язку між змінними.

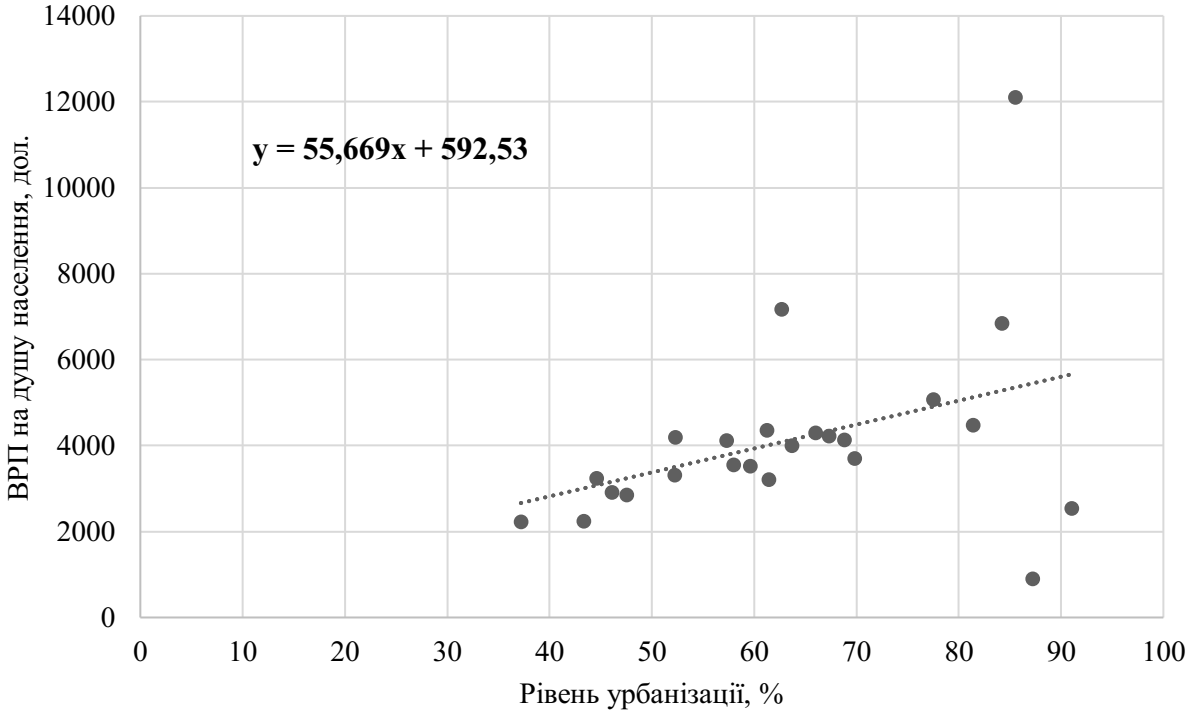

Рис. 3.3. Розподіл областей України за обсягом ВРП на душу населення та рівнем урбанізації у 2021 році

Джерело: Побудовано автором за даними [177; 84]

На основі проведеного кореляційно-регресійного аналізу (рис. 3.3) отримано рівняння лінійної регресії, яке описує взаємозв'язок між рівнем урбанізації та валовим регіональним продуктом (ВРП) на душу населення в регіонах України (формула 3.2):

$$Y = 592{,}53+55{,}669x, \qquad (3.2)$$

де Y – прогнозований обсяг ВРП на душу населення, x – рівень урбанізації.

Коефіцієнт при змінній x становить 55,669, що свідчить про позитивний напрям впливу: зі зростанням рівня урбанізації на один відсотковий пункт ВРП на душу населення зростає в середньому на 55,669 дол. Це підтверджує наявність прямої, хоч і помірної залежності між досліджуваними змінними. Водночас вільний член рівняння, що дорівнює 592,53, вказує на умовне

значення ВРП за відсутності урбанізації, однак у контексті реальної соціально-економічної ситуації в Україні це значення не має практичного значення, оскільки сценарій з нульовим рівнем урбанізації є гіпотетичним.

Ключовим показником адекватності моделі є коефіцієнт детермінації R^2, який у даному випадку дорівнює 0,1495. Це означає, що лише 14,95 % варіації показника ВРП на душу населення пояснюється варіаціями рівня урбанізації, тоді як решта 85,05 % залежить від інших, нерозкритих у моделі факторів. Такий рівень пояснювальної здатності моделі вказує на її низьку прогностичну ефективність у межах простої лінійної залежності. Отже, хоча встановлений зв'язок є статистично позитивним, він характеризується слабкою силою. Це свідчить про те, що урбанізація не є єдиним або домінантним фактором, який визначає рівень економічного розвитку регіонів (принаймні в Україні).

У сучасних умовах формування регіонального економічного розвитку значення коефіцієнта детермінації формується під впливом широкого спектра соціально-економічних, інституційних і геополітичних чинників. Водночас одним із ключових деструктивних факторів, що істотно модифікує характер взаємозв'язку між досліджуваними змінними, є збройний конфлікт, який триває на території України з 2014 року. Саме війна стала визначальним чинником, який зумовив дестабілізацію соціально-економічного середовища, порушення регіональної інфраструктури, зменшення інвестиційної привабливості окремих територій та масштабні переміщення населення, що, у свою чергу, негативно позначилось на кореляційних характеристиках урбанізаційних процесів і рівня економічної продуктивності.

Порівняльний аналіз статистичних даних за 2011 рік, тобто до початку військових дій, демонструє значно вищу силу взаємозв'язку між рівнем урбанізації та валовим регіональним продуктом на душу населення, що підтверджує стабільніші та більш передбачувані закономірності розвитку в умовах мирного періоду. На рисунку 3.4 візуалізовано просторову диференціацію регіонів України за показниками ВРП на душу населення та рівнем урбанізації у 2011 році, що дозволяє наочно простежити чіткішу

тенденцію економічного зростання у більш урбанізованих областях. Ці емпіричні результати підтверджують, що саме військові дії стали суттєвим чинником, що трансформував характер взаємозалежності між урбанізаційними процесами та економічним розвитком регіонів у посткризовий період.

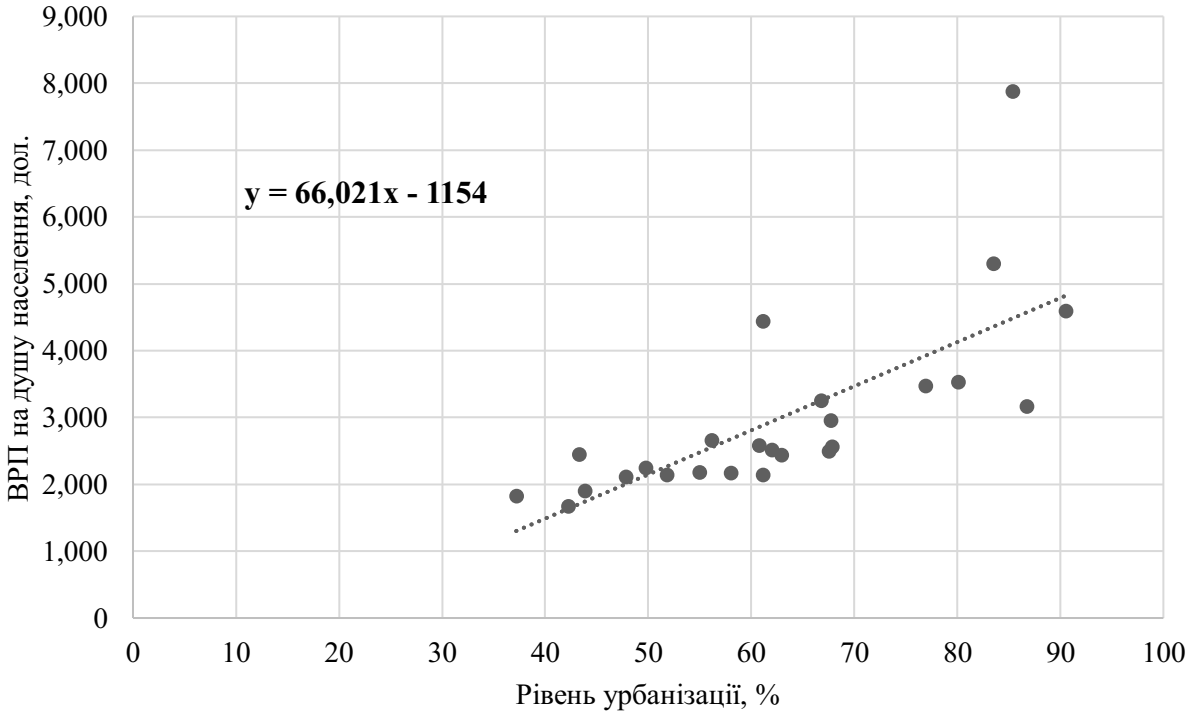

Рис. 3.4. Розподіл областей України за обсягом ВРП на душу населення та рівнем урбанізації у 2011 році

Джерело: Побудовано автором за даними [177; 84]

На підставі проведеного кореляційно-регресійного аналізу за 2011 рік, коли на соціально-економічні процеси в Україні ще не здійснювала вплив війна, встановлено таку лінійну залежність між рівнем урбанізації та валовим регіональним продуктом на душу населення:

$$Y=-1154+66{,}021x, \qquad (3.3)$$

де Y – прогнозоване значення ВРП на душу населення, а x – рівень

урбанізації у відповідному регіоні.

Коефіцієнт при змінній x свідчить про те, що збільшення частки міського населення на 1 відсотковий пункт у 2011 році супроводжувалося в середньому зростанням ВРП на душу населення на 66,021 дол. США. Такий результат вказує на досить помітний позитивний вплив урбанізації на економічну продуктивність регіонів у довоєнний період. Значення вільного члена (-1154) у цьому контексті є допоміжним і не має прикладного значення, оскільки нульовий рівень урбанізації є неможливим в Україні.

Особливої уваги заслуговує коефіцієнт детермінації $R^2 = 0{,}523$ який засвідчує, що 52,3 % варіації ВРП на душу населення може бути пояснено варіаціями рівня урбанізації. Це свідчить про наявність помірного зв'язку між досліджуваними показниками у 2011 році, що може бути ознакою стабільної соціально-економічної структури, де процеси урбанізації дійсно відігравали значну роль у формуванні регіональної економічної активності.

Порівнюючи ці результати з даними за 2021 рік, де коефіцієнт детермінації становить лише 0,1495, можна зробити висновок про істотне послаблення кореляційного зв'язку між урбанізацією та рівнем економічного розвитку. Така трансформація структури зв'язків значною мірою обумовлена впливом збройного конфлікту, що суттєво трансформував соціально-економічний простір України. Зокрема, військові дії призвели до руйнування інфраструктури, масштабної внутрішньої міграції населення, втрати контролю над окремими регіонами, зниження інвестиційної активності та структурних змін у регіональній економіці. Як наслідок, рівень урбанізації втратив частину свого пояснювального потенціалу стосовно економічної продуктивності, а впливи інших – зовнішніх і дестабілізаційних – чинників почали домінувати.

Результати порівняльного аналізу свідчать про те, що у стабільному (довоєнному) соціально-економічному середовищі рівень урбанізації був важливим детермінантом регіонального економічного розвитку. Водночас в умовах довготривалої нестабільності, спричиненої військовими подіями, ця

залежність послабилась, що вимагає адаптації аналітичних підходів до нової соціоекономічної реальності України.

Отже підсумовуючи ми можемо сказати, що у сучасних умовах урбанізація виступає одним із ключових детермінантів соціально-економічного розвитку регіонів. Проте в Україні спостерігається дисфункція традиційного взаємозв'язку між рівнем урбанізації та економічним зростанням, зумовлена комплексом соціально-економічних, демографічних і геополітичних чинників. Особливо яскраво ця проблема проявляється в Україні, де після 2014 року процеси урбанізації втратили свою стабільну кореляційну залежність із валовим регіональним продуктом на душу населення, що свідчить про істотні трансформації регіональних соціально-економічних систем.

Аналіз рангових кореляційних залежностей, показав наявність лише помірного прямого зв'язку між рівнем урбанізації та коефіцієнтом першості, а також між рівнем урбанізації та обсягом валового регіонального продукту. Це вказує на необхідність переосмислення традиційних моделей регіонального розвитку в умовах порушення механізмів економічної вигоди. У цій ситуації стратегічного значення набуває акцентування уваги на розвитку потенціалу міських агломерацій як основних центрів економічної активності. На нашу думку агломераційний ефект, за умови його належної підтримки й управління, здатен компенсувати ослаблення прямого зв'язку між рівнем урбанізації та економічним зростанням. Розвиток поліцентричних агломераційних структур може сприяти просторовій диверсифікації економіки, зниженню ризиків надмірної концентрації ресурсів у моноцентричних системах, забезпеченню більш рівномірного соціально-економічного розвитку територій.

3.2. Роль міських агломерацій як драйвера економічного зростання в умовах урбанізації

У сучасних умовах урбанізаційні процеси набувають нового стратегічного значення, зокрема через посилення ролі міських агломерацій як ключових просторових утворень, що акумулюють ресурси, інфраструктуру та людський капітал. Міські агломерації, завдяки високій щільності населення, диверсифікованій економічній структурі та наявності складних комунікаційних мереж, виступають не лише адміністративними й соціокультурними центрами, але й потужними драйверами економічного зростання на національному та регіональному рівнях.

Актуальність дослідження ролі міських агломерацій як драйверів економічного зростання посилюється з урахуванням зростання щільності міського населення, підвищення ролі економіки знань та необхідності оптимального просторового розміщення виробничих і сервісних потужностей. У фундаментальному дослідженні M. Fujita, P. Krugman та A. Venables «The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade» обґрунтовується концепція просторової концентрації економічної активності, відповідно до якої саме міські агломерації завдяки ефектам економії масштабу та агломераційним зовнішнім ефектам сприяють зростанню продуктивності й пришвидшенню темпів інноваційного розвитку.

Концентрація виробництва й послуг у межах агломерацій дозволяє економічним агентам зменшувати транспортні витрати, підвищувати ефективність комунікацій та створювати синергію у вигляді зовнішніх позитивних ефектів. Такі ефекти охоплюють обмін знаннями, спільне використання інфраструктури, доступ до великого ринку праці й споживчого попиту. У межах моделі «центр-периферія» або «ядро-периферія», агломерації функціонують як ядра зростання, де зосереджується більшість високотехнологічного виробництва, управлінських центрів і фінансових інституцій, тоді як периферія набуває залежного статусу, забезпечуючи

ресурси й робочу силу [13]. Однією з ключових переваг агломерацій є економія на масштабі, коли підприємства досягають вищої продуктивності завдяки концентрації операцій в одному просторі. Це стосується не лише традиційних галузей, але й високотехнологічних секторів, які отримують синергію через спільне використання інфраструктури, постачальницьких ланцюгів і людського капіталу. Агломерації сприяють кластеризації галузей, що, у свою чергу, стимулює ефективний обмін технологічними знаннями між фірмами, навіть у межах конкуренції [35].

Особливої ваги в цьому контексті набуває людський капітал. Як зазначає Едвард Глейзер (E. Glaeser) у монографії «Тріумф міста: як наш найкращий винахід робить нас багатшими, розумнішими, зеленішими, здоровішими та щасливішими», міста є «механізмами для створення ідей», оскільки висока щільність населення сприяє комунікаціям, передачі знань та формуванню креативного середовища [16]. Крім того, агломерації сприяють підвищенню ефективності ринку праці через ширший вибір вакансій і працівників, що веде до кращої взаємодії між пропозицією та попитом на робочу силу. Це підвищує продуктивність і зменшує рівень фрикційного безробіття [29]. Також у межах агломерацій легше здійснювати спеціалізацію праці, що є критично важливим для підвищення інноваційного потенціалу та забезпечення конкурентоспроможності національних економік. Агломерації надають сприятливі умови для формування кластерів високотехнологічних галузей, де інновації виникають швидше внаслідок взаємодії між компаніями, університетами та дослідницькими установами. Урбанізація також сприяє підвищенню продуктивності праці: за даними OECD, у країнах з високим рівнем урбанізації продуктивність праці в містах на 30 – 50 % перевищує середній національний показник [47].

Водночас розвинена інфраструктура, зокрема транспортна, енергетична й цифрова, забезпечує мобільність трудових ресурсів і товарів, сприяє інтеграції локальних економік у глобальні ланцюги доданої вартості та залученню інвестицій. Згідно з даними OECD, стратегічне інвестування в

інфраструктуру у великих містах напряму корелює з підвищенням ВВП на душу населення та рівнем інноваційної активності. Крім того, розвиток інфраструктури підвищує якість життя, що, у свою чергу, сприяє залученню кваліфікованих кадрів і підприємницьких ініціатив. Агломерації надають можливості для ефективного використання інфраструктури, оскільки щільність населення дозволяє досягти високої рентабельності транспортних, енергетичних та цифрових мереж. Це, в свою чергу, пришвидшує економічну модернізацію. Міста з ефективною інфраструктурною мережею та компактною формою розвитку демонструють вищу продуктивність та екологічну сталість порівняно з розосередженими урбанізованими структурами [43].

Формування агломераційних ефектів – таких як економія на масштабі, ефекти скупчення, посилення ринку праці та швидша циркуляція знань – сприяє зростанню продуктивності, інноваційності та підприємницької активності. У містах-ядрах агломерацій спостерігається висока концентрація установ вищої освіти, науково-дослідних центрів, бізнес-інкубаторів і стартапів, що формує сприятливий інноваційний клімат [38]. Таким чином, агломерації слід розглядати як просторово-економічні системи, де відбувається генерація нової вартості та трансформація традиційних виробничих ланцюгів. Міські агломерації відіграють роль ключових вузлів глобального економічного простору, у яких відбувається інтенсифікація виробництва, циркуляція капіталу, мобільність знань і людських ресурсів. У результаті створюються сприятливі умови для стійкого економічного зростання не лише на локальному, але й на національному та глобальному рівнях. З позицій просторової економіки, саме агломераційна форма організації простору стає визначальною в новітній економічній парадигмі [188].

Агломераційні структури забезпечують підприємствам і домогосподарствам вигоди від зменшення транспортних витрат, доступу до великих і диверсифікованих ринків праці, а також обміну знаннями, що

прискорює інноваційну динаміку. У сукупності ці фактори формують агломераційний ефект як базову умову економічної динаміки в урбанізованому світі. Саме завдяки такому ефекту міські агломерації перетворюються з пасивних споживачів ресурсів на активні центри генерації доданої вартості, інновацій і соціально-економічної трансформації. Розуміння й стратегічне використання цього потенціалу є критично важливими для розробки ефективної урбаністичної та регіональної політики в XXI столітті.

Сучасна концепція урбанізації спирається на якісні аспекти, передовсім на економічні, тобто на використання переваг, зумовлених високою концентрацією ресурсів, що дозволяє використовувати ефект від масштабу. Сучасні аналітики вказують на існування позитивного ефекту впливу рівня урбанізації, тобто концентрації міського населення, не лише на рівень продуктивність праці, а й загалом на темпи економічного розвитку країни [99; 100]. Якщо за показник продуктивності праці взяти валовий регіональний продукт на душу населення, то це дозволяє, на наш погляд, виключити кореляцію масштабів та забезпечити порівнянність даних. Зіставлення складу утворених груп проявило очевидну закономірність, а саме: залежність між рівнем урбанізації та продуктивністю праці є незначною. Отримані результати свідчать про не сформованість передумов якісної урбанізації, а також підводять до висновку про неефективне використання економічного потенціалу вітчизняних міст [127].

Аналізуючи графік розподілу частки валового регіонального продукту (рис. 3.5) областей України у 2011 та 2021 роках, спостерігається низка структурних зрушень у просторовій організації економіки країни, які свідчать як про зміни у регіональній динаміці, так і про обмежене використання потенціалу агломераційного розвитку.

По-перше, найвиразнішою є тенденція до зростання концентрації економічної активності в місті Київ, частка якого у загальному ВРП зросла з 17,2 % у 2011 році до 23,4 % у 2021 році. Це свідчить про посилення ролі столиці як домінантного економічного центру країни, що підтверджує

загальносвітову тенденцію до урбанізації та агломераційного зростання. Водночас, така концентрація не є свідченням повноцінного використання потенціалу агломерації – вона радше вказує на диспропорцію у розвитку, коли зростання одного центру відбувається на тлі стагнації або занепаду інших регіонів.

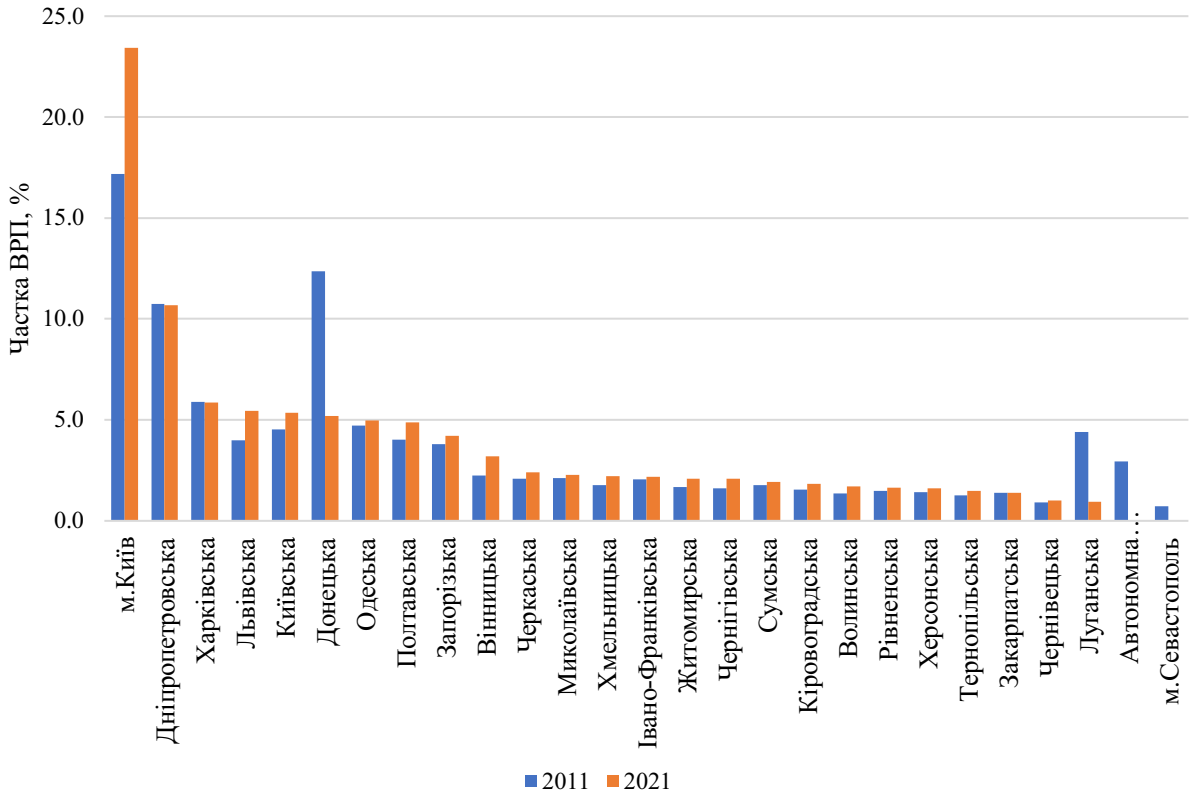

Рис. 3.5. Динаміка частки ВРП у 2011 та 2021 роках

Джерело: Побудовано автором за даними [85]

По-друге, помітно зменшення частки Донеччини – з 12,4 % у 2011 році до 5,2 % у 2021 році, що пояснюється як наслідками військового конфлікту на Сході України, так і деіндустріалізаційними процесами. Подібна динаміка спостерігається і в Луганській області, де частка ВРП практично зникла з економічного ландшафту країни. Це є яскравим прикладом не лише втрати економічного потенціалу, але й свідченням того, що наявна інфраструктура та

населення в умовах конфлікту не можуть бути інтегрованими у національний економічний простір.

По-третє, спостерігається помірне зростання частки таких областей, як Львівська, Київська та Одеська. Це свідчить про часткове перерозподілення економічної активності з традиційних індустріальних центрів до регіонів з більшою стійкістю до зовнішніх викликів і вищим рівнем розвитку сервісної економіки, логістики та малого бізнесу. Водночас, навіть у цих регіонах зростання є відносно помірним і не компенсує загальної диспропорції.

У той же час, більшість інших регіонів демонструють стабільну або незначну зміну частки у ВРП, що свідчить про відсутність активного економічного прориву. Це може бути результатом як інституційної слабкості регіонального управління, так і брак ефективної державної політики з підтримки економічної диверсифікації та інноваційного розвитку поза межами головних агломерацій.

Деякі регіони все ще мають резерв зростання ВРП за рахунок зростання частки міських жителів, проте значна частка вже має високий рівень урбанізації та концентрації населення у великих містах (коефіцієнт першості) при цьому вони не виробляють значної частки ВВП України, що свідчить про неефективне використання вже існуючої концентрації населення, а отже і трудових ресурсів. Таким чином можна зробити висновок що така концентрація не є самодостатнім фактором економічного зростання.

Попри формальну концентрацію населення та ресурсів в окремих урбанізованих центрах, спостерігається недостатня реалізація агломераційного потенціалу у регіональному розрізі. Зростання Києва супроводжується стагнацією або навіть занепадом інших територій, що формує модель однополюсного розвитку з ознаками централізації. Для вирівнювання цієї ситуації необхідна переорієнтація регіональної політики на стимулювання міжрегіональної кооперації, розвиток інфраструктури та інституцій, а також створення умов для збереження людського капіталу в середніх і малих містах.

У процесі аналізу впливу урбанізації на соціально-економічний розвиток на основі дослідження Світового банку [53] можна зробити низку ключових висновків, які мають безпосереднє значення для розуміння просторових трансформацій в Україні, зокрема в контексті зростання диспропорцій регіонального валового продукту, проаналізованих вище. Для країн з перехідною економікою, зокрема України, ці положення є надзвичайно релевантними.

По-перше, звіт наголошує, що економічне зростання неминуче супроводжується просторовою концентрацією. Урбанізація, як вища форма цієї концентрації, є одним із головних каталізаторів зростання продуктивності. Міста створюють умови для більш ефективного використання людського капіталу, розвитку знаннєво-інтенсивних секторів, формування інноваційних кластерів та економії за рахунок масштабу. Таким чином, зростання частки Києва у загальному ВРП України в контексті попереднього аналізу повністю корелює з висновками Світового банку: столиця, як головний урбанізований центр, накопичує основні чинники зростання – інфраструктуру, інвестиції, фінансові потоки та високоосвічену робочу силу.

По-друге, дослідження акцентує на тому, що просторові диспропорції у доходах та продуктивності не лише природні, але й необхідні на певному етапі розвитку. Примусове вирівнювання за допомогою політики, спрямованої на розподіл ресурсів без урахування економічної щільності, може призвести до зниження ефективності. У цьому контексті негативне сприйняття надмірної концентрації ВРП у Києві потребує переоцінки: замість стримування зростання столичної агломерацій державна політика має стимулювати інтеграцію інших регіонів до економічних мереж через покращення мобільності, комунікацій та доступу до ринків.

По-третє, звіт висуває концепцію «трьох D» – Density, Distance, Division (щільність, відстань, поділ), як базових факторів просторового розвитку. У контексті України, найбільш урбанізовані території демонструють високу щільність економічної активності, але водночас страждають від надмірної

поділеності (division), спричиненої як інституційними обмеженнями, так і війною. Це обмежує потенціал взаємодії між регіонами, формує бар'єри для капіталу, товарів і трудових ресурсів. Таким чином, необхідною умовою для ефективної урбанізації є не лише концентрація, але й зменшення бар'єрів мобільності та підвищення зв'язності простору.

Насамкінець, дослідження підкреслює, що регіональна політика має фокусуватися не на вирівнюванні результатів, а на розширенні можливостей: забезпеченні базової інфраструктури, доступу до освіти та охорони здоров'я у всіх регіонах, а не на штучному стимулюванні локального виробництва в менш конкурентоспроможних регіонах. У цьому сенсі приклад регіонів України, які демонструють стабільну або незначну динаміку ВРП, відображає відсутність системної державної політики, що відповідала б викликам сучасної економічної географії.

У межах просторово-економічного аналізу важливо наголосити на фундаментальній закономірності, яка простежується у динаміці розвитку населених пунктів різного масштабу: великі міста, як правило, демонструють вищий рівень економічної диверсифікації, тоді як малі міста та поселення тяжіють до галузевої спеціалізації, яка зберігається протягом тривалого періоду часу.

У контексті сучасних просторових трансформацій України та процесів децентралізації стратегічне планування розвитку територіальних громад виступає важливим чинником формування агломерацій як точок концентрації економічної активності [120]. Розвиток міських агломерацій як складних функціональних систем потребує не лише інституційного оформлення та управлінської координації, але й скоординованих стратегій на рівні базових одиниць, тобто територіальних громад, які є структурними елементами агломераційного простору.

Стратегії розвитку територіальних громад виконують не лише роль програмних документів місцевого рівня, а й виступають інструментом просторової інтеграції та гармонізації соціально-економічного розвитку в

межах агломерації. З огляду на це, розробка та реалізація стратегій має ґрунтуватися на урахуванні зовнішніх взаємозв'язків громади, зокрема її трудової, транспортної, інфраструктурної та сервісної взаємодії з центральними містами агломерації [122].

Ефективне стратегічне планування сприяє формуванню сприятливого інституційного середовища для розвитку малого та середнього бізнесу, покращенню якості публічних послуг, підвищенню інвестиційної привабливості та оптимізації використання ресурсів на рівні громади [157]. Відповідно, зростає значення територіальних громад як ключових одиниць місцевого розвитку, здатних ініціювати інноваційні економічні проєкти, мобілізувати внутрішні ресурси та формувати сприятливе середовище для підприємницької активності й поліпшення якості життя населення. Як зазначають Пилипяк О.В., Юрченко О.А. та Паладійчук С.Б., саме територіальні громади є «критично важливими для забезпечення сталого розвитку регіонів» через реалізацію економічних ініціатив знизу вгору, що сприяють децентралізації управлінських процесів і адаптації стратегічних рішень до локальних умов [152].

У цьому контексті особливого значення набуває взаємозв'язок між стратегічним плануванням розвитку громад та формуванням міських агломерацій як просторово-економічних утворень, що відіграють роль драйверів економічного зростання. Агломерації концентрують людський, інфраструктурний і фінансовий капітал, і саме вони здатні генерувати синергетичні ефекти для навколишніх територій. Як наголошують Керецман Н.І., Пітюлич М.М. та Попадинець Н.М., формування стратегічних пріоритетів розвитку громад має бути узгодженим із регіональними та національними стратегіями, що особливо актуально в межах агломераційних утворень [124; 129].

У разі синхронізації стратегій розвитку громад із загальноагломераційними цілями, досягається ефект просторової синергії, що

посилює спроможність агломерацій виступати драйверами регіонального економічного зростання.

Таким чином, стратегії розвитку територіальних громад, у разі їх орієнтації на агломераційний контекст, відіграють ключову роль у формуванні ефективної моделі просторової організації регіонів. На сучасному етапі важливим стає оновлення інструментарію стратегічного управління, який використовується в громадах [20; 41]. Це передбачає застосування методів стратегічного аналізу, зокрема, SWOT-аналізу [98; 123], оцінювання соціально-економічних індикаторів і впровадження принципів сталого розвитку, включно з екологічною стійкістю та циркулярною економікою.

Як зазначають Atstaja та ін., адаптація бізнес-моделей циркулярної економіки до національних і регіональних умов здатна посилити екологічний компонент у структурі розвитку агломерацій, що є необхідною умовою сталого зростання [5]. Врахування екологічного аспекту при стратегічному управлінні розвитком агломерацій є не лише умовою їхньої екологічної стійкості, але й запорукою економічної ефективності у довгостроковій перспективі.

Таким чином, інтеграція стратегічного управління розвитком територіальних громад у більш широкий просторовий і соціально-економічний контекст агломерацій відкриває нові можливості для реалізації потенціалу регіонів. Це передбачає:

- координацію стратегій розвитку на різних рівнях управління;
- впровадження інновацій у місцеву економіку;
- посилення екологічної відповідальності;
- формування міцних інституцій у громадах, здатних до участі в міжмуніципальному співробітництві.

Враховуючи динамічні зміни у просторовій організації економіки України, розвиток агломерацій повинен розглядатися не лише як природний урбанізаційний процес, а як інструмент просторової політики, здатний об’єднувати зусилля громад для досягнення цілей сталого розвитку.

Інтеграція стратегічного управління розвитком громад у ширший просторово-економічний контекст дозволяє забезпечити координацію між територіями, мінімізувати міжмуніципальні суперечності та стимулювати взаємовигідне співробітництво [121]. Особливо це актуально для периферійних або напівурбанізованих громад, які мають перспективи поглиблення співпраці з агломераційним ядром шляхом розвитку функціональних зв'язків та інфраструктурної взаємодії з містами-лідерами.

Урбанізація є не лише неминучим, але й бажаним процесом у контексті економічного розвитку. Завданням держави є не стримування цього процесу, а його спрямування в конструктивне русло, що забезпечить включення периферійних територій до загальнонаціонального економічного простору без втрати ефективності та інноваційного імпульсу, що генерується великими агломераціями [148].

В Україні відсутнє офіційне юридичне визначення поняття «міська агломерація», що створює суттєві перешкоди для ефективного управління просторовим розвитком. Незважаючи на це, де-факто агломераційні утворення існують, зокрема навколо Києва, Харкова, Львова, Дніпра та Одеси.

Згідно з дослідженнями українських науковців, на сьогодні на території країни виділяється 49 агломерацій, які відрізняються за чисельністю населення, площею, рівнем функціонального розвитку та ступенем урбанізації. У цих агломераціях проживає орієнтовно 71 % населення держави (без урахування тимчасово окупованих територій), при тому що їхня сумарна площа становить близько 37 % усієї території України [146]. Така концентрація населення у межах обмеженої території свідчить про зростаючу роль агломерацій у формуванні економічної динаміки, структурі зайнятості та просторовій організації продуктивних сил країни. Типологізація міських агломерацій за чисельністю населення дозволяє виокремити чотири основні групи, що характеризують різні етапи агломераційного розвитку. До першої групи віднесено сім великих агломерацій, кожна з яких перевищує мільйон жителів. Ці агломерації, як правило, виступають найбільшими економічними,

логістичними та культурними центрами, формуючи ядро національної урбаністичної системи. До другої групи належать 13 середніх агломерацій із населенням від 500 тис. до 1 млн осіб. Вони часто є регіональними вузлами економічної активності та мають потужний потенціал до подальшого урбаністичного зростання. Третю групу формують 13 агломерацій із чисельністю населення в межах від 300 тис. до 500 тис. осіб, які класифікуються як слаборозвинуті. Їх відзначає наявність первинних ознак функціональної агломераційної структури, однак із недостатнім рівнем інфраструктурного та інституційного розвитку. Нарешті, четверта група включає 16 зародкових агломерацій, де чисельність населення коливається в межах від 100 тис. до 300 тис. осіб. Ці агломерації перебувають на початковому етапі формування агломераційного середовища, мають фрагментовану структуру та потребують значних інвестицій у розвиток міської інфраструктури й транспортної доступності [147].

Ці території характеризуються високою щільністю населення, інтенсивними маятниковими міграціями, спільною інфраструктурою та економічною взаємозалежністю. Однак відсутність чітких адміністративно-правових рамок для таких утворень ускладнює координацію політик розвитку, інвестиційного планування та надання публічних послуг, що, своєю чергою, стримує реалізацію їхнього потенціалу як центрів економічного зростання.

Міжнародна практика, зокрема підходи Організації Об’єднаних Націй (ООН) та Світового банку, надає чіткі методологічні основи для визначення міських агломерацій. ООН визначає міську агломерацію як сукупність центрального міста та прилеглих територій, що мають безперервну забудову та тісні соціально-економічні зв’язки з містом [44]. Світовий банк, у свою чергу, підкреслює важливість врахування функціональних зв’язків, таких як маятникова міграція, при визначенні меж агломерацій [11].

ООН, зокрема через Департамент економічних та соціальних справ (UN DESA), використовує кілька ключових термінів для опису різних типів

міських утворень [46], що мають значення для аналізу урбанізаційних процесів:

- Місто у вузькому розумінні (City proper) – це територія, яка визначається офіційними адміністративними межами та має визнаний статус міста. Такий підхід базується на юридичних та політичних критеріях і зазвичай включає лише ті райони, що входять до складу офіційної міської адміністративної одиниці.

- Міська агломерація (Urban agglomeration) – це сукупність міста у вузькому розумінні та прилеглих територій, які мають високу щільність населення та тісні економічні та соціальні зв'язки з містом. Агломерація формується без урахування адміністративних меж і відображає фактичне розширення міської території.

- Метрополітенська зона (Metropolitan area) – це розширена форма міської агломерації, яка включає місто, його передмістя та інші прилеглі території, що мають тісні економічні, соціальні та інфраструктурні зв'язки з центральним містом. Метрополійна зона характеризується високим рівнем інтеграції та функціональної взаємозалежності між її складовими частинами.

Ці визначення мають практичне значення для аналізу урбанізаційних процесів, оскільки вони дозволяють враховувати не лише адміністративні межі міст, але й фактичні соціально-економічні зв'язки між різними територіями. Зокрема, розуміння структури та функціонування міських агломерацій та метрополійних зон є ключовим для розробки ефективної регіональної політики та планування сталого розвитку міських територій.

Додатково, у 2020 році Європейська комісія, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO), Програма ООН з населених пунктів (UN-Habitat), Міжнародна організація праці (МОП), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та Світовий банк погодили спільну методологічну основу для визначення міських та сільських територій, яка включає поняття функціональної міської території (Functional Urban Area, FUA). FUA визначається як місто та його зона маятникової міграції, тобто

суміжна територія, з якої щонайменше 15 % працюючих мешканців щодня їздять на роботу до міста [12].

Цей підхід дозволяє більш точно відображати реальні соціально-економічні зв'язки між містом та навколишніми територіями, що є важливим для аналізу урбанізаційних процесів та розробки ефективної політики просторового розвитку. Таким чином, використання цих класифікацій та методологічних підходів ООН є важливим для розуміння та аналізу урбанізаційних процесів, а також для формування ефективної регіональної політики та планування сталого розвитку міських територій.

У сучасних дослідженнях просторової економіки однією з ключових аналітичних гіпотез є положення про тісний взаємозв'язок між щільністю населення та концентрацією економічної активності. Це припущення лежить в основі методик оцінки розвитку урбанізованих територій, зокрема міських агломерацій, які дедалі частіше розглядаються як основні показники економічного зростання.

Одним із провідних аналітичних інструментів, що використовується для оцінки урбанізаційних процесів, є агломераційний індекс, розроблений Світовим банком. Цей показник базується на просторовому аналізі територій, які поділяються на сітку з клітинками розміром в один квадратний кілометр, за аналогією до картограми розселення. Кожна клітинка оцінюється за трьома критеріями: по-перше, щільність населення має перевищувати 150 осіб на км²; по-друге, має бути забезпечений доступ до міського центру (з населенням понад 50 тис. осіб) протягом однієї години транспортного руху; по-третє, такий центр повинен мати належне функціональне навантаження як ядро міського зростання. Клітинки, що відповідають цим критеріям, класифікуються як агломеровані та об'єднуються в більші агломеровані території. Частка населення, що проживає в таких утвореннях, у загальній чисельності населення країни, і формує значення агломераційного індексу (у межах від 0 до 1).

Варто наголосити, що методика Світового банку свідомо застосовує відносно низький поріг віднесення територій до категорії міських. Це обґрунтовано необхідністю забезпечення порівнюваності результатів між країнами з різними історико-культурними передумовами формування міських систем, географічними умовами та рівнем урбанізації. У такий спосіб створюється уніфікована база для аналітичного порівняння динаміки урбанізації та ролі агломерацій у різних регіонах світу.

Застосування агломераційного індексу дозволяє не лише описувати рівень урбанізації, але й здійснювати умовне картування економічної активності. Виходячи з позитивної кореляції між щільністю населення та обсягом створеного валового внутрішнього продукту, можна апроксимувати рівень економічної продуктивності на кожну клітинку території. Хоча ці розрахунки мають елемент умовності, на великому масиві статистичних даних вони дозволяють виявляти ключові тенденції просторової концентрації економіки.

Згідно з оцінками Світового банку, у 2005 році найвищу концентрацію створення ВВП на квадратний кілометр демонстрували високорозвинені агломерації, такі як Дублін, Лондон, Париж, Сінгапур та Відень, досягаючи показника у 200 млн доларів США (за паритетом купівельної спроможності). Інші великі агломераційні системи, зокрема Токіо–Канаґава, Нью-Йорк–Нью-Джерсі, Осло–Акерсгус–Вестфол та Відень–Мьодлінг, мали концентрацію ВВП близько 30 млн доларів США на км² [53]. Такі дані наочно підтверджують тезу про ключову роль агломерацій у створенні доданої вартості та забезпеченні національного економічного зростання.

Серед сучасних інструментів аналізу просторових процесів урбанізації одним із найінформативніших і широко визнаних у міжнародній дослідницькій практиці є метод моніторингу нічного світіння територій (Nighttime Lights, NTL). Цей підхід ґрунтується на використанні супутникових знімків, які фіксують інтенсивність штучного освітлення поверхні землі в нічний час. Завдяки своїй незалежності від адміністративно-територіального

устрою та можливості просторово-часового порівняння, метод NTL став важливим інструментом Світового банку у вивченні структури та динаміки урбанізації у глобальному масштабі.

В основі застосування цього методу лежить припущення про пряму кореляцію між рівнем нічного освітлення і рівнем економічної активності, що дозволяє трактувати інтенсивність світіння як непрямий індикатор урбанізації, щільності населення, рівня споживання електроенергії, інфраструктурного розвитку, а отже – й загального рівня економічної розвиненості території. У контексті міських агломерацій особливо цінним є можливість визначення контурів функціональних міських зон на основі злиття освітлених ділянок у єдиний просторовий масив. Там, де відбитки освітлення змикаються, маємо справу з потенційною агломерацією, у межах якої формується система щільних соціально-економічних зв’язків [19].

Ще однією перевагою NTL-методу є здатність фіксувати градієнти нічного освітлення – перехід від максимальної яскравості в центрі міського утворення до менш інтенсивного освітлення на периферії. Ці градієнти відображають ступінь урбанізації, рівень інфраструктурної доступності та функціонального зв’язку з ядром агломерації. Спостереження за динамікою цих показників у часовому розрізі дозволяє не лише констатувати наявні просторові структури, але й оцінювати потенціал зростання агломерацій, виявляти напрямки розширення урбанізованих зон, а також відстежувати процеси деградації у депресивних регіонах.

У випадку України аналіз супутникових знімків нічного освітлення, проведений за методологією Світового банку, демонструє асиметричну динаміку урбанізаційних процесів у різних макрорегіонах. Зокрема, з початку 2010-х років спостерігається тенденція до зменшення яскравості нічного світіння на Сході країни, що є свідченням стагнації або навіть згортання урбанізованих зон. Причинами цього є поєднання економічної трансформації, демографічного спаду, міграційних процесів та збройного конфлікту. Водночас у Західних регіонах України фіксується стійке нарощування

інтенсивності нічного освітлення, що може трактуватися як ознака зростання міського населення, активізації підприємництва, розбудови інфраструктури та розширення функціональних міських зон [55]. Таким чином, використання супутникових даних про нічне світіння становить собою потужний дослідницький інструмент, що дозволяє інтегрувати просторові та економічні параметри урбанізації, роблячи його незамінним у вивченні сучасних тенденцій розвитку міських агломерацій.

У контексті дослідження ролі міських агломерацій як ключових центрів економічного зростання в умовах урбанізації особливу увагу слід приділити європейському підходу до просторової статистики та класифікації територій, який формалізовано через Номенклатуру територіальних одиниць для статистики (NUTS). Ця система, закріплена у Регламенті (ЄС) № 1059/2003 Європейського парламенту та Ради від 26 травня 2003 року, забезпечує уніфіковану базу для збору, систематизації та аналізу регіональної статистики в межах Європейського Союзу, зокрема щодо просторових проявів урбанізації та функціонування міських територій [34].

У межах класифікації NUTS особливе значення має третій рівень – NUTS 3, який охоплює регіони з чисельністю населення від 150 до 800 тис. осіб. Цей рівень є найдетальнішим у загальноєвропейській регіональній статистиці і дозволяє здійснювати порівняльний аналіз розвитку різних типів територій, включаючи переважно міські, проміжні (міжміські-сільські) та переважно сільські регіони. При цьому рівень локальних адміністративних одиниць (LAU), що входять до складу NUTS 3, деталізує просторову структуру ще глибше – на основі класифікації густоти населення, функціонального зонування та характеру розселення.

Зокрема, у межах підходу Євростату виокремлюються міські зони (urban areas), міста (cities) або густонаселені зони, приміські території (suburbs) та невеликі міста й містечка (towns), які виконують допоміжну соціально-економічну функцію у складі більш широких агломераційних утворень. Важливим компонентом є визначення функціональних міських зон (functional

urban areas, FUAs) – територіальних утворень, що включають ядро міста та навколишні зони, пов’язані з ним тісними соціально-економічними взаємозв’язками, насамперед трудовою міграцією. Такий підхід дозволяє ураховувати реальні функціональні зв’язки між територіями, які часто не збігаються з формальними адміністративними межами [25].

Найнижчий рівень просторового аналізу, який використовує Євростат – це сіткові дані з клітинками розміром один квадратний кілометр, що базуються на геокодуванні просторової інформації. Завдяки такій деталізації стає можливим ідентифікувати міські центри (urban centres) – сукупності клітинок з дуже високою щільністю населення – а також міські кластери (urban clusters), які охоплюють території з дещо нижчими, але все ще значущими показниками щільності та інтенсивності використання простору.

Ця класифікаційна система дає змогу простежувати не лише інтенсивність урбанізаційних процесів, але й визначати ті агломераційні структури, що реально функціонують як вузли економічної активності та концентрації людського капіталу. Саме функціональні міські зони, а не лише формальні міста, дедалі більше визнаються у дослідженнях урбанізації як базові одиниці регіонального планування і просторової економіки, що відображають сучасні процеси метрополізації, субурбанізації та трансформації міського простору. У такому контексті стає очевидною необхідність адаптації подібних підходів до української системи просторового планування та статистичного обліку, з огляду на відсутність юридично визначених агломерацій, але наявність де-факто функціонуючих урбанізованих утворень.

Таким чином, досвід Європейського Союзу у стандартизації просторової класифікації дозволяє не лише ефективно відслідковувати та аналізувати урбанізаційні процеси, а й надає аналітичну основу для розробки економічної політики на субнаціональному рівні, що визнає міські агломерації як драйвери регіонального зростання, концентрації інновацій, мобільності трудових ресурсів та інтеграції інфраструктурних систем.

Висока концентрація населення та економічної активності в межах агломерацій створює умови для виникнення ефектів масштабів, синергії та інноваційного поширення, що, згідно з теорією агломераційних ефектів, сприяє підвищенню продуктивності праці, інвестиційній привабливості та конкурентоспроможності територій. В умовах зростання глобальної урбанізації це висуває на перший план завдання формування ефективної агломераційної політики, яка базуватиметься на комплексному підході до управління просторовим розвитком, інтеграції транспортної інфраструктури, ринку праці та екологічного менеджменту. Таким чином, міські агломерації є не лише просторовими формами організації урбанізованого простору, а й стратегічними платформами соціально-економічної трансформації в умовах глобальних викликів.

3.3. Аспекти ідентифікації та оцінки агломерацій в Україні: проблеми та підходи

В умовах України розвиток міських агломерацій, зокрема Київської, Харківської, Львівської, Дніпровської та Одеської, демонструє наявність агломераційного потенціалу, проте його реалізація стикається з низкою обмежень. Серед ключових викликів – неузгодженість між адміністративними межами та функціональними територіями, недостатня інтегрованість інфраструктури, фрагментарна транспортна система, а також відсутність інституційного механізму управління агломераційним розвитком та відсутність системи збору та аналізу даних щодо функціонування агломерацій. Це ускладнює координацію між громадами в межах агломерації та знижує ефективність просторового планування.

Таким чином, для забезпечення сталого економічного зростання в умовах сучасних викликів доцільно не лише стимулювати урбанізаційні процеси загалом, але й цілеспрямовано розвивати агломераційний потенціал регіонів, формуючи інтегровані просторові системи із високим рівнем

інфраструктурної зв’язаності, інноваційної активності та соціальної мобільності. Особливо важливо підтримувати розвиток середніх і малих агломерацій, що дозволить досягти більшої регіональної збалансованості та підвищити загальну економічну стійкість країни.

Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки [163] (ДСРР-2027) чітко окреслює завдання посилення інтегруючої функції великих міст і міських агломерацій як інструменту забезпечення просторової згуртованості країни. Відповідно до стратегічних орієнтирів, пріоритетом державної регіональної політики стає створення умов для консолідації навколишніх громад навколо потужних урбаністичних центрів, що забезпечують обслуговування, працевлаштування, транспортну мобільність, освітні та медичні послуги для широкої периферії.

Один із ключових механізмів реалізації зазначеної мети в ДСРР-2027 полягає у формуванні та впровадженні нормативно-правової бази, яка б регламентувала особливості функціонування та розвитку агломерацій. Відсутність на даний момент законодавчо унормованого статусу агломерацій створює суттєві бар’єри для ефективної міжмуніципальної координації, інфраструктурного планування та спільного використання ресурсів між ядром і периферією агломераційного утворення. Запровадження законодавчих інструментів сприятиме інституціоналізації агломерацій як самостійних суб’єктів регіональної політики, здатних реалізовувати спільні стратегії економічного зростання, просторового розвитку та інтегрованого управління.

Розглянемо досвід формалізованого формування агломерацій в Україні. Однією з перших спроб формалізованого інституціонального оформлення агломераційного утворення в Україні стало створення регіональної агломерації «Дрогобиччина». До її складу планувалося включити міста Дрогобич, Борислав, Трускавець, Стебник, селище Східниця, а також низку прилеглих населених пунктів Дрогобицького району. Ці поселення характеризуються високим рівнем соціально-економічної взаємодії, історико-культурною спільністю, інтегрованим ринком праці та стійкими ментальними

зв’язками, що відповідає критеріям поліцентричної агломерації. У запропонованій структурі Дрогобич виконував функцію ядра агломерації, тоді як Борислав і Стебник позиціонувалися як промислові осередки, а Трускавець і Східниця – як рекреаційні центри.

Формальні кроки до створення цього міжмуніципального утворення були здійснені ще у 1995 році, коли державним підприємством «Містопроект» була розроблена схема просторового планування агломерації. Наступним важливим етапом стало заснування у 2003 році Асоціації міст і територіальних громад «Регіональна агломерація «Дрогобиччина»», ініційоване міським головою Трускавця. Ця спроба стала однією з перших деюре ініціатив в Україні, спрямованих на інституціалізацію агломераційних процесів на субрегіональному рівні.

Однак, попри наявність передумов та формального оформлення, проєкт не досяг запланованого рівня міжмуніципального співробітництва та координації просторового розвитку. Відсутність належного нормативно-правового підґрунтя, інституційної підтримки та реального механізму управління міжмуніципальною співпрацею призвели до фактичної неефективності цієї ініціативи. Таким чином, досвід створення агломерації «Дрогобиччина» можна розглядати як показовий приклад ранніх, але в цілому невдалих спроб формалізованого агломераційного розвитку в Україні [63].

Досвід законодавчого формування агломерацій в Україні є важливим етапом у становленні сучасної системи просторового планування та регіонального розвитку. Починаючи з кінця 2010-х років, в українському правовому полі почала поступово формуватися концепція агломерацій як особливої форми міжмуніципального співробітництва, що відповідає викликам урбанізації, диспропорцій розвитку та необхідності ефективнішого управління територіями.

Перші спроби нормативного врегулювання цього явища були пов’язані з процесом децентралізації, запущеним у 2014 році. В межах цієї реформи було впроваджено інститут об’єднаних територіальних громад (ОТГ), що певною

мірою наблизився до принципів, які лежать в основі формування агломерацій – зокрема, щодо інтеграції функціональних територій, горизонтального співробітництва громад і спільного використання інфраструктури [119].

Втім, сама концепція агломерації отримала чітке правове оформлення лише у 2020 році із внесенням змін до Закону України «Про місцеве самоврядування» та ухваленням ряду підзаконних актів, які створили підґрунтя для інституціоналізації міських агломерацій. Зокрема, йдеться про механізми міжмуніципального співробітництва, договірне об'єднання громад навколо міста-центру, а також визначення спільних стратегічних пріоритетів розвитку [164].

Показовим є досвід Київської та Львівської агломерацій, де були реалізовані пілотні проєкти співпраці громад, які мають тісні соціально-економічні, інфраструктурні й просторові зв'язки. Наприклад, у випадку Київської агломерації тривалий час спостерігався дисбаланс між розвитком столиці та прилеглих територій, що не були інтегровані в загальний план розвитку.

Київська агломерація першою в Україні отримала офіційно організовану структуру співпраці між містом і навколишніми громадами. У 2019 році було створено Асоціацію органів місцевого самоврядування, до якої увійшло 19 громад – міських, селищних та сільських [107]. Ці громади вже давно були пов'язані зі столицею тісними соціально-економічними зв'язками, однак саме тоді співпраця дістала організаційне оформлення, що відкрило шлях до спільного планування розвитку територій, координації транспортної мережі, узгодження інфраструктурних проектів і запуску екологічних ініціатив. В умовах війни, коли гостро постало питання розселення переміщених осіб та навантаження на інфраструктуру, наявність такої структури дозволила швидше та ефективніше реалізувати заходи підтримки міського населення і сприяти регіональному розвитку. Київська модель стала дороговказом для інших міст, які прагнуть реалізувати потенціал агломераційного ефекту для власного розвитку [180].

Другим містом після Києва, що зробило відповідні кроки до офіційного становлення агломерації, є Львів. Саме у Львові було розроблено стратегічний план для агломерації як єдиного суспільно-територіального утворення. Цей процес тривав понад два роки і став результатом тісної співпраці між територіальними громадами, Львівською обласною військовою адміністрацією та експертами Ради Європи. Створення Львівської агломерації базується на стратегічному підході, який враховує потенціал, виклики та потреби усіх учасників. Саме тому приклад Львова заслуговує на окрему увагу як перша спроба створити модель збалансованого, узгодженого та цілеспрямованого агломераційного розвитку в регіональному масштабі [180].

Завершальним кроком у процесі формалізації стало створення 29 квітня 2024 року Асоціації органів місцевого самоврядування «Львівська агломерація», до якої увійшли Львівська громада та дев'ять сусідніх – Бібрська, Жовківська, Городоцька, Пустомитівська, Великолюбінська, Жовтанецька, Давидівська, Новояричівська та Куликівська [181]. Було затверджено статут асоціації, сформовано керівні органи, обрано голову, співголову, виконавчого директора та склад правління й ревізійної комісії.

Важливим індикатором сталості агломераційного формату стало суспільне сприйняття. За результатами дослідження Київського міжнародного інституту соціології, проведеного у 2023 році на замовлення Ради Європи, 88 % мешканців Львівської агломерації підтримують співпрацю Львова з навколишніми громадами – проти 76 % у 2021 році [1]. Водночас дослідження показало, що ставлення до взаємовигідності цього партнерства є більш обережним, ніж у Київському регіоні: лише 54 % мешканців навколишніх громад вважають, що така співпраця є справедливою й корисною для обох сторін. Це свідчить про потребу активнішої інформаційної та просвітницької роботи, щоб громади краще усвідомили переваги спільного планування, розвитку інфраструктури та об'єднання ресурсів у межах агломераційних процесів.

Потенціал Одеської агломерації як великого урбаністичного конгломерату офіційно зафіксовано в чинному Генеральному плані Одеси (2013) [162]. У стратегічному документі місто позиціонується як відкрита поліцентрична містобудівна система «Одеса – Приміська зона». До її складу віднесли тодішні Овідіопольський, частково Біляївський і Комінтернівський райони, а також міста Іллічівськ (Чорноморська), Южне (Південне) й Теплодар. Територія агломерації охоплює близько 3 тис. км² з очікуваною демографічною ємністю близько 1,5 млн осіб. Просторова структура передбачає поділ на урбанізоване ядро з концентрацією індустріальних, адміністративних і транспортних функцій та периферійну зону з домінуванням житлової, аграрної, логістичної й рекреаційної спеціалізації.

Проте інституціоналізація агломераційної моделі була відтермінована внаслідок трансформацій політичного середовища та старту процесу децентралізації у 2014 році. Нову динаміку інтеграційним процесам надала війна, що актуалізувала потребу в міжмуніципальній координації в умовах внутрішньої міграції. 5 квітня 2025 року в Одесі, за сприяння Ради Європи, відбулося публічне обговорення Меморандуму щодо формування Одеської агломерації [179]. До складу потенційної агломерації можуть увійти 22 територіальні громади Одеського району, що охоплюють 155 населених пунктів. Консолідація передбачає підвищення ефективності управління ресурсами, вирішення спільних інфраструктурних та соціальних викликів, а також посилення регіональної синергії. Одеса, як ключовий логістичний та портовий центр із високим рівнем урбанізації й розвиненою мережею соціальних інституцій, володіє значним потенціалом для формування агломерації. Її створення розглядається як стратегічний крок модернізації південного макрорегіону України.

Сучасна державна регіональна політика визначає міські агломерації як пріоритетні просторові утворення. Закон України від 9 липня 2022 року офіційно закріплює їхній статус як регіональних полюсів зростання [161]. Агломераціям відведено інтегративну функцію в національному

просторовому розвитку, з передбаченням спеціалізованих інституційних механізмів підтримки. На стратегічному рівні акцент зроблено на формуванні нормативно-правової бази управління агломераціями, модернізації транспортної та інженерної інфраструктури, оптимізації маятникової мобільності, підтримці індустріальних, наукових і медичних кластерів, а також стимулюванні ІТ-сектору як драйвера регіонального розвитку.

Водночас, слід визнати, що законодавче формування агломерацій в Україні ще не набуло завершеного системного вигляду. Відсутність окремого закону «Про агломерації» або подібного рамкового акту зумовлює фрагментарність нормативної бази, а також варіативність підходів до створення й функціонування агломерацій. Це, у свою чергу, створює ризики правової невизначеності та ускладнює міжмуніципальну координацію, особливо в частині розподілу повноважень, планування бюджету та відповідальності за спільні проекти [107].

У науковому і політичному дискурсі точаться дискусії щодо доцільності адаптації європейських моделей метрополій (зокрема, французької, польської чи німецької) до українських реалій. Більшість дослідників схиляються до необхідності інституціонального оформлення агломерацій як спеціальних форм регіонального управління з елементами делегованої компетенції, окремим фінансуванням та наглядом з боку держави, що дозволило б уникнути хаотичності у розбудові приміських зон.

Таким чином, досвід законодавчого формування агломерацій в Україні перебуває на етапі становлення. Хоча перші кроки вже зроблено – зокрема, в частині міжмуніципального співробітництва, стратегічного планування та пілотних ініціатив – залишається потреба в комплексному нормативному акті, який би врегулював питання функціонування агломерацій як цілісних соціально-економічних систем, інтегрованих у загальнонаціональну політику просторового розвитку [39].

В Україні наразі відсутнє офіційне методологічне визначення агломерації. Зазвичай під цим поняттям розуміють просторово-суміжну

сукупність населених пунктів, об’єднаних функціональними, економічними та демографічними зв’язками, що виникають навколо великого міста. Проте відсутність єдиної методології унеможливлює порівняння результатів між регіонами. Наприклад, Київська агломерація часто згадується у наукових та аналітичних джерелах, однак її межі трактуються по-різному, залежно від джерела та мети дослідження.

Серед основних проблем, що ускладнюють статистичну ідентифікацію агломерацій в Україні, варто виокремити: фрагментарність статистичних даних, відсутність інформації про маятникову міграцію на постійній основі, слабку інтеграцію просторових і соціально-економічних показників, а також невикористання сучасних методів просторової аналітики у практиці державної статистики.

З огляду на вищезазначене, на наш погляд, перспективними для статистичної оцінки агломерацій є методи, які враховують як просторові, так і функціональні характеристики:

1. Аналіз маятникової міграції дозволяє визначити зони впливу центрального міста на навколишні території.

2. Використання геоінформаційних систем (ГІС) забезпечує просторову візуалізацію кластерів урбанізованих територій.

3. Застосування кластерного аналізу та методів просторової автокореляції дозволяє статистично обґрунтувати існування агломерацій на основі комплексних показників: густоти населення, доступності інфраструктури, економічної активності та транспортної зв’язаності.

Унаслідок повномасштабної війни, розв’язаної Російською Федерацією проти України, на сьогодні значна частина офіційної статистичної інформації, яка раніше була у вільному доступі, стала непублічною або повністю недоступною для науковців. Така ситуація створює суттєві труднощі у проведенні досліджень, що стосуються різних сфер соціально-економічного розвитку, особливо у напрямках, пов’язаних із урбанізаційними процесами, демографічними змінами, функціонуванням та трансформацією міських

агломерацій. Відсутність повноцінної статистичної бази суттєво обмежує аналітичні можливості вчених, унеможливлює створення обґрунтованих моделей просторового розвитку, а також звужує потенціал для прогнозування соціально-економічних сценаріїв відновлення країни після завершення воєнних дій.

Зважаючи на це, нагальною потребою після завершення бойових дій має стати системне відновлення відкритого доступу до статистичних даних, особливо у сферах, які стосуються динаміки чисельності населення, просторової мобільності, змін у структурі зайнятості, формування нових урбаністичних центрів та трансформації територіальної організації економіки. Важливо, аби така інформація публікувалася із дотриманням стандартів якості, достовірності та репрезентативності. Це дозволить не лише дослідникам здійснювати повноцінний аналіз соціально-економічних процесів, але й забезпечить органи державної влади та місцевого самоврядування необхідними емпіричними даними для розроблення стратегій післявоєнної відбудови, зокрема на рівні територіальних громад та міст. Відкритість та системність у публікації статистичних даних є критично важливими чинниками для формування ефективної державної політики та сталого розвитку в умовах післявоєнного відновлення України.

Наявність повного масиву якісних, достовірних та відкритих статистичних даних створить передумови для проведення широкого спектра сучасних досліджень у сфері урбанізації, розвитку територіальних громад та міських агломерацій в Україні. По-перше, це дозволить дослідити просторові та структурні трансформації урбанізованих територій, які відбулися внаслідок масових внутрішніх переміщень населення, руйнувань інфраструктури, а також змін у соціально-економічній функціональності міст. Зокрема, за наявності актуальних даних можливо буде розрахувати індекси концентрації населення, аналізувати структуру розселення, а також динаміку урбаністичних процесів до, під час та після війни.

Значним потенціалом володіють дослідження, пов’язані з формуванням нових центрів економічної активності в межах міських агломерацій. За допомогою відповідних статистичних даних (наприклад, про кількість суб’єктів господарювання за секторами економіки, рівень зайнятості, податкові надходження, структуру ринку праці за територіальними одиницями) можливо ідентифікувати точки економічного зростання, визначити ступінь економічної самодостатності громад, а також здійснити кластеризацію територій за рівнем інфраструктурного розвитку та соціально-економічної стійкості. Це, у свою чергу, дасть змогу розробляти науково обґрунтовані рекомендації для політик децентралізації, міжмуніципальної співпраці та ефективного використання бюджетних ресурсів.

Особливо важливими є розрахунки демографічних показників, таких як коефіцієнти народжуваності та смертності, рівень міграційного приросту/убутку, середній вік населення, гендерна структура, рівень економічної активності працездатного населення за регіонами. Ці дані дозволять змоделювати довгострокові сценарії розвитку територіальних громад і агломерацій, оцінити ризики депопуляції окремих регіонів, а також визначити потреби в інфраструктурі, освітніх, медичних та соціальних послугах.

Додатково, наявність детальних картографічних даних у поєднанні зі статистикою дозволить проводити геоінформаційний аналіз урбаністичних процесів, вивчати зміни у морфології міських структур, а також аналізувати трансформації транспортної доступності, просторового планування та землекористування. Це стане основою для розроблення нових типів просторових моделей, адаптованих до постконфліктного контексту України, зокрема моделей поліцентричного розвитку, інтеграції периферійних громад до економічного ядра агломерацій, а також формування нових форматів субрегіональної інтеграції.

Таким чином, надання доступу до повноцінної статистичної інформації після завершення війни відкриє якісно нові можливості для наукової

спільноти, сприятиме створенню системних знань про трансформацію міського простору в Україні, та забезпечить надійний аналітичний базис для розроблення стратегій післявоєнного відновлення. Особливо це актуально в контексті необхідності прийняття рішень, які базуватимуться не на припущеннях чи фрагментарних даних, а на цілісних, репрезентативних і релевантних статистичних показниках, що відображають реальний стан і перспективи соціально-економічного розвитку країни.

У контексті методології досліджень урбанізації, міських агломерацій та розвитку територіальних громад на основі статистичних даних, особливої уваги потребує питання стандартизації та гармонізації підходів до збору, обробки та інтерпретації інформації. Післявоєнний період стане унікальним історичним вікном для формування нової статистичної методології, адаптованої до українських реалій, яка поєднуватиме національну специфіку з міжнародними стандартами.

Одним із ключових методологічних викликів є уточнення критеріїв і підходів до ідентифікації та класифікації міських агломерацій. У мирний час в Україні уже існували певні напрацювання в цьому напрямі, однак вони не були закріплені у законодавчо-статистичних документах. У сучасних умовах, коли міграційні потоки, інфраструктурна перебудова та адміністративні межі часто втрачали звичні ознаки стабільності, необхідним є застосування функціонального підходу до визначення агломерацій. Для цього використовуються такі статистичні індикатори, як:

- Інтенсивність маятникової міграції населення між населеними пунктами;
- Транспортна доступність (середній час доїзду до ядра агломерації);
- Питома вага трудових ресурсів, що працюють за межами місця проживання;
- Щільність забудови та територіальна безперервність урбанізованого простору.

Методологія дослідження урбанізаційних процесів також потребує оновлення з урахуванням не лише формальних адміністративних меж міст, а й фактичних змін у характері землекористування, забудови, соціально-економічної активності. Наприклад, можна використовувати коефіцієнт урбанізації території – співвідношення площі урбанізованих земель до загальної площі території громади, а також індекс функціональної поліцентричності – для оцінки того, чи територія розвивається як моноцентрична (з домінуванням одного міста), чи поліцентрична система (з кількома активними вузлами росту).

Для територіальних громад важливими є індикатори просторової інтегрованості, бюджетної самодостатності, демографічної стабільності та інфраструктурної забезпеченості. Методику розрахунку таких показників потрібно деталізувати. Наприклад:

- Індекс фінансової самодостатності громади = власні доходи бюджету громади / загальні витрати громади;
- Індекс доступності базових послуг = середній радіус доступу до закладів освіти, охорони здоров’я та адміністративних послуг;
- Коефіцієнт демографічної інерції = співвідношення кількості молоді (0–14 років) до кількості осіб працездатного віку, що дозволяє моделювати довгострокові сценарії трудових ресурсів.

Для забезпечення порівнюваності даних у часі й просторі важливо впроваджувати методологію панельних досліджень, що передбачає регулярний моніторинг однакових індикаторів по тих самих адміністративних одиницях або агломераційних структурах. Також перспективним є поєднання офіційної статистики з альтернативними джерелами даних – супутниковими знімками, даними мобільних операторів, краудсорсинговими платформами, що дозволяє оперативно доповнювати та верифікувати наявну інформацію.

Методологічно важливим є й використання економетричних моделей просторової залежності, що враховують взаємовплив сусідніх територій, а також методів кластерного аналізу, які дають змогу типологізувати громади

або агломерації за сукупністю статистичних ознак. Це дозволяє не лише описувати поточний стан, а й розробляти сценарії для просторового планування, відновлення інфраструктури, оптимізації надання публічних послуг.

Таким чином, відбудова повноцінної статистичної системи після війни має супроводжуватися впровадженням сучасних методологічних підходів до збору й аналізу даних. Це забезпечить високий ступінь аналітичної точності, дозволить порівнювати регіони між собою, а також з іншими країнами, і стане основою для науково обґрунтованої політики просторового розвитку та післявоєнного відновлення України.

У контексті формування системи статистичних показників для вивчення агломераційних процесів в Україні особливої ваги набуває розроблення уніфікованих підходів до ідентифікації агломерацій, їх територіального охоплення, структурних характеристик та динаміки розвитку. На сьогодні в Україні відсутня нормативно закріплена методика виявлення міських агломерацій, що суттєво ускладнює як статистичне спостереження, так і подальший аналіз процесів просторової концентрації населення та економічної активності [39]. Відтак першочерговим завданням є розроблення національного підходу до статистичного обліку агломерацій, заснованого на функціональних критеріях, що відповідають сучасним підходам Євростату, ОЕСР та інших міжнародних організацій.

На наш погляд найбільш доцільною є методологія, що базується на концепції «функціональних міських районів», яка включає міське ядро та зону впливу, визначену за даними маятникової міграції. На основі цього підходу можливо формувати групу основних статистичних показників, які доцільно застосовувати для моніторингу соціально-економічного стану та динаміки розвитку агломерацій в Україні, яку представлено у таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Групування статистичних показників розвитку агломерацій

Група показників	Назва показників
Базові показники	- Чисельність населення ядра та зони впливу; - Питома вага агломерації у загальному населенні регіону/області; - Щільність населення (осіб/км²) в межах агломерації; - Частка населення, що здійснює маятникову міграцію між ядром та периферією; - Рівень урбанізації в межах агломерації (відношення міського населення до загального).
Індикатори економічної активності	- Кількість суб'єктів господарювання на 1 тис. населення (по ядру та периферії); - Обсяг реалізованої промислової продукції/послуг у розрізі агломерацій; - Рівень зайнятості та безробіття, зокрема з поділом на ядро та зону впливу; - Податкові надходження на душу населення в межах агломерації; - ВРП агломерації загальний та у розрахунку на душу населення.
Інфраструктурні та просторові показники	- Середній час доїзду до центру агломерації громадським транспортом та автомобілем; - Протяжність та щільність транспортної інфраструктури (доріг, ліній громадського транспорту); - Рівень забезпеченості житлом, у т.ч. середня площа на одну особу; - Площа урбанізованих земель та темпи їх розширення.
Соціальної інфраструктури	- Кількість закладів охорони здоров'я, освіти, культури на 10 тис. населення; - Індекс соціальної доступності послуг (відсоток населення, що має доступ до базових послуг у радіусі 30 хвилин); - Демографічне навантаження (співвідношення утриманців до працездатного населення) в межах агломерацій.

Джерело: Складено автором

У контексті дослідження агломерацій та урбанізаційних процесів представлена у таблиці 3.6 система показників дозволяє здійснити комплексний аналіз динаміки розвитку міських конгломератів, а також виявити структурні та функціональні особливості їх просторово-економічної організації. Базові демографічні характеристики, зокрема чисельність населення ядра та зони впливу, щільність населення, частка маятникової міграції та рівень урбанізації, формують підґрунтя для кількісної оцінки

масштабів агломерації, визначення її ролі у регіональній системі розселення, а також просторової диференціації міграційних потоків між ядром та периферією. Особливої уваги заслуговує показник питомої ваги агломерації у структурі населення регіону, який відображає рівень концентрації людського капіталу та потенціал для формування урбанізаційного тиску на навколишні території.

Індикатори економічної активності дозволяють окреслити соціально-економічний профіль агломерацій, зіставити рівень підприємницької активності у ядрі та на периферії, а також простежити економічну поляризацію в межах агломераційного простору. Зокрема, аналіз кількості суб'єктів господарювання, обсягів промислового виробництва, податкових надходжень та ВРП на душу населення надає змогу оцінити ефективність економічного функціонування агломерацій як точок зростання у межах регіону. При цьому розбіжності в рівнях зайнятості та безробіття між ядром і зоною впливу свідчать про нерівномірність розподілу ринку праці, що, в свою чергу, зумовлює зростання маятникової міграції та навантаження на транспортну інфраструктуру.

Інфраструктурні та просторові показники відіграють ключову роль у забезпеченні функціональної цілісності агломерації. Показники середнього часу доїзду до центру, протяжності транспортної мережі, рівня забезпеченості житлом та площі урбанізованих земель є індикаторами рівня просторової інтегрованості та комфортності міського середовища. Водночас, динаміка розширення урбанізованих територій свідчить про процеси субурбанізації та трансформацію землекористування, що вимагає збалансованого планування з метою уникнення надмірного просторового розростання міст.

Показники соціальної інфраструктури, зокрема забезпеченість населення закладами охорони здоров'я, освіти та культури, а також індекс соціальної доступності послуг, дозволяють оцінити рівень якості життя в межах агломерації. Демографічне навантаження додатково акцентує на структурі населення, визначаючи потенціал для довгострокового соціально-

економічного розвитку території. Загалом, представлена система показників формує аналітичну основу для моніторингу урбанізаційних процесів, порівняльного аналізу агломерацій різного типу та масштабу, а також обґрунтування стратегій просторового планування і державної регіональної політики.

Усі зазначені показники повинні мати динамічну компоненту – для забезпечення аналітичної здатності оцінювати тренди, кризові зсуви та ефекти війни. Додатково важливо забезпечити територіальну деталізацію на рівні громад (ГІС-прив'язку), що дозволить формувати просторово зважену аналітику та підтримувати управлінські рішення на міжмуніципальному рівні.

Формування такого статистичного блоку дозволить перейти від фрагментарного аналізу до системного дослідження агломераційного розвитку, виявлення зон концентрації проблем або перспектив, прогнозування сценаріїв просторової перебудови України у повоєнний період. Такі дані є незамінною основою для державної політики у сфері регіонального розвитку, стратегічного планування, формування агломераційних об'єднань та ефективного використання ресурсів міжнародної допомоги.

В умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні, зокрема у сфері децентралізації, просторового планування та відбудови країни після воєнних дій, доцільним є впровадження пілотного проєкту створення експериментальних агломерацій на базі вже фактично існуючих урбанізованих центрів різного масштабу. Такий підхід дозволить протестувати механізми формування, управління та моніторингу функціонування агломерацій, зважаючи на їхні структурні, економічні, демографічні та інфраструктурні особливості. Ключовою метою даного проєкту має стати розробка і апробація вдосконалених та нових показників соціально-економічного розвитку територій, які б краще враховували комплексну динаміку розвитку агломерацій, включаючи людський капітал, якість життя, мобільність населення, інвестиційну привабливість тощо.

Збір, обробку та аналіз достовірних статистичних даних у рамках цього пілотного проєкту має забезпечити Державна служба статистики України. Водночас, методологічну підтримку процесу повинні надати профільні науково-дослідні установи та провідні університети, які спеціалізуються на проблематиці регіонального розвитку, інвестицій та просторового планування. Така співпраця забезпечить науково обґрунтований підхід до побудови агломераційної політики та дозволить уникнути хибних рішень при масштабуванні проєкту.

Запропонований пілотний підхід є надзвичайно доцільним, оскільки агломерації різного розміру характеризуються істотно відмінними проблемами, викликами та потенціалами розвитку. Великі агломерації часто мають потужний інфраструктурний і економічний фундамент, значний людський капітал і культурний ресурс, водночас як малі й середні агломерації потребують інших інструментів стимулювання розвитку, особливо в умовах депопуляції, браку інвестицій та інституційної слабкості. Саме тому формування експериментальних агломерацій різного типу дозволить адаптувати стратегії розвитку під конкретні умови територій.

З економічної та фінансової точки зору, пілотні проєкти дозволять краще спрямовувати ресурси – як державні, так і міжнародні – на основі реальних потреб, а не загальних уявлень про «один розмір для всіх». Такий підхід забезпечує ефективнішу алокацію фінансування, знижує ризики неефективного використання коштів та водночас підвищує довіру інвесторів до агломераційної моделі розвитку.

Великі агломерації безперечно відіграють ключову роль у формуванні національної економіки, однак не можна ігнорувати малі та середні агломераційні утворення. Саме вони є основою для формування розгалуженої, поліцентричної системи полюсів зростання, яка ґрунтується на принципах децентралізації, забезпечує рівномірніший розвиток регіонів та стійкість до зовнішніх шоків.

У якості пілотного прикладу великої агломерації доцільно обрати Одеську агломерацію. Вибір зумовлений комплексом факторів: економічним – Одеса є потужним морським торговельним вузлом з розвиненою логістикою і промисловістю; інфраструктурним – наявність портів, міжнародного аеропорту, залізничного та автомобільного сполучення; демографічним – відносно стабільне населення з високим рівнем урбанізації; культурним – Одеса є одним із найбільш багатонаціональних та культурно насичених міст України, що сприяє формуванню відкритої інноваційної екосистеми. До того ж, у межах цієї агломерації вже спостерігається високий рівень підтримки ідеї формалізації агломерації з боку населення, місцевих органів влади та бізнесу. На користь цього свідчать результати соціологічного дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у серпні-жовтні 2023 року. Згідно з ним, 56 % мешканців Одеського району відвідують місто Одесу принаймні раз на тиждень, з яких 28 % – щодня або майже щодня, що підтверджує високий рівень інтеграції агломераційного простору [162]. Загалом 86% жителів прилеглих до Одеси громад побували в місті протягом останніх трьох місяців. Ці показники свідчать про більш динамічний перебіг процесів урбанізації порівняно зі Львівською та Київською агломераціями. Для прикладу: у Київській агломерації регулярні поїздки до столиці здійснюють 38 % жителів, а у Львівській – лише близько 15 % щодня і 40 % раз на тиждень. Така висока мобільність в межах Одеської агломерації сприяє посиленню регіонального розвитку та потребує створення ефективних інституційних механізмів для управління зростаючою концентрацією населення на великій території.

Досвід, отриманий у процесі формування та реалізації проєкту Одеської агломерації, буде надзвичайно корисним для інших великих агломерацій у процесі повоєнної відбудови. Одеса, на відміну від Києва, не має столичного статусу, а отже, її досвід є значно релевантнішим для більшості інших міст України, що не мають переваг концентрації ресурсів, установ, уваги центральної влади. Крім того, на відміну від Київської агломерації, яка

демонструє стабільне зростання населення і має особливий режим функціонування, притаманний лише столицям, переважна більшість українських агломерацій стикається з протилежною динамікою – тривалою депопуляцією, трудовою міграцією та зниженням економічної активності. Таким чином, впровадження експериментального проєкту саме в Одесі дає змогу створити відтворювану модель, яку можна адаптувати до реальних умов інших регіонів.

У категорії середніх агломерацій доцільно обрати Полтавську агломерацію. Полтава – типовий приклад середнього обласного центру з розвиненою соціальною інфраструктурою, значним освітнім і науковим потенціалом, стратегічним розташуванням у центрі країни. Полтавська агломерація охоплює низку навколишніх громад, має потенціал для розвитку промислових кластерів, агробізнесу, логістичних хабів. Її вибір обґрунтований також і тим, що більшість українських обласних центрів подібні за структурою до Полтави, а отже, досвід її агломераційного формування буде релевантним і легко масштабованим.

Як приклад малої агломерації, доцільно обрати Кам’янець-Подільську агломерацію. Кам’янець-Подільський – історичне місто з потужним туристичним потенціалом, яке водночас має довкола себе аграрний і сільськогосподарський регіон. Тут є змога протестувати моделі агломерацій, орієнтованих на туризм, культурну спадщину, розвиток малого бізнесу та аграрних інновацій. Досвід Кам’янець-Подільської агломерації дозволить відпрацювати моделі міжмуніципального співробітництва, що ґрунтується на ресурсному поєднанні різних за профілем громад.

Таким чином, створення пілотних експериментальних агломерацій на прикладі Одеси, Полтави та Кам’янця-Подільського забезпечить обґрунтовану, багаторівневу основу для майбутнього агломераційного розвитку України. Це дозволить не лише відпрацювати практичні аспекти формування агломерацій, але й створити гнучку систему індикаторів розвитку, підвищити спроможність громад, залучити інвестиції, сприяти

збалансованому просторовому розвитку та підвищити стійкість держави до сучасних викликів.

Запропоновані пілотні проєкти мають слугувати своєрідною лабораторією для розробки, тестування та впровадження нових підходів до статистичного моніторингу в умовах агломераційного розвитку. Йдеться насамперед про формування модернізованої системи індикаторів, які здатні всебічно оцінити соціально-економічну динаміку територій, що входять до складу агломерацій. Важливо, щоб така оцінка не обмежувалась традиційними макропоказниками на кшталт валового регіонального продукту, рівня зайнятості чи демографічної ситуації. Натомість до переліку ключових індикаторів мають входити сучасні, інтегровані параметри: рівень просторової інтеграції, інтенсивність міжмуніципальної мобільності, доступність базових послуг для мешканців, ефективність транспортно-логістичних систем, ступінь цифровізації муніципального управління, якість життя та екологічна збалансованість урбанізованих територій.

Переваги застосування саме пілотного підходу є як концептуально обґрунтованими, так і стратегічно вивіреними. По-перше, локалізоване тестування нових інструментів дає змогу мінімізувати ризики помилкових рішень, які можуть виникнути у випадку негайного масштабування на всю країну. По-друге, пілотний формат створює можливість гнучкої адаптації міжнародних стандартів і підходів – таких як ті, що пропонуються OECD, Eurostat або UN-Habitat – до національного контексту з урахуванням особливостей української статистичної системи, інституційної спроможності органів влади та фінансових обмежень. По-третє, реалізація обмеженого за масштабом пілотного проєкту є економічно доцільнішою, оскільки вимагає менших початкових ресурсів, але водночас формує доказову базу для подальшого масштабування в разі досягнення позитивних результатів. Такий підхід також сприятиме залученню зовнішніх партнерів – Європейського Союзу, Світового банку, ПРООН та інших міжнародних структур – як у фінансуванні, так і в інституційній підтримці ініціативи.

Окрім того, пілотна модель має низку додаткових сильних сторін. Вона сприяє активізації місцевих органів влади та налагодженню ефективної міжмуніципальної взаємодії на основі спільного управління розвитком території. Прозорість процесів прийняття рішень зростає завдяки впровадженню системи відкритої статистики, що, у свою чергу, підвищує рівень громадянської довіри та залученості. Відкритий доступ до аналітичних даних стимулює участь мешканців у формуванні локальної політики. Усі ці компоненти сприяють формуванню стійкої моделі управління агломерацією, яка базується на принципах субсидіарності, раціонального розподілу ресурсів, стратегічного планування та партнерства між громадами.

Таким чином, реалізація пілотних агломераційних ініціатив є не лише кроком у напрямку модернізації регіональної політики, а й важливим інструментом для посилення інституційної спроможності держави у сфері просторового розвитку.

Висновки до розділу 3

Третій розділ дисертаційної роботи досліджує вплив урбанізаційних процесів на соціально-економічний розвиток регіонів України та визначає роль міських агломерацій як драйвера економічного зростання. У межах розділу проаналізовано просторові закономірності урбанізації, проведено кореляційно-регресійне моделювання взаємозв’язків між урбанізаційними показниками та валовим регіональним продуктом.

Зокрема, досліджено зв’язок між рівнем моноцентричності (за допомогою коефіцієнта першості) та рівнем урбанізації регіонів України. Обґрунтовано доцільність застосування рангових коефіцієнтів кореляції Фехнера, Спірмена та Кендала, а також запропоновано методологію їх співставлення з класичними підходами кореляційно-регресійного аналізу. Отримані результати підтверджують наявність помірного прямого зв’язку між зазначеними змінними, що підтверджено значеннями коефіцієнтів: Фехнера

(0,5), Спірмена (0,504) та Кендала (0,42). Проведено регресійний аналіз, який засвідчив слабкий рівень зв'язку ($R^2 = 0,301$), що свідчить про вплив інших соціально-економічних факторів на рівень урбанізації.

Досліджено взаємозв'язок між рівнем урбанізації та валовим регіональним продуктом на душу населення. За допомогою методу рангової кореляції отримано значення коефіцієнтів Фехнера (0,583), Спірмена (0,437) та Кендала (0,391), що свідчать про наявність слабкого або помірного прямого зв'язку між цими показниками. При цьому лінійна регресійна модель, розрахована для 2021 року, виявила низький рівень детермінації ($R^2 = 0,1495$), що підтверджує лише обмежений вплив урбанізації на економічну продуктивність у післякризовий період. Для порівняння, у 2011 році до початку війни коефіцієнт детермінації становив 0,523, що свідчить про суттєве послаблення кореляційного зв'язку внаслідок збройного конфлікту, міграційних процесів і деструкції інфраструктури.

Розглянуто та доповнено уявлення про агломераційний ефект як один із ключових чинників економічного зростання в умовах сучасної урбанізації. Запропоновано оцінку функціонального потенціалу міських агломерацій на основі аналізу їх інституційної несформованості та відсутності офіційного статусу. Обґрунтовано, що формальна концентрація населення без належного інституційного оформлення не забезпечує повноцінної реалізації економічного потенціалу агломерацій. Отримані результати свідчать про домінування Києва як економічного ядра, що підтверджується зростанням його частки у загальному ВРП з 17,2 % у 2011 році до 23,4 % у 2021 році.

Проведено кількісний аналіз розподілу регіонального ВРП у динаміці та визначено, що в умовах військових дій зросли просторові диспропорції, що вимагає стратегічної переорієнтації державної регіональної політики. Визначено, що міські агломерації, за умови ефективного інституційного супроводу, здатні відігравати роль ключових вузлів генерації доданої вартості, інновацій та соціально-економічної трансформації. Доопрацьовано концептуальні положення щодо ролі агломерацій у новій економічній

парадигмі на основі просторової економіки.

У роботі обґрунтовано, що вітчизняна система просторового планування перебуває на етапі трансформації, у межах якого міські агломерації набувають статусу регіональних полюсів зростання, здатних забезпечити синергетичний ефект від співробітництва територіальних громад, функціональної інтеграції та ефективного управління територіями. Визначено, що в умовах децентралізації та зростаючих урбанізаційних викликів агломерації виступають ключовими платформами реалізації інтегрованих стратегій розвитку.

Особливу увагу приділено аналізу вітчизняного досвіду інституціоналізації агломераційних утворень на прикладі Київської, Львівської, Одеської та Дрогобицької агломерацій. Встановлено, що наявні моделі координації переважно носять експериментальний характер і потребують подальшої нормативної конкретизації.

З методологічного погляду, у дослідженні виокремлено та систематизовано базові статистичні індикатори оцінки розвитку агломерацій, що охоплюють демографічні, економічні, просторові та соціальні параметри. Сформовано концептуальну модель функціонального підходу до ідентифікації агломерацій, яка ґрунтується на індикаторах маятникової міграції, транспортної доступності, щільності забудови та інтегрованості інфраструктури. Запропоновано впровадження ГІС-аналізу, економетричних моделей просторової залежності та панельного моніторингу як інструментів поглибленого аналізу урбаністичних процесів.

У контексті післявоєнної відбудови України аргументовано необхідність модернізації статистичної системи з метою забезпечення відкритості, репрезентативності та функціональної придатності даних для стратегічного планування на рівні територіальних громад та агломерацій. Запропоновано реалізацію пілотних проєктів агломераційного розвитку в Одесі, Полтаві та Кам’янці-Подільському як інституційно-репрезентативних прикладів агломерацій різного масштабу.

Сформульовані теоретичні положення, практичні рекомендації та методологічні розробки можуть бути використані у процесі вдосконалення державної політики у сфері урбанізації, просторового планування та регіонального розвитку.

Основні положення третього розділу дисертації опубліковано в працях автора [73; 72; 78].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено комплексне теоретико-методичне та прикладне дослідження сучасних урбанізаційних процесів в Україні, що дало змогу всебічно охарактеризувати їх природу, динаміку, регіональні особливості та вплив на соціально-економічний розвиток територій. Отримані наступні висновки теоретичного, науково-методичного та науково-прикладного характеру:

1. Проаналізовано і узагальнено еволюцію наукових підходів до вивчення урбанізації як соціально-економічного явища. Систематизовано класичні та сучасні концепції урбанізації, які сформували міждисциплінарну основу сучасної урбаністичної науки. Визначено особливості, сильні та слабкі сторони підходів до дослідження урбанізації. Виявлено, що урбанізація є не лише процесом зростання міського населення, а складним і багатофакторним явищем, що охоплює трансформацію просторової організації суспільства, зміну способу виробництва, структури зайнятості, функціонального навантаження міст і систем розселення.

2. Розширено та уточнено теоретичний інструментарій дослідження урбанізації. Акцентовано увагу на багатовимірності поняття «урбанізація», що включає демографічні, економічні, просторові та соціокультурні компоненти. Запропоновано визначення урбанізації, а саме, урбанізація – це багатовимірний соціально-економічний процес, зумовлений трансформацією способу виробництва, який проявляється в зростанні питомої ваги міського населення, концентрації економічної активності у міських агломераціях, зміні просторової організації територій та поширенні міського способу життя. Урбанізація відображає структурні зрушення в системі розселення, трудових відносинах, інфраструктурному розвитку та соціальній поведінці, що відбуваються під впливом індустріалізації, постіндустріальних змін, діджиталізації та глобалізаційних процесів. Такий підхід підкреслює міждисциплінарний характер явища, його взаємозв’язок з економічною базою,

соціальною структурою і геопросторовою організацією розвитку.

3. Проаналізовано методологічні підходи до оцінювання рівня урбанізації територій. Подолано обмеження традиційного розуміння урбанізації виключно як приросту міського населення та забезпечено більш глибоке й багатовимірне вивчення динаміки урбанізації. Сформовано систему індикаторів, що охоплює демографічні, просторові, економічні та функціональні параметри, які в сукупності дозволяють здійснювати порівняльну характеристику рівнів урбанізації територій, оцінювати ступінь просторової концентрації населення, інтенсивність функціональних взаємозв'язків між населеними пунктами, а також рівень інтегрованості територій до урбанізованого середовища.

4. Досліджено динаміку урбанізації в Україні та проведено порівняння з глобальними й європейськими тенденціями на підставі чого встановлено, що урбанізаційні процеси в Україні мають суперечливий, фрагментарний та асиметричний характер. На відміну від розвинених країн Європи, де урбанізація відбувається в умовах стабільного або помірного демографічного приросту, зростання ролі середніх і малих міст, інтенсивного розвитку поліцентричних агломерацій та інтегрованої просторової політики, урбанізація в Україні формується в контексті глибокої демографічної кризи, депопуляції, примусової міграції, а також посилення регіональних дисбалансів.

5. Досліджено демографічний вимір урбанізації, зокрема виявлено низку структурних процесів, які істотно впливають на просторову організацію та динаміку урбанізованих територій. Детально проаналізовано ключові демографічні явища – депопуляцію, внутрішню і зовнішню міграцію, старіння населення – які в сучасних умовах не лише змінюють кількісні параметри розселення, а й трансформують його функціональну і соціальну структуру. Встановлено, що урбанізація в Україні втрачає свій класичний характер, пов'язаний із швидким зростанням чисельності міського населення, і натомість набуває нових форм – передусім через внутрішню маятникову

міграцію, концентрацію населення у великих містах та переміщення населення у межах регіонів, спричинене як економічними, так і безпековими чинниками. Водночас спостерігається депопуляція малих міст і сільських територій, що веде до послаблення їхнього функціонального значення та зростання навантаження на великі урбаністичні центри.

6. Ідентифіковано просторово-часові особливості формування та трансформації системи розселення в Україні, які відображають глибокі структурні диспропорції, що склалися у процесі урбанізаційного розвитку. Аналіз динаміки розміщення населення та просторової структури населених пунктів дозволив встановити, що урбанізація в Україні відбувається за переважно моноцентричним типом, з концентрацією економічної активності, людського капіталу та інфраструктурних ресурсів у найбільших містах (обласних центрах і столичній агломерації), тоді як значна частина малих міст, селищ та сільських територій втрачає населення, економічні функції та інвестиційну привабливість.

7. Здійснено емпіричне обґрунтування взаємозв'язку між рівнем урбанізації та ключовими показниками соціально-економічного розвитку регіонів України, що дозволило встановити роль урбанізаційних процесів як одного з визначальних чинників територіальної економічної динаміки. З метою кількісної оцінки взаємозв'язків використано методи рангової кореляції, зокрема коефіцієнти Спірмена, Фехнера та Кендала, що дали змогу виявити наявність статистично значущих залежностей між різними аспектами урбанізації та показниками соціально-економічної активності. Зокрема, виявлено позитивну кореляцію між часткою міського населення у структурі регіону та рівнем валового регіонального продукту на душу населення, що свідчить про те, що більш урбанізовані регіони мають вищу продуктивність економіки.

8. Обґрунтовано роль міських агломерацій як драйверів економічного розвитку. Поглиблено теоретичні засади й здійснено емпіричне обґрунтування ролі міських агломерацій як ключових структурних одиниць,

що генерують соціально-економічну динаміку на регіональному та національному рівнях. На основі аналізу функціональних характеристик агломераційного розвитку, показано, що агломерації створюють сприятливі умови для реалізації ефектів концентрації, інноваційного обміну, підвищення продуктивності праці та розширення ринку послуг. Виявлено, що в Україні агломерації лише частково реалізують свій потенціал, зокрема через відсутність формалізованої інституційної структури, низький рівень функціональної взаємодії між ядром і периферією, а також через фрагментарність стратегічного планування. Значний економічний потенціал міських агломерацій залишається нереалізованим. Причинами цього виступають відсутність законодавчого визнання агломерацій як об'єктів просторової політики, недостатній рівень міжмуніципальної координації, фрагментованість транспортної мережі, нерівномірна доступність публічних послуг та слабка інтегрованість стратегічних документів громад. Агломерації функціонують переважно де-факто, без належного інституційного оформлення, що унеможливлює повноцінне використання переваг синергетичної взаємодії між ядром і периферією.

9. Розроблено науково-методичні підходи до ідентифікації міських агломерацій в умовах статистичної невизначеності, які поєднують демографічні, морфологічні та функціональні критерії. У роботі підкреслено, що формування ефективної агломераційної політики потребує розробки механізмів міжмуніципального партнерства, інституціоналізації агломераційних утворень, інтеграції транспортної, соціальної та економічної інфраструктури, а також впровадження системи моніторингу просторової ефективності. З урахуванням зазначених чинників, міські агломерації можуть перетворитися на потужні «полюси зростання» національного масштабу, що забезпечуватимуть сталий розвиток у посткризовий та повоєнний періоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 88% мешканців Львівської агломерації підтримують співпрацю Львова та сусідніх громад. *Пресслужба ЛМР*. URL: https://city-adm.lviv.ua/news/community/296090-88protsent-meshkantsiv-lvivskoi-ahlomeratsii- (дата звернення: 20.01.2025).

2. Alain Lelu. Jean-Baptiste Estoup and the origins of Zipf's law: a stenographer with a scientific mind (1868-1950). *Boletín de Estadística e Investigación Operativa*. 2014. vol. 30, no. 1. pp. 66-77.

3. Alonso W. Location and Land Use. Towards a General Theory of Land Rent. Cambridge, Massachusetts, 1964. 201 p.

4. Anderson N. Urbanism and Urbanization. *American Journal of Sociology*. 1959. Vol. 65. P. 68-73.

5. Atstaja D., Cudecka-Purina N., Hrinchenko R., Koval V., Grasis J., Vesere R. Alignment of circular economy business models for framing national sustainable economic development. *Acta Innovations*. 2022. No. 42. P. 5–14. URL: https://doi.org/10.32933/actainnovations.42.1 (дата звернення: 04.05.2025).

6. BARROS, José D'Assunção. Cidade e história. Petrópolis: vozes, 2007. 128p.

7. Bauman Z. The city of fears, the city of hopes. Working Paper. Goldsmiths, University of London, London. 2003. 39 p.

8. Bertaud A., Bertrand R. Socialist cities without land markets. *Journal of urban Economics*. 1997, Vol. 41, no. 1. P. 137-151.

9. Boudeville J. R. Problems of Regional Economic Planning / J. R. Boudeville. –Edinburgh: Edinburgh University Press, 1966. 126 p.

10. Childe V. G. The urban revolution. *Town Planning Review*. 1950. Vol. 21. No. 1. P. 3-17.

11. Definition Matters: Metropolitan Areas and Agglomeration Economies in a Large Developing Country / Arti Grover Goswami, Uwe Deichmann, Somik V. Lall. Washington, D.C. : World Bank, 2019. (Policy Research Working Paper ; No.

8851). URL: https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/121821569512965544/definition-matters-metropolitan-areas-and-agglomeration-economies-in-a-large-developing-country (date of access: 06.04.2025).

12. European Union/FAO/UN-Habitat/OECD/The World Bank. *Applying the Degree of Urbanisation – A methodological manual to define cities, towns and rural areas for international comparisons – 2021 edition*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. p. 52. DOI: 10.2785/706535 (date of access: 06.04.2025).

13. Fujita M., Krugman P., Venables A. J. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade. Cambridge, MA: MIT Press. 1999. 380p.

14. Gabaix X. Zipf's Law for Cities: An Explanation. *Quarterly Journal of Economics*. 1999. Vol. 114, no. 3. P. 739–767.

15. Geddes P. Cities in evolution an introduction to the town planning movement and to the study of civics. Williams & Norgate. London. 1915. 409 p.

16. Glaeser E. L. Triumph of the City: How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier, and Happier. New York: Penguin Press. 2011. 268 p.

17. Global Cities: divergent prospects and new imperatives in the global recovery : 2021 Global Cities Report URL: https://www.kearney.com/global-cities/2021 (date of access: 06.09.2024).

18. Harvey D. The Urbanization of Capital: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization. Oxford: Basil Blackwell, 1985. 239 p.

19. Henderson J. V., Storeygard A., Weil D. N. Measuring economic growth from outer space. *American economic review*. 2012. Vol. 102, no. 2. P. 994-1028.

20. Hrinchenko R., Kovalov A., Babiy O., Tarasova K., Ukhanova I. Prospects for improving development strategies of territorial communities of Odessa region taking into account the requirements of the EU common agricultural policy (CAP). *Scientific Bulletin of Odessa National Economic University*. 2025. Vol. 3,

no. 328. P. 62–69. URL: https://doi.org/10.32680/2409-9260-2025-3-328-62-69 (дата звернення: 26.05.2025).

21. Johann Heinrich von Thünen. Der isolirte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie. Wirtschaft & Finan. 1826. 290 p.

22. Krugman P. Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy.* 1991. Vol. 99. P. 483-499.

23. Lasuean J. R. On growth poles / J. R. Lasuean // *Urban Studies*. 1969. №6. P. 137-161.

24. Malthus T. R. An essay on the principle of population (1798). *The Works of Thomas Robert Malthus, London, Pickering & Chatto Publishers*. 1986. P. 1-139.

25. Maunier R. The Definition of the city. *American Journal of Socioligy.* 1910. Vol. 15, no 4. P. 536-548.

26. McGranahan G., Satterthwaite D. Urbanisation concepts and trends. IIED, London. Working Paper. 2014. URL: http://pubs.iied.org/1070 (date of access: 21.12.2022).

27. Metropolitan areas. OECD. Stat. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=CITIES (date of access: 21.02.2025).

28. Mills E.S., Hamilton B.W. Urban Economics. Glenview (Illinois). London: Scott, Foresman and Company. 1984. 420 p.

29. Moretti E. The New Geography of Jobs. New York: Houghton Mifflin Harcourt. 2012. 294 p.

30. Mumford L. What is a city? *Architectural Record*. 1962. Vol. 32. P. 92-96.

URL: http://www.contemporaryurbananthropology.com/pdfs/Mumford,%20What%20is%20a%20City_.pdf (date of access: 21.12.2022).

31. Park R. E. The Urban Community as a Spatial Pattern and a Moral Order. Human Communities. *The City and Human Ecology*. Glencoe: The Free Press. 1952. P. 165-177.

32. Perroux F. Note on the Concept of Growth Poles. *Regional Economics: Theory and Practice*. NY: The Free Press. 1970. P. 93–103.

33. Pottier P. Axes de communication et developpement economique. *Revue Economique*. 1963. № 1. P. 12-58.

34. Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS). URL: https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/ALL/?uri=CELEX:02003R1059-20180118&qid=1519136585935 (date of access: 12.12.2024).

35. Rosenthal S. S., Strange, W. C. Evidence on the Nature and Sources of Agglomeration Economies. In J. V. Henderson & J.-F. Thisse (Eds.), *Handbook of Regional and Urban Economics*. 2004. Vol. 4. P. 2119–2171.

36. Satterthwaite D. The transition to a predominantly urban world and its underpinnings IIED's. Human Settlements Group. London. 2007. P. 99.

37. Sergiyenko L. Conceptual apparatus development of the security of urbanized territories state management. *Law and public administration*. 2021. No. 2. P. 315–324. URL: https://doi.org/10.32840/pdu.2021.2.46 (date of access: 09.01.2025).

38. Shlapak A., Yurchenko O., Nykoniuk K. Organizational and economic support for the functioning of urban agglomerations: european experience. *Investytsiyi praktyka ta dosvid*. 2025. No. 3. P. 45–50. URL: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.3.45 (дата звернення: 04.05.2025).

39. Shuster B. R. Prospects for the development and functioning of urban agglomerations in Ukraine. *Scientific Journal "Regional Studies"*. 2024. Vol. 36. P. 69–75. URL: https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.36.11 (date of access: 09.01.2025).

40. State of the World's Cities Report 2012/2013: Prosperity of Cities. United Nations Human Settlements Programme (UN'HABITAT) URL:

https://unhabitat.org/prosperity-of-cities-state-of-the-worlds-cities-20122013 (date of access: 09.01.2025).

41. Tarasova K., Kovalov A., Hrinchenko R., Babiy O., Ukhanova I. Adapting cap policy and european management practices to the needs of ukrainian territorial communities. *Scientific Bulletin of Odessa National Economic University*. 2025. Vol. 4, no. 329. P. 37–45. URL: https://doi.org/10.32680/2409-9260-2025-4-329-37-45 (дата звернення: 26.05.2025).

42. Temporary protection for 4.2 million people in November. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250115-1 (date of access: 02.02.2025).

43. The Metropolitan Century: Understanding Urbanisation and its Consequences. Paris: OECD Publishing. 2015. 130 p.

44. The World's Cities in 2018: Data Booklet / United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. New York : United Nations, 2018. 34 p. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3799524/files/the_worlds_cities_in_2018_data_booklet.pdf (date of access: 02.02.2025).

45. UN 2020. World Population Prospects. 2020. URL: https://population.un.org/wup/ (date of access: 20.08.2024).

46. UN Public Administration Glossary. Department of Economic and Social Affairs, United Nations. URL: https://publicadministration.un.org/en/About-Us/UN-Glossary (date of access: 20.08.2024).

47. Urban Policy Reviews: A Framework for Cities in the 21st Century. Paris: OECD Publishing. 2020. URL: https://www.oecd.org/cfe/regionaldevelopment/oecd-urban-policy-reviews.htm (date of access: 12.12.2024).

48. Usatenko K. E., Yampol'skii V. A. Rank distributions of words in additive many-step Markov chains and the Zipf law. *arXiv preprint physics*. 2004. Vol. 72. P. 046138(1)-046138(6).

49. Weber M. General Economic History. Dover Publications. 2003. 432 p.

50. Wirth L. The Heritage of Sociology. Chicago: The University of Chicago Press. 1964. 350 p.

51. Wirth L. Urbanism as a Way of Life / L. Wirth et al. *American Journal of Sociology*. 1938. Number 44 (1). P. 1–24.

52. World Bank Group - International Development, Poverty and Sustainability. URL: https://www.worldbank.org (date of access: 21.01.2025).

53. World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography. The World Bank. 2009. URL: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5991 (date of access: 21.01.2025).

54. World Urbanization Prospects. The 2011 Revision URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/urbanization/WUP2011_Report.pdf (date of access: 21.01.2025).

55. Zhukova S., Quintero L., Restrepo C., Cineas G. Cities in Europe and Central Asia: a shifting story of urban growth and decline (Figure 8). World Bank Group. 2017. 58 p.

56. Zipf G.K. Human Behavior and the Principle of Least Effort. *Addison-Wesley Press*. 1949. P. 484-490.

57. Аверкина М. Вплив урбанізації на стійкий розвиток міста. URL: https://www.sworld.com.ua/konfer29/1252.pdf (дата звернення: 19.09.2024).

58. Аверкина М. Ф. Вплив теорії стійкого розвитку міст на теорії урбаністики. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2012. Вип. 19. С. 262–266.

59. Байтеряков О., Арсененко І., Донченко Л. Просторовий аналіз системи розселення Запорізької області. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Серія «Геологія. Географія. Екологія».* 2022. № 57. С. 48-67. URL: https://doi.org/10.26565/2410-7360-2022-57-05 (дата звернення: 25.06.2024).

60. Бакалова Л. Структурно-функціональна типологія міст як ефективний інструмент управління розвитком міста. *Управління сучасним містом.* 2007. № 1. С. 181-191.

61. Бакуліна, Г. Ю. Урбанізація як тенденція розвитку суспільства: міжнародний аспект. *Економіка і суспільство*. 2018. № 18. С. 22-27.

62. Банк даних. Державна служба статистики України. URL: http://db.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile.asp?lang=1 (дата звернення: 02.02.2025).

63. Баранецький Т. Аналіз можливостей та потреби співробітництва територіальних громад в межах агломерації «Дрогобиччина»: аналітична записка / Тарас Баранецький ; рец. Василь Кашевський. Львів: Діалог. 2017. 16 с.

64. Березорудський А. М. Аналіз динаміки рівня урбанізації в країнах Європи. *Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях* : збірник матеріалів XXIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 24-25 квітня 2025 р.). Одеса: ОНЕУ, 2025. С. 258–259.

65. Березорудський А. М. Аналіз особливостей просторового розселення населення Одеської області. *Ефективна економіка*. 2024. № 10.

66. Березорудський А. М. Аналіз особливостей та динаміки просторового розселення в Україні. *Актуальні напрями статистичного аналізу економічного розвитку на макро- та мезорівнях* : монографія / За заг. ред. к.е.н., доцента Ю. О. Ольвінської. Одеса, 2025. С. 149–183. (1,76 д. а.)

67. Березорудський А. М. Аналіз щільності населення регіонів України. *Сучасні стратегії сталого розвитку держави та суспільства: наукові горизонти та перспективи* : збірник матеріалів II-ї науково-практичної конференції за міжнародною участю (м. Хмельницький, 25 лютого 2025 р.). Хмельницький: ХНТУ, 2025. Т. 2. С. 220–224.

68. Березорудський А. М. Визначення рівня урбанізованості регіонів України. *Актуальні аспекти сучасної статистичної науки і практики* :

матеріали Міжнар. науково-практичної конференції пам’яті проф. А. З. Підгорного (м. Одеса, 31 травня 2023 р.). Одеса: ОНЕУ, 2023. С. 23–25.

69. Березорудський А. М. Демографічна концентрація в Україні: аналіз групування міських населених пунктів. *Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 16 січня 2025 р.). Хмельницький: ХУУП, 2025. С. 22–23.

70. Березорудський А. М. Демографічний вимір субурбанізації в Україні у світлі теорій міського розвитку. *Глокалізаційні аспекти інноваційного розвитку економіки* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (м. Одеса, 20 жовтня 2022 р.). Одеса: ОНЕУ, 2022. С. 12–13.

71. Березорудський А. М. Дослідження урбанізації та розвитку міст на тлі еволюції наукових концепцій. *Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях :* зб. матеріалів XXI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26-27 квітня 2023 р.). Одеса: ОНЕУ, 2023. С. 297–298.

72. Березорудський А. М. Економічна урбанізація в Україні: регіональні особливості. *Управління розвитком соціально-економічних систем* : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції присвячена пам’яті професора Григорія Євтійовича Мазнєва (м. Харків, 6-7 березня 2025 р.). Харків : ДБТУ, 2025. Ч. 1. С. 475-479.

73. Березорудський А. М. Моноцентричність і урбанізація: аналіз регіонів України. *Grail of Science*. 2025. № 48. С. 103–108.

74. Березорудський А. М. Огляд диференційної моделі урбанізації: теоретичні засади та практична значимість. *Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях* : зб. матеріалів XXII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25-26 квітня 2024 р.). Одеса: ОНЕУ, 2024. С. 205–206.

75. Березорудський А. М. Оцінка динаміки рівня урбанізації регіонів України. *Глокалізаційні аспекти інноваційного розвитку економіки* : зб.

матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Одеса, 13 жовтня 2023 р.). Одеса: ОНЕУ, 2023. С. 8–9.

76. Березорудський А. М. Оцінка просторової концентрації населення на прикладі територіальних громад Одеської області. *Наукова спадщина Михайла Туган-Барановського як концептуальне підґрунтя суспільного розвитку* : збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 29 січня 2025 р.). Київ: ДУ Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2025. С. 252–255.

77. Березорудський А. М. Розподіл районів Одеської області за правилом «ранг-розмір». *Глокалізаційні аспекти інноваційного розвитку економіки* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 жовтня 2024 р.). Одеса: ОНЕУ, 2024. С. 10–11.

78. Березорудський А. М. Статистичні аспекти ідентифікації та оцінки агломерацій в Україні: проблеми та підходи. *Актуальні аспекти сучасної статистичної науки і практики* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції пам’яті проф. А. З. Підгорного (м. Одеса, 6 червня 2025 р.). Одеса: ОНЕУ, 2025. С. 8–10.

79. Березорудський А. М. Сучасні методики оцінки урбанізованості міських територій: теоретичні та практичні аспекти. *Економіка та суспільство*. 2024. № 69.

80. Березорудський А. М. Теоретичні аспекти дослідження сучасних урбанізаційних процесів. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2024. Т. 9. № 322. С. 7–14.

81. Блум Д. И., Тарун Х. Урбанистическая революция. Финансы & развитие. 2007. No 3. С. 9-14.

82. Бойко-Бойчук О. Категорія «місто»: сутність, визначення. *Управління сучасним містом*. 2005. № 3–4. С. 47–60.

83. Буряченко А. Є. Урбанізація в контексті фінансового, демографічного та соціального розвитку. *Збірник наукових праць «Вчені записки»*. 2013. № 15. С. 84-95.

84. Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу. Державна служба статистики України. URL: https://stat.gov.ua/uk/explorer?urn=SSSU:DF_REGIONAL_ACCOUNTS(7.0.0)&filter=GRP_CAP.*.*.* (дата звернення: 31.03.2025).

85. Валовий регіональний продукт. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/vvp/kvartal_new/vrp/arh_vrp_u.html (дата звернення: 09.05.2025).

86. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історії урбаністики. *Український історичний журнал*. 2004. №3. С. 21-37.

87. Войтович Ю. В. Сучасна система розселення України як основа реформування мережі загальноосвітніх навчальних закладів. *Містобудування та територіальне планування*. 2011. Вип. 41. С. 73-76.

88. Войціцька К. М. Публічне управляння економічним розвитком урбанізованих територій : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Житомир, 2023. 296 с.

89. Волошина Ю. Я. Теоретичне дослідження поняття терміну «місто» як економічної категорії. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Економіка.* 2013. Вип. 3. С. 116-120.

90. Всеукраїнський перепис населення. Державна служба статистики. URL: http://db.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp (дата звернення: 31.12.2024).

91. Гаврилюк О. К. Аналіз підходів оцінки рівня урбанізації: кейс Північно-Східного макрорегіону України. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія: Географічні науки*. 2018. № 8. С. 21–31.

92. Гарус А. Г., Журавльов О. В. Застосування теорії «полюсів зростання» до економічного розвитку України. *Ефективна економіка*. 2015. № 8. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4245 (дата звернення: 11.07.2024).

93. Гладкий, О. Міські системи розселення: становлення та структура. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 2014. № 1. С. 16-22.

94. Голвазін О. М. Вимірювання динаміки та якісна оцінка поліцентричності територіального розвитку. *Молодий вчений*. 2015. Т. 7, № 1. С. 49–55.

95. Головне управління статистики у Тернопільській області. URL: https://www.te.ukrstat.gov.ua/files/DS/DS0.htm (дата звернення: 13.06.2024).

96. Гончар О. М. Сутність урбанізації як глобального економічного процесу. *Економіка і суспільство*. 2016. № 2. С. 49-53.

97. Городяненко В. Г. Соціологія: посібник з соціології. Київ. 2008. 430 с.

98. Грінченко Р., Бабій О., Кошельок Г., Літвінова В. Прикладні аспекти використання SWOT-аналізу при формуванні стратегії розвитку територіальних громад. *Галицький економічний вісник*. 2024. Том 88. № 3. С. 167-179. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.03.167 (дата звернення: 04.05.2025).

99. Гукалова І. В. Омельченко Н. В. Категорія «урбанізація» у понятійній площині соціальної географії та інших наук. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Географічні та геологічні науки*. 2015. Т. 20, Вип. 2. С. 96-108.

100. Гуляк Р. Е. Соціально-економічна сутність та визначення поняття «місто». *Науково-технічний збірник*. 2008. № 82. С. 126-131.

101. ДБН Б.2.2-12:2019 Планування і забудова територій. URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/b_2_2_12/1-1-0-1802 (дата звернення: 11.09.2024).

102. Демографічна та соціальна статистика. Населення та міграція. Державна служба статистики. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_e/ds.htm (дата звернення: 02.02.2025).

103. Демографічний щорічник Населення України за 2011 рік. Державна служба статистики України. Київ. 2012. 444 с.

104. Демографічний щорічник Населення України за 2021 рік. Державна служба статистики України. Київ. 2022. 187 с.

105. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 09.02.2025).

106. Дефініція поняття «урбанізація» в суспільній географії. URL: http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/7706.doc (дата звернення: 11.09.2024).

107. Деякі питання реалізації у 2018-2020 роках Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Каб. Міністрів України від 12.09.2018 № 733 : станом на 17 верес. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2018-п#Text (дата звернення: 30.05.2025).

108. Джаман В. О. Регіональні системи розселення: демогеографічні аспекти. Чернівці: Рута. 2003. 392с.

109. Древаль І. В. Конспект лекцій з дисципліни «Теорія містобудування» (для студентів 6 курсу денної форми навчання, спеціальності 191 – Архітектура та містобудування, фахове спрямування «Містобудування») / І. В. Древаль ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. 2017. 43 с.

110. Єлісєєва Л. В. Сучасні урбанізаційні процеси: основні тенденції та виклики. *Вісник соціально-економічних досліджень.* 2015. Вип. 3. С. 11-17.

111. Заваріка Г. М. Трансформація розселення Луганської області: монографія / Г. М. Заваріка. Луганськ: Ноулідж. 2012. 180 с.

112. Закон України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України». Голос України, 26 жовтня 2023. URL: http://www.golos.com.ua/files/2023/10/odv38.pdf (дата звернення: 20.08.2024).

113. Закон України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України». 3285-IX 28.07.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3285-20#Text (дата звернення: 20.08.2024).

114. Засадко В. В. Роль урбанізації в контексті економічної безпеки та глобалізації: теоретичний зріз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 11. С. 12-15.

115. Заставецька Л. Б. Сучасна геопросторова організація обласних систем розселення України. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. : Географія*. 2013. № 2. С. 61-68.

116. Заставецький Т. Б. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства : монографія. Тернопіль. 2005. 180 с.

117. И. К. Вологодцев. Особенности развития городов Украины. Харків. 1930. 97 с.

118. Їжак О. І. Щодо унормування функціонування міських агломерацій. Центр регіон. дослідж. НІСД. 13 с.

119. Кабінет Міністрів України. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р (дата звернення: 09.04.2025).

120. Карпов В. А., Батанова Т. В. Реалізація стратегічного плану розвитку Василівської територіальної громади в умовах воєнного стану. *Вісник соціально-економічних досліджень.* 2022. Т. 3-4 (№ 82-83). С. 41-53.

121. Карпов В. А., Бойко Н. В. Розробка стратегії економічного і соціального розвитку Маяківської Громади. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету.* 2021. Т. 5-6 (№ 282-283), С. 83-89.

122. Карпов В. А., Грендиш Д. С. Актуалізація стратегії розвитку міста Білгород-Дністровський до 2028 року. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету.* 2021. Т. 7-8 (№ 284-285), С. 69-75.

123. Карпов В. А., Тарасова К. І., Сербіна А. А., Васалатій О. А. Аналіз соціально-економічного розвитку Маяківської об’єднаної територіальної громади. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2021. Т. 1, № 76. С. 21–32. URL: https://doi.org/10.33987/vsed.1(76).2021.21-32 (дата звернення: 04.05.2025).

124. Керецман Н.І., Пітюлич М.М., Попадинець Н.М. Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку територіальних громад регіону. *Регіональна економіка.* 2023. Т. 3 (№ 109) С. 28-39. DOI: https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-3-3 (дата звернення: 04.05.2025).

125. Комарницька Г. О. Урбанізаційні процеси розвитку метрополійних функцій міста Львова. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Т. 25, № 3. С. 100-106.

126. Костащук І., Клепіковський Д., Ячнюк М. Географічні особливості формування локальних систем розселення в умовах децентралізації (на прикладі Чернівецького району). *Věda a perspektivy*. 2022. № 7. URL: https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-7(14)-273-284 (дата звернення: 10.01.2025).

127. Котенок Д. М. Економічна оцінка урбанізаційних процесів в Україні та формування економічного потенціалу міста. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 7. С. 40-45.

128. Кравченко К. Методичні особливості дослідження світових урбанізаційних процесів. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії.* 2021. № 34. С. 7-12.

129. Кравченко К. О. Суспільно-географічні особливості формування та розвитку системи розселення Харківської області : дис. …канд. геогр. наук : 11.00.02. Харків. 2018. 266 с.

130. Курило І. О., Аксьонова С. Ю., Думанська В. П., Корнійчук О. П., Крімер Б. О., Левчук Н. М. та ін. Населення України. Нариси про демографічний стан України у перше тридцятиріччя незалежності. Київ:

Наукова думка. 2023. 168 с. URL: https://doi.org/10.15407/978-966-00-1899-0 (дата звернення: 03.12.2024).

131. Медведков Ю. О размерах городов, объединенных в систему. Количественные методы исследований в экономической географии: сборник докладов на семинаре. М.: ВИНИТИ – МФГО, 1964.

132. Мезенцев К., Олійник Я., Пістун М. Розвиток урбаністичних досліджень в Україні: внесок вітчизняних вчених. *Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін* : монографія / за ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. Київ, 2017. С. 7–40.

133. Метрополійні функції великих міст України: потенціал розвитку та перспективи реалізації : монографія / наук. ред. М. І. Мельник. Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України. Львів : НАН України, 2016. 552 с.

134. Мироненко Д. О., Кайнова С. М., Углова О. В. Малі міста України. Чернігівська область: бібліографічний покажчик. Київ: Мінрегіон України, Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека ім. В. Г. Заболотного, 2017. 295 с.

135. Міста України (за населенням). Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Міста_України_(за_населенням) (дата звернення: 08.02.2025).

136. Мороз В. Я. Урбанізація як одна з форм історичної комунікації. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*. 2010. № 20 Ч. III. С. 147–155.

137. Нові географічні назви. OnlineCorrector. URL: https://onlinecorrector.com.ua/нові-назви/ (дата звернення: 07.02.2025).

138. Озерова Г. Н., Покішевский В. В. Географія світового процесу урбанізації. Київ: Знання, 2001. 455 с.

139. Олексюк Г. В., Попадинець Н. М., Лисяк Н. М. Концептуальна фінансово-економічна модель урбанізованих систем. *Економіка та право*. 2020. № 2. С. 84-95. DOI: https://doi.org/10.15407/econlaw.2020.02.084 (дата звернення: 09.04.2025).

140. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії : навч. посіб. / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. Київ. : Т-во «Знання», КОО, 2000. 204 с.

141. Ольвінська Ю. О., Самотоєнкова О. В. Використання методу рангової кореляції при аналізі розвитку малого підприємництва. *Вісник соціально-економічних досліджень.* 2015. Т. 58, № 3. С. 160–169.

142. Омельченко Н. В. Просторово-часовий розподіл міських поселень Херсонської області за правилом ранг-розмір. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки*. 2016. № 5. С. 48-53.

143. Омельченко Н. Соціально-географічна урбаністика: досвід та історіографія. *Часопис соціально-економічної географії*. 2015. № 19. С. 157-164.

144. Омельченко Н. В. Урбанізація в контексті якості життя населення (на прикладі Херсонської області) : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Київ, 2018. 256 с.

145. Особистість і соціальні інститути в урбанізованому суспільстві: місто Дніпро : монографія в 2 томах / В.В. Кривошеїн, О.Ю. Висоцький, В.В. Ніколенко та ін. ; за заг. ред. проф. В.В. Кривошеїна. Дніпро : Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2018. Т. 1. 289 с.

146. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates (дата звернення: 31.03.2025).

147. Павлова І. О. Сутність екзогенної та ендогенної інклюзії сільськоміських агломерацій України. *Проблеми сучасних трансформацій*. 2022. № 5. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-05 (дата звернення: 31.03.2025).

148. Пелехатий А. О., Качур В. О., Попадинець Н. М. Управління розвитком міських агломерацій в Україні: проблеми та перспективи. *Public management and administration in Ukraine*. 2024. № 40. С. 262–267. URL: https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2024.40.44 (дата звернення: 26.05.2025).

149. Перцик Е. Н. Геоурбанистика. Москва : Академия, 2009. 432 с.

150. Пилипенко І. О. Методи та прийоми розподілу геопростору за ознаками «центр–периферія». *Економічна та соціальна географія*. 2010. Вип. 60. С. 29–37.

151. Пилипенко І. О. Методики суспільно-географічних досліджень (на матеріалах Херсонської області): Навч. посіб. / І.О. Пилипенко, Д.С. Мальчикова. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2007. 112 с.

152. Пилипяк, О. В., Юрченко, О. А., Паладійчук, С. Б. Роль місцевих громад у впровадженні інноваційних економічних проєктів. *Академічні візії*. 2024. № 36. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14187927 (дата звернення: 04.05.2025).

153. Підгорний А. З., Самотоєнкова О. В., Ольвінська Ю. О., Вітковська К. В. Соціально-демографічна статистика: Підручник / За заг. ред. канд. екон. наук, професора А.З. Підгорного. Одеса : ФОП Гуляєва В.М., 2016. 424 с.

154. Підгрушний Г. П. Значення полюсів соціально-економічного розвитку у вдосконаленні територіальної організації суспільства. *Український географічний журнал*. 2013. №4. С. 40-47.

155. Покляцький С. А. Місто як міждисциплінарний об’єкт вивчення: еволюція наукових підходів. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*. Вип. 553-554. 2011. С. 135-142.

156. Покляцький С. А. Умови життя населення великих міст України: суспільно-географічне дослідження: монографія. Київ: Наукова думка, 2016. 184 с.

157. Попадинець Н. М., Олексюк Г. В. Агломераційні процеси та інклюзивнии розвиток: стратегування і смарт-підхід. *Український журнал прикладної економіки та техніки.* 2024. Том 9. № 3. С. 190 – 197. DOI: https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-3-33 (дата звернення: 26.05.2025).

158. Поручинський В. Теоретичні засади розселення населення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія : Географічні науки*. 2014. № 11. С. 89-94.

159. Посацький Б. С. Основи урбаністики. Територіальне і просторове планування: навч. посібник. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2011. 344 с.

160. Про адміністративно-територіальний устрій України. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://static.rada.gov.ua/osmir/tables/07_2001/TABL0907000V.html (дата звернення: 20.08.2024).

161. Про внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/940-2024-п#Text (дата звернення: 20.03.2025).

162. Про дослідження перспектив формування Одеської агломерації. Рада Європи. URL: https://rm.coe.int/zvit-pro-doslidzhennia-formuvannia-odeskoi-aglomeratsii/1680b314a2 (дата звернення: 20.03.2025).

163. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 05 серп. 2020 р. № 695. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennyaderzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-20212027-t50820 (дата звернення: 04.05.2025).

164. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 червня 2014 р. № 1508-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 36. Ст. 1180. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text (дата звернення: 09.04.2025).

165. Просяник Н. В. Поняття міста та його господарства в економіці України. *Науковий вісник ЧДІЕУ. Серія 1, Економіка*. 2012. №1. С. 140-145.

166. Професор Володимир Кубійович : упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 241 с.

167. Ратцель Ф. Земля и жизнь. Сравнительное землеведение. СПб: Типолит. книгоизд. т-ва «Просвещение», 1905. Т.1. 736 с.

168. Результати перепису населення. Інститут політики. URL: https://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=pc01-2003-03 (дата звернення: 25.12.2024).

169. Рейтинг країн світу за рівнем зайнятості. URL: https://ilostat.ilo.org/data/ (дата звернення: 09.04.2025).

170. Сассен С. Глобальный город: введение понятия. Глобальный город: теория и реальность / С.Сассен ; под ред. Н.А. Слуки. М. : ООО «Аванглион», 2007. С. 9–27.

171. Сергієнко Л. В. Теоретико-методологічна конструкція дослідження проблем державної політики гарантування безпеки урбанізованих територій. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 3(101). С. 55–69. URL: https://doi.org/10.26642/ema-2022-3(101)-55-69 (дата звернення: 24.04.2025).

172. Сірик З. О., Засадній В. Л. Теоретичні засади дослідження агломераційних чинників інвестиційної привабливості громад. *Український журнал прикладної економіки та техніки.* 2024. Том 9. № 1. С. 302–309. DOI: https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-1-51 (дата звернення: 09.04.2025).

173. Сіройч З. С. Демографічні та соціально-економічні проблеми розвитку міських агломерацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика». Київ. 2009.

174. Скавронська І. Світові й глобальні міста: подібності та відмінності. *Схід*. 2014. № 14. С. 61–65.

175. Стандартний звіт з якості державного статистичного спостереження «Чисельність та природний рух населення»: Звіт. Київ: Держ. служба статистики України, 2023. 58 с.

176. Статистичний збірник Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2022 року. Державна служба статистики України. Київ. 2022. 347 с.

177. Статистичний збірник Чисельність наявного населення України на 1 січня 2022 року. Державна служба статистики України. Київ. 2022. 82 с.

178. Статистичний збірник Чисельність наявного населення України на 1 січня 2012 року. Державна служба статистики України. Київ. 2022. 112 с.

179. Створення агломерації Одеського району: нові можливості для розвитку. Офіційний сайт міста Одеси. URL: https://omr.gov.ua/ua/news/241215/ (дата звернення: 09.04.2025).

180. Тарасова К. І., Сіренко А. О. Міські агломерації як форма концентрації населення і економічної активності в Україні. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2025. №18. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.15459250 (дата звернення: 09.05.2025).

181. Ткач С. М., Панас Я. В. Міські агломерації в регіонах України: передумови та перспективи розвитку в умовах війни. *Соціально-економічні проблеми сучасно періоду України*. 2024. DOI: https://doi.org/10.36818/2071-4653-2024-3-9 (дата звернення: 09.04.2025).

182. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії. Одеса: Астропринт. 2001. 560 с.

183. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. Одеса: Астропринт. 2005. 632 с.

184. УКРАЇНА Огляд урбанізації. Міжнар. банк реконструкції та розвитку. Світовий Банк. 2015. 218 с.

185. Урбанізація. Словник-довідник з екології : навч.-метод. посіб. уклад. О. Г. Лановенко, О. О. Остапішина. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. С. 180-181.

186. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін: монографія / ред.: К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. Київ, 2017. 440 с.

187. Шаульська Л. В., Томчук О. В. Чому люди обирають міста: поведінкові моделі в контексті розвитку людського потенціалу. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.12.18 (дата звернення: 12.01.2025).

188. Шлапак А., Іващенко О., Юрченко О. Сучасні підходи до розуміння ролі міських агломерацій у сталому розвитку національної економіки. *Економіка та суспільство*. 2024. № 67. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-20 (дата звернення: 04.05.2025).

189. Шулевський С. О. Використання правила ранг–розмір у дослідженні міських систем розселення для формування нового адміністративно-територіального устрою України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки*. 2018. №8. С. 155-163.

190. Яценко В. О. Класифікація територіальних громад як групових систем розселення за територіальними особливостями формування та розвитку. *Містобудування та територіальне планування.* 2017. Вип. 65. С. 570-582.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А. 1. Основні напрями і концепції дослідження урбанізаційних процесів

№	Завдання (проблеми) дослідження	Таксономічний рівень дослідження	Автори, які внесли найбільший вклад в розвиток напряму (концепції)
Теорії локалізації і розміщення			
1.	Визначення найбільш вигідного місця розміщення підприємства (виробництва) та чинників локалізації і концентрації у містах	Місто, регіон, країна	Й. Тюнен, А. Вебер, А. Льош, В. Лаунхардт, С. Денісон, Т. Хагерстранд, Р. Уолкер, Т. Паландер, Х. Хотелінг, Р. Вернон, М. Сторпер, Р. Гроц
Регіональний напрямок			
2.	Визначення оптимальних розмірів і структури господарства (економіки) даного центру чи району	Місто, регіон, країна, група країн	В. Кристаллер, А. Льош, Е. Гувер, Т. Хагерстранд, Е. Робісон, Л. Мозес, Я. Тінберген
Комплексний напрямок			
3.	Поєднання в одній методології локаційних і регіональних проблем соціально-економічного розвитку	Регіон, країна-регіон	К. Понсар, У. Айзард, Г. Камерон
Концепція дифузії інновацій			
4.	Вивчення проблем, чинників і передумов виникнення та поширення інновацій	Місто, регіон	Й. Шумпетер, Т. Хагерстренд, Б. Бері, У. Макнейл, В. Томпсон
Концепція полюсів і центрів зростання			
5.	Визначення полюсів і центрів економічного зростання, в т.ч. чинників територіальної концентрації факторів виробництва і розвитку	Місто	Ф. Перру, Ж. Будвіль, Х. Ласуен, В. Кристаллер
Концепція осей розвитку			
6.	Визначення полюсів зростання через які проходять основні економічні, інформаційні та міграційні потоки, що з'єднують між собою найважливіші промислові центри	Регіон; система регіонів	П. Потьє
Концепція інфраструктури			
7.	Визначення необхідного рівня розвитку інфраструктури, яка сприятиме залученню інвестицій у виробничі галузі	Місто, регіон, країна	П. Розенштейн-Родан, Р. Нурксе, А. Хіршман, Е. Хансен, Дж. Кларк, У. Ростоу, А. Янгсон

Продовження таблиці А.1

Концепція агломерації			
8.	Пояснення агломераційних ефектів у межах великого міста і його приміської зони на основі використання потенціалу ресурсів території, щільної системи розселення та мережі комунікацій	Місто	А. Вебер, В. Кристаллер, А. Льош, Е. Лампард, Е. Гувер, Ч. Левен, Х. Річардсон, Д. Сміт
Концепція «центр-периферія»			
9.	Вивчення домінуючого впливу центру на периферію, вивчення процесів перенесення імпульсів розвитку від центру на периферію за рахунок генерування, впровадження та дифузії нововведень	Місто, регіон, країна	Х. Маккіндер Дж. Фрідман П. Кругман
Концепція кумулятивного зростання			
10.	Пояснення незбалансованого регіонального зростання	Регіон;система регіонів	Г. Мюрдаль, Н. Калдор
Концепція регіонального росту			
11.	Пояснення зростання економіки регіону від різних економічних та інституційних чинників і передумов	Регіон; система регіонів	Г. Мюрдаль, Х. Зіберт, Е. Робисон, Х. Річардсон, Е. Боде, Дж. Бортс, Дж. Фрідман, Е. Таафе, К. Криген- Боден, Я. Тінберген
Теорія економічних кластерів			
12.	Феномен кластера як об'єкта агломерації взаємопов'язаних підприємств на певній території; пояснення конкурентних переваг кластерної моделі	Місто, регіон, країна	А. Маршалл, М. Портер, Скотт, Амін і Тріфті, Харрісон, Маркузен, Асхайм, М. Енрайт, Е. Бергман, Е. Фезер, Д. Сорвік, Т. Андерсон, Е. Ханссон
Концепція мережевого суспільства			
13.	Обґрунтування передумов і можливостей мережевого суспільства, мережевого маркетингу і свободи	Місто, регіон, країна	М.Кастельс, Р. По, Р.Кіосакі, Д. і Н. Файлл, Дж. Гітомер
Концепція «глобальне місто»			
14.	Визначення передумов виникнення глобальних міст внаслідок глобалізації і постіндустріалізації, інтеграції між регіональними офісами ТНК. Глобальні міста як командні пункти в організації світової економіки з диверсифікованою структурою господарства, формують стратегічні транснаціональні мережі	Місто	Д. Хейнан, Е. Кінг, С. Сассен, П. Маркузе, Р. Ван Кемпен, М.Кастельс, А. Скотт

Продовження таблиці А.1

Концепція «світове місто»			
15.	Визначення ролі світових міст як організуючих вузлів і центрів світової економічної системи (зв'язують регіональні, національні та міжнародні економіки), у яких концентрується основна частина активного планетарного капіталу	Місто	Е. Кінг, Р. Коген, П. Холл, Д. Фрідман, Г. Вульф, П. Кнокс, П. Тейлор, Дж. Абу-Лугход, Ф. Ло, Ю. Єунг, М. Кастельс, Е. Корцеллі-Олейнічак
Концепція мережі глобальних і світових міст			
16.	Пояснення глобальної економіки як сформованої мережі метрополісів, їх нових комунікаційних можливостей	Місто, регіон, система регіонів	П. Вельц, С. Сассен, А. Скотт, П. Тейлор, С. Кратке, Л. Бурдо-Лепаж, Дж-Марі Х'юріот
Концепція метрополізації			
17.	Визначення метрополізації як нової перспективної форми просторової організації суспільства на глобальному і регіональному рівнях	Місто, регіон, країна, система регіонів	Т. Марковський, Т. Маршал, К. Лакур, С. Пуісан, С. Кратке, П. Вельц, О. Дружинін, Г. Підгрушний, О. Денисенко, М. Мельник і ін.

Джерело: [133]

Додаток Б

Таблиця Б.1. Чисельність наявного населення міст України

Місто	Чисельність наявного населення, осіб		Зростання (скорочення), осіб
	на 5.12.2001р.	на 01.01.2022р.	
А	*1*	*2*	*3*
Авдіївка	37210	31392	-5818
Алмазна	5061	4148	-913
Алчевськ	119193	106062	-13131
Амвросіївка	22130	17998	-4132
Ананьїв	9476	7626	-1850
Андрушівка	9890	8325	-1565
Антрацит	63698	52150	-11548
Апостолове	16439	13069	-3370
Арциз	16370	14355	-2015
Балаклія	32408	26334	-6074
Балта	19962	17854	-2108
Бар	17284	15337	-1947
Баранівка	12584	11161	-1423
Барвінкове	12998	7840	-5158
Батурин	3078	2406	-672
Бахмач	20332	16862	-3470
Бахмут	82916	71094	-11822
Баштанка	13146	12180	-966
Белз	2478	2191	-287
Бердичів	87575	73046	-14529
Бердянськ	121692	106311	-15381
Берегове	26735	23325	-3410
Бережани	17617	17139	-478
Березань	17367	16047	-1320
Березівка	9481	9428	-53
Березне	13669	13126	-543
Берестечко	1904	1630	-274
Берислав	15455	11895	-3560
Бершадь	13336	12205	-1131
Бібрка	3980	3761	-219
Біла Церква	200131	207273	7142
Білгород-Дністровський	51890	47727	-4163
Білицьке	10093	7764	-2329
Білозерське	17868	14634	-3234
Білопілля	18384	15600	-2784
Біляївка	7194	12355	5161
Благовіщенське	7526	5825	-1701
Бобринець	12300	10396	-1904

Продовження таблиці Б.1

А	*1*	*2*	*3*
Бобровиця	11916	10541	-1375
Богодухів	18224	14624	-3600
Богуслав	17135	15789	-1346
Боково-Хрустальне	14773	11421	-3352
Болград	17353	14818	-2535
Болехів	10633	10259	-374
Борзна	11707	9454	-2253
Борислав	38122	32473	-5649
Бориспіль	53975	64117	10142
Борщів	11382	10632	-750
Боярка	35968	34394	-1574
Бровари	86839	109806	22967
Броди	23239	23134	-105
Брянка	54767	44760	-10007
Бунге	18833	13495	-5338
Буринь	11678	8197	-3481
Бурштин	15298	14737	-561
Буськ	8673	8662	-11
Буча	28279	37321	9042
Бучач	12549	12171	-378
Валки	10381	8577	-1804
Вараш	38830	41711	2881
Василівка	15592	12567	-3025
Васильків	39722	37068	-2654
Ватутіне	20156	15763	-4393
Вашківці	5987	5215	-772
Великі Мости	5925	6286	361
Верхівцеве	10142	9948	-194
Верхньодніпровськ	16976	15477	-1499
Вижниця	5021	3803	-1218
Вилкове	9260	7712	-1548
Винники	13654	19037	5383
Виноградів	25760	25317	-443
Вишгород	22933	33109	10176
Вишневе	34465	42983	8518
Вільногірськ	23782	22079	-1703
Вільнянськ	16522	14324	-2198
Вінниця	356665	369739	13074
Вовчанськ	20695	17459	-3236
Вознесенівка	24173	15218	-8955
Вознесенськ	42634	33442	-9192
Волноваха	24647	21166	-3481
Володимир (Володимир-Волинський)	38256	37910	-346
Волочиськ	20958	18295	-2663
Ворожба	8384	6674	-1710

Продовження таблиці Б.1

А	*1*	*2*	*3*
Вуглегірськ	10309	7294	-3015
Вугледар	17440	14144	-3296
Гадяч	22698	22851	153
Гайворон	16126	14010	-2116
Гайсин	25640	25698	58
Галич	6495	6086	-409
Генічеськ	21793	18889	-2904
Герца	2068	2097	29
Гірник	14207	10357	-3850
Гірське	11473	9100	-2373
Глиняни	3378	2954	-424
Глобине	12902	8955	-3947
Глухів	35768	31789	-3979
Гнівань	12832	12191	-641
Гола Пристань	16028	13544	-2484
Голубівка	35199	26654	-8545
Горішні Плавні	51740	49854	-1886
Горлівка	292250	239828	-52422
Городенка	9794	8812	-982
Городище	15645	13062	-2583
Городня	14043	11506	-2537
Городок	16082	15633	-449
Городок	17746	16085	-1661
Горохів	9015	8925	-90
Гребінка	11662	10541	-1121
Гуляйполе	17077	12786	-4291
Дебальцеве	30246	24209	-6037
Деражня	10446	9772	-674
Дергачі	20258	17139	-3119
Дніпро	1065008	968502	-96506
Дніпрорудне	21054	17736	-3318
Добромиль	4976	4111	-865
Добропілля	35638	28170	-7468
Довжанськ	72531	62691	-9840
Докучаєвськ	24383	22835	-1548
Долина	20906	20417	-489
Долинська	18768	18225	-543
Донецьк	1016194	901645	-114549
Дрогобич	79119	73682	-5437
Дружба	5726	4504	-1222
Дружківка	64557	53977	-10580
Дубляни	8469	9748	1279
Дубно	39146	36901	-2245
Дубровиця	9644	9343	-301
Дунаївці	16448	15707	-741
Енергодар	56242	52237	-4005

Продовження таблиці Б.1

А	*1*	*2*	*3*
Єнакієве	103997	76673	-27324
Жашків	15853	13242	-2611
Жданівка	13688	11867	-1821
Жидачів	11798	10353	-1445
Житомир	284236	261624	-22612
Жмеринка	37349	33754	-3595
Жовква	13474	13852	378
Жовті Води	53582	42052	-11530
Заводське	9024	7712	-1312
Залізне	6725	4928	-1797
Заліщики	10125	8928	-1197
Запоріжжя	815256	710052	-105204
Заставна	8866	7750	-1116
Збараж	13228	13346	118
Зборів	7436	6621	-815
Звенигородка	19901	16269	-3632
Здолбунів	24612	24501	-111
Зеленодольськ	14792	12692	-2100
Зимогір’я	11295	9557	-1738
Зіньків	10577	9168	-1409
Зміїв	17063	13737	-3326
Знам’янка	29412	21221	-8191
Золоте	17836	13007	-4829
Золотоноша	28793	27206	-1587
Золочів	23481	23912	431
Зоринськ	8838	7096	-1742
Зугрес	19859	17871	-1988
Івано-Франківськ	218359	238196	19837
Ізмаїл	84815	69932	-14883
Ізюм	56114	44979	-11135
Ізяслав	18444	15996	-2448
Іллінці	11186	11095	-91
Іловайськ	17620	15395	-2225
Ірміно	13053	9270	-3783
Ірпінь	40593	65167	24574
Іршава	9515	9163	-352
Ічня	12780	10390	-2390
Кагарлик	13757	13133	-624
Кадіївка	90152	73248	-16904
Калинівка	20061	18492	-1569
Калуш	67902	65088	-2814
Кальміуське	12813	11422	-1391
Кам’янське	255841	226845	-28996
Камінь-Каширський	10818	12477	1659
Кам’янець-Подільський	99610	96896	-2714
Кам’янка	15109	10945	-4164

Продовження таблиці Б.1

А	*1*	*2*	*3*
Кам’янка-Бузька	11674	10397	-1277
Кам’янка-Дніпровська	15522	12117	-3405
Канів	26657	23172	-3485
Карлівка	17995	14045	-3950
Каховка	38238	34749	-3489
Київ	2611327	2952301	340974
Кипуче	9097	7162	-1935
Ківерці	16678	13798	-2880
Кілія	22594	18745	-3849
Кіцмань	7608	6049	-1559
Кобеляки	12076	9465	-2611
Ковель	66401	67575	1174
Кодима	9634	8404	-1230
Козятин	26635	22241	-4394
Коломия	61989	60821	-1168
Комарно	3994	3653	-341
Конотоп	92657	83543	-9114
Копичинці	7036	6502	-534
Корець	8649	6914	-1735
Коростишів	26068	24129	-1939
Коростень	66669	61496	-5173
Корсунь-Шевченківський	19311	17216	-2095
Корюківка	14318	12202	-2116
Косів	8301	8351	50
Костопіль	30467	30838	371
Костянтинівка	95111	67350	-27761
Краматорськ	181025	147145	-33880
Красилів	20580	18356	-2224
Красногорівка	16714	14666	-2048
Красноград	22670	19674	-2996
Кременець	22051	20476	-1575
Кременчук	234073	215271	-18802
Кремінна	24447	18116	-6331
Кривий Ріг	668980	603904	-65076
Кролевець	25183	22111	-3072
Кропивницький	254103	219676	-34427
Куп’янськ	32449	26627	-5822
Курахове	21479	18220	-3259
Ладижин	22219	22459	240
Ланівці	8680	8215	-465
Лебедин	28948	23892	-5056
Лиман	28172	20066	-8106
Липовець	9406	7958	-1448
Лисичанськ	115229	93340	-21889
Лозова	64041	53126	-10915
Лохвиця	12389	11014	-1375

Продовження таблиці Б.1

A	*1*	*2*	*3*
Лубни	52572	44089	-8483
Луганськ	463097	397677	-65420
Лутугине	18833	17061	-1772
Луцьк	208816	215986	7170
Львів	732818	717273	-15545
Любомль	10395	10295	-100
Люботин	24173	20001	-4172
Макіївка	389589	338968	-50621
Мала Виска	13132	9960	-3172
Малин	28113	25172	-2941
Марганець	49592	44980	-4612
Маріуполь	492176	425681	-66495
Мар'їнка	10722	9089	-1633
Мелітополь	160657	148851	-11806
Мена	12940	10935	-2005
Мерефа	25018	21202	-3816
Миколаїв	514136	470011	-44125
Миколаїв	14801	14498	-303
Миколаївка	16620	14210	-2410
Миргород	42886	37886	-5000
Мирноград	54787	46098	-8689
Миронівка	13368	11103	-2265
Міусинськ	6029	4596	-1433
Могилів-Подільський	32853	29925	-2928
Молодогвардійськ	25528	22449	-3079
Молочанськ	7964	6099	-1865
Монастириська	6344	5380	-964
Монастирище	9463	8338	-1125
Моршин	6482	5562	-920
Моспине	11736	10471	-1265
Мостиська	9150	9103	-47
Мукачево	82346	85569	3223
Надвірна	20932	22504	1572
Немирів	12082	11421	-661
Нетішин	34358	36492	2134
Ніжин	76625	65830	-10795
Нікополь	136280	105160	-31120
Нова Каховка	52137	44427	-7710
Нова Одеса	14070	11510	-2560
Новгород-Сіверський	82346	12375	-69971
Новий Буг	16250	14782	-1468
Новий Калинів	4256	4243	-13
Новий Розділ	28227	27841	-386
Новоазовськ	12702	11051	-1651
Нововолинськ	53838	49772	-4066
Новоград-Волинський	56259	55086	-1173

Продовження таблиці Б.1

А	*1*	*2*	*3*
Новогродівка	17473	14037	-3436
Новодністровськ	10342	10463	121
Новодружеськ	9025	6705	-2320
Новомиргород	13220	10715	-2505
Новомосковськ	72439	69855	-2584
Новоселиця	8400	7399	-1001
Новоукраїнка	19353	16080	-3273
Новояворівськ	26483	31366	4883
Носівка	15966	12908	-3058
Обухів	32776	33287	511
Овруч	17031	15250	-1781
Одеса	1029049	1010537	-18512
Олевськ	10896	10032	-864
Олександрівськ	7045	6401	-644
Олександрія	93357	76097	-17260
Олешки	24123	24124	1
Оріхів	17955	13896	-4059
Остер	7194	5564	-1630
Острог	14801	14894	93
Охтирка	50399	46660	-3739
Очаків	16929	13663	-3266
П’ятихатки	20580	18140	-2440
Павлоград	118816	101430	-17386
Первомайськ	70170	62426	-7744
Первомайськ	70170	36091	-34079
Первомайський	32523	28510	-4013
Перевальськ	29220	24817	-4403
Перемишляни	7565	6415	-1150
Перечин	6700	6477	-223
Перещепине	10041	9639	-402
Переяслав	31634	26273	-5361
Першотравенськ	29140	27099	-2041
Петрово-Красносілля	7565	12642	5077
Пирятин	16664	14988	-1676
Південне	8516	7319	-1197
Підгайці	3280	2609	-671
Підгородне	17763	19138	1375
Погребище	10754	9209	-1545
Подільськ	40718	39220	-1498
Покров	44834	37493	-7341
Покровськ	69154	60127	-9027
Пологи	22206	18111	-4095
Полонне	23211	20172	-3039
Полтава	317998	279593	-38405
Помічна	10946	8608	-2338
Попасна	25951	19199	-6752

Продовження таблиці Б.1

А	*1*	*2*	*3*
Почаїв	8240	7633	-607
Привілля	9004	6520	-2484
Прилуки	64861	51637	-13224
Приморськ	12973	11157	-1816
Прип’ять	0	0	0
Пустомити	9798	9372	-426
Путивль	17354	14886	-2468
Рава-Руська	8070	8494	424
Радехів	9230	9680	450
Радивилів	10311	10427	116
Радомишль	15326	13685	-1641
Рахів	15241	15536	295
Рені	20481	17736	-2745
Решетилівка	9457	9021	-436
Ржищів	8447	7175	-1272
Рівне	248813	243873	-4940
Ровеньки	53725	45514	-8211
Рогатин	8607	7521	-1086
Родинське	11996	9850	-2146
Рожище	13636	12483	-1153
Роздільна	17754	17441	-313
Ромни	50448	37765	-12683
Рубіжне	65322	55247	-10075
Рудки	4942	5230	288
Самбір	36556	34152	-2404
Сарни	28144	28626	482
Свалява	17145	17068	-77
Сватове	19495	16145	-3350
Світловодськ	50094	43130	-6964
Світлодарськ	13184	11127	-2057
Святогірськ	5136	4226	-910
Селидове	26793	21521	-5272
Семенівка	9656	7792	-1864
Середина-Буда	7511	6888	-623
Сєвєродонецьк	118100	99067	-19033
Синельникове	32302	29651	-2651
Сіверськ	14393	10875	-3518
Скадовськ	19641	16969	-2672
Скалат	4036	3739	-297
Сквира	18126	15165	-2961
Сколе	6742	6054	-688
Славута	34340	34918	578
Славутич	24402	24464	62
Слов’янськ	124829	105141	-19688
Сміла	69681	65675	-4006
Снігурівка	15447	12045	-3402

Продовження таблиці Б.1

А	*1*	*2*	*3*
Сніжне	58496	45767	-12729
Сновськ	12315	10620	-1695
Снятин	10479	9718	-761
Сокаль	21693	20373	-1320
Сокиряни	10258	8547	-1711
Соледар	13151	10490	-2661
Сорокине	50560	42315	-8245
Соснівка	11889	10712	-1177
Старий Самбір	5706	6440	734
Старобільськ	22371	15947	-6424
Старокостянтинів	35206	33921	-1285
Стебник	20863	20200	-663
Сторожинець	14693	14077	-616
Стрий	62479	59425	-3054
Судова Вишня	6668	6470	-198
Суми	293141	256474	-36667
Суходільськ	23642	20390	-3252
Таврійськ	11452	10108	-1344
Тальне	16388	12839	-3549
Тараща	13452	9689	-3763
Татарбунари	10797	10836	39
Теплодар	8830	9958	1128
Теребовля	13661	13226	-435
Тернівка	29226	26961	-2265
Тернопіль	227755	225004	-2751
Тетіїв	14944	12640	-2304
Тисмениця	9790	8958	-832
Тлумач	8831	8689	-142
Токмак	36275	29573	-6702
Торецьк	43371	30914	-12457
Тростянець	23308	19544	-3764
Трускавець	31037	28287	-2750
Тульчин	16136	14446	-1690
Турка	7681	6925	-756
Тячів	9786	8887	-899
Угнів	1021	939	-82
Ужгород	117317	115449	-1868
Узин	13217	11921	-1296
Українка	14163	16081	1918
Українськ	13236	10655	-2581
Умань	88735	81525	-7210
Устилуг	2283	2060	-223
Фастів	51976	44014	-7962
Харків	1470902	1421125	-49777
Харцизьк	64175	56182	-7993
Херсон	328360	279131	-49229

Продовження таблиці Б.1

А	*1*	*2*	*3*
Хирів	4590	4104	-486
Хмельницький	253994	274452	20458
Хмільник	27898	26916	-982
Ходорів	10565	8954	-1611
Хорол	14753	12540	-2213
Хоростків	7306	6652	-654
Хотин	11216	8936	-2280
Хрестівка	30910	27370	-3540
Христинівка	11650	9879	-1771
Хрустальний	94875	79533	-15342
Хуст	29080	28039	-1041
Часів Яр	16612	12250	-4362
Червоноград	70568	64297	-6271
Черкаси	295414	269836	-25578
Чернівці	240621	264298	23677
Чернігів	304994	282747	-22247
Чигирин	11960	8539	-3421
Чистякове	72346	53462	-18884
Чоп	8919	8626	-293
Чорнобиль	0	0	0
Чорноморськ	54151	57983	3832
Чортків	29057	28279	-778
Чугуїв	36789	31018	-5771
Чуднів	6450	5357	-1093
Шаргород	7161	6982	-179
Шахтарськ	59589	48208	-11381
Шепетівка	48212	40299	-7913
Шостка	87130	71966	-15164
Шпола	19427	16323	-3104
Шумськ	5161	5300	139
Щастя	13770	11411	-2359
Южне	23977	32677	8700
Южноукраїнськ	38206	38560	354
Яворів	13510	12785	-725
Яготин	23659	18995	-4664
Ямпіль	11787	10679	-1108
Яремче	7850	7907	57
Ясинувата	37552	34144	-3408

Джерело: розраховано та складено автором на основі [102]

Додаток В

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1.1. Монографії

1. Березорудський А. М. Аналіз особливостей та динаміки просторового розселення в Україні. *Актуальні напрями статистичного аналізу економічного розвитку на макро- та мезорівнях* : монографія / За заг. ред. к.е.н., доцента Ю. О. Ольвінської. Одеса, 2025. С. 149–183. (1,76 д. а.)

1.2. Публікації в наукових фахових виданнях України

2. Березорудський А. М. Аналіз особливостей просторового розселення населення Одеської області. *Ефективна економіка.* 2024. № 10. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.10.81 (0,84 д.а.)

3. Березорудський А. М. Теоретичні аспекти дослідження сучасних урбанізаційних процесів. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету.* 2024. Т. 9, № 322. С. 7–14. URL: https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-9-322-7-14 (0,69 д. а.)

4. Березорудський А. М. Сучасні методики оцінки урбанізованості міських територій: теоретичні та практичні аспекти. *Економіка та суспільство.* 2024. № 69. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-44 (0,80 д. а.)

5. Березорудський А. М. Моноцентричність і урбанізація: аналіз регіонів України. *Grail of Science.* 2025. № 48. С. 103–108. URL: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.10.01.2025.010 (0,35 д. а.)

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Березорудський А. М. Демографічний вимір субурбанізації в Україні у світлі теорій міського розвитку. *Глокалізаційні аспекти інноваційного розвитку економіки* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (м. Одеса, 20 жовтня 2022 р.). Одеса: ОНЕУ, 2022. С. 12–13. (0,13 д. а.)

7. Березорудський А. М. Дослідження урбанізації та розвитку міст на тлі еволюції наукових концепцій. *Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях :* зб. матеріалів XXI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26-27 квітня 2023 р.). Одеса: ОНЕУ, 2023. С. 297–298. (0,12 д. а.)

8. Березорудський А. М. Визначення рівня урбанізованості регіонів України. *Актуальні аспекти сучасної статистичної науки і практики* : матеріали Міжнар. науково-практичної конференції пам’яті проф. А. З. Підгорного (м. Одеса, 31 травня 2023 р.). Одеса: ОНЕУ, 2023. С. 23–25. (0,11 д. а.)

9. Березорудський А. М. Оцінка динаміки рівня урбанізації регіонів України. *Глокалізаційні аспекти інноваційного розвитку економіки* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Одеса, 13 жовтня 2023 р.). Одеса: ОНЕУ, 2023. С. 8–9. (0,13 д. а.)

10. Березорудський А. М. Огляд диференційної моделі урбанізації: теоретичні засади та практична значимість. *Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях* : зб. матеріалів XXII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25-26 квітня 2024 р.). Одеса: ОНЕУ, 2024. С. 205–206. (0,12 д. а.)

11. Березорудський А. М. Розподіл районів Одеської області за правилом «ранг-розмір». *Глокалізаційні аспекти інноваційного розвитку*

економіки : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 жовтня 2024 р.). Одеса: ОНЕУ, 2024. С. 10–11. (0,12 д.а.)

12. Березорудський А. М. Економічна урбанізація в Україні: регіональні особливості. *Управління розвитком соціально-економічних систем* : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції присвячена пам'яті професора Григорія Євтійовича Мазнєва (м. Харків, 6-7 березня 2025 р.). Харків : ДБТУ, 2025. Ч. 1. С. 475-479. (0,15 д. а.)

13. Березорудський А. М. Аналіз щільності населення регіонів України. *Сучасні стратегії сталого розвитку держави та суспільства: наукові горизонти та перспективи* : збірник матеріалів II-ї науково-практичної конференції за міжнародною участю (м. Хмельницький, 25 лютого 2025 р.). Хмельницький: ХНТУ, 2025. Т. 2. С. 220–224. (0,13 д. а)

14. Березорудський А. М. Демографічна концентрація в Україні: аналіз групування міських населених пунктів. *Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 16 січня 2025 р.). Хмельницький: ХУУП, 2025. С. 22–23. (0,13 д. а.)

15. Березорудський А. М. Оцінка просторової концентрації населення на прикладі територіальних громад Одеської області. *Наукова спадщина Михайла Туган-Барановського як концептуальне підґрунтя суспільного розвитку* : збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 29 січня 2025 р.). Київ: ДУ Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2025. С. 252–255. (0,16 д. а.)

16. Березорудський А. М. Аналіз динаміки рівня урбанізації в країнах Європи. *Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях* : збірник матеріалів XXIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 24-25 квітня 2025 р.). Одеса: ОНЕУ, 2025. С. 258–259. (0,20 д. а.)

17. Березорудський А. М. Статистичні аспекти ідентифікації та оцінки агломерацій в Україні: проблеми та підходи. *Актуальні аспекти сучасної*

статистичної науки і практики : збірник матеріалів ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції пам’яті проф. А. З. Підгорного (м. Одеса, 6 червня 2025 р.). Одеса: ОНЕУ, 2025. С. 8–10. (0,20 д. а.)

Додаток Г

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
вул. Преображенська, 8, м. Одеса, 65082, тел.: (048) 723-61-58, 723-23-60
E-mail: mail@oneu.edu.ua, сайт: www.oneu.edu.ua., код згідно з ЄДРПОУ 02071079

від 13.06.2025 р. № 01-17/529 На № _____ від ____20__ р.

ДОВІДКА

про зв'язок результатів дисертаційної роботи Березорудського Андрія Миколайовича на тему «Сучасні урбанізаційні процеси в Україні» з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційна робота Березорудського Андрія Миколайовича на тему «Сучасні урбанізаційні процеси в Україні» є складовою фундаментальної роботи з актуальних проблем суспільних та гуманітарних наук, що виконувалась в рамках комплексної теми кафедри статистики та математичних методів в економіці в межах другої половини робочого дня викладачів: «Удосконалення методології статистичного дослідження розвитку економіки на макро- і мезорівнях» (ДР № 0121U100030). Зокрема написано одноосібний розділ в колективної монографії Актуальні напрями статистичного аналізу економічного розвитку на макро- та мезорівнях: Монографія // За заг. ред. к.е.н., доцента Ю.О. Ольвінської. Одеса: ОНЕУ, 2025. 304с., в якому приділено увагу статистичному вимірюванню урбанізаційних процесів, моделюванню впливу просторової концентрації населення на регіональний економічний розвиток.

Проректор
з наукової роботи Олександр ЛІТВІНОВ

Завідувачка кафедри статистики
та математичних методів в економіці
к.е.н., доцент Юлія ОЛЬВІНСЬКА

Додаток Д

НАН УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ РИНКУ І ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»
(ДУ «ІРЕЕД НАН України»)

ДУ ІРЕЕД НАН України

NAS OF UKRAINE
STATE ORGANIZATION
«INSTITUTE OF MARKET AND ECONOMIC&ECOLOGICAL RESEARCHES OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE»
(SO «IMEER of NAS of Ukraine»)

б. Французький, 29, м. Одеса, 65044, Україна
Frantsuzskiy Boulevard, 29, Odessa, 65044, Ukraine
тел. (048) 722-66-11, 722-29-05
https://impeer.org.ua/ e-mail: oss_iprei@ukr.net код ЄДРПОУ 01209765

10.06.2025 № 3/246 На № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження наукових результатів дисертаційної роботи
здобувача Одеського національного економічного університету
Березорудського Андрія Миколайовича
на тему «Сучасні урбанізаційні процеси в Україні»
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 051 «Економіка»

Цим підтверджується, що результати дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня доктора філософії Березорудського Андрія Миколайовича на тему «Сучасні урбанізаційні процеси в Україні», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка», були прийняті для використання в роботі ДУ «Інститут ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України».

Зокрема, практичне значення мали результати, пов'язані з аналізом просторової концентрації населення, ідентифікацією потенціалу міських агломерацій як драйверів економічного зростання, а також запропоновані підходи до оцінювання рівня урбанізованості територій.

Матеріали дисертаційної роботи були використані під час виконання науково-дослідної роботи Інституту за темою «Модернізація управління економічним розвитком територіальних утворень Півдня України» (номер державної реєстрації 0124U003641).

Довідка видана для пред'явлення в спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертації. Довідка видана без фінансових зобов'язань перед автором.

Директор ДУ «Інститут ринку
і економіко-екологічних
досліджень НАН України»,
академік НАН України, д.е.н., проф. Борис БУРКИНСЬКИЙ

Додаток Е

№291-25 від 23.06.2025р.

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи

аспіранта Одеського національного економічного університету

БЕРЕЗОРУДСЬКОГО Андрія Миколайовича

на тему: «Сучасні урбанізаційні процеси в Україні»

Результати дисертаційної роботи Березорудського Андрія Миколайовича на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» впроваджені в аналітичну та експертно-проєктну діяльність Агенції регіонального розвитку Одеської області.

Практичне значення в роботі Агенції мали напрацювання дисертанта, пов'язані з оцінюванням динаміки рівня урбанізації та вивченням просторових особливостей розселення населення в регіональному розрізі. Вагомим також став запропонований підхід до визначення ключових індикаторів формування міських агломерацій, що передбачає врахування таких параметрів, як маятникова міграція, щільність населення, інфраструктурна інтеграція та економічна активність. Зазначені теоретико-методичні положення були використані при підготовці аналітичних матеріалів Агенції, зокрема – під час формування рекомендацій для стратегій розвитку територіальних громад Одеської області.

Застосування запропонованих у дисертації рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності просторового планування, посиленню економічної інтеграції територій, а також забезпеченню обґрунтованості управлінських рішень у сфері сталого розвитку територій.

Директор
Агенції регіонального розвитку
Одеської області **Сергій КОНОНЕНКО**

Додаток Ж

ЧОРНОМОРСЬКА СЕЛИЩНА РАДА
ОДЕСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ
вул. Захисників України, 19, селище Чорноморське, Одеський район, Одеська область, 67570
тел./факс: (048) 753-53-75 e-mail: org@chr.gov.ua Код ЄДРПОУ 05583176

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

аспіранта Одеського національного економічного університету

БЕРЕЗОРУДСЬКОГО Андрія Миколайовича

на тему: «Сучасні урбанізаційні процеси в Україні»

Результати дисертаційної роботи Березорудського Андрія Миколайовича на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» впроваджені в діяльність територіальної громади.

Практичне значення для громади мали запропоновані дисертантом аналітичні підходи до оцінювання рівня урбанізованості, просторової структури розселення та визначення потенціалу економічного розвитку. Розроблені методичні рекомендації дозволили глибше проаналізувати позицію громади в системі регіонального просторового розвитку. Отримані висновки та аналітичні матеріали були використані у процесі підготовки стратегічних документів громади, зокрема для обґрунтування пріоритетів у розвитку транспортної доступності, оптимізації соціальної інфраструктури та залучення інвестицій. Застосування запропонованих у дисертації підходів сприяло покращенню процесу планування, дозволило сформулювати обґрунтовані цілі сталого розвитку та посилити аргументацію в комунікації з регіональними структурами та партнерами.

Довідка призначена для подання до Спеціалізованої вченої ради за місцем захисту дисертації, як підтвердження використання результатів наукового дослідження у практичній діяльності територіальної громади.

Селищний голова Сергій УДАЛОВ

СЕД АСКОД Чорноморська селищна рада Одеської області
ДОКУМЕНТ № 08-29/25/2879 від 25.06.2025
Сертифікат
3FAA9288358EC00304000000235C0000932DE000
Підписувач Удалов Сергій Анатолійович
Дійсний з 11.02.2025 14:33:32 по 09.02.2027

Додаток И

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
вул. Преображенська, 8, м. Одеса, 65082, тел.: (048) 723-61-58, 723-23-60
E-mail: mail@oneu.edu.ua, сайт: www.oneu.edu.ua., код згідно з ЄДРПОУ 02071079

від 13.02.2025 р. № 01-17/531 На № _____ від ____20__ р.

ДОВІДКА

про впровадження у навчальний процес результатів дисертаційної роботи Березорудського Андрія Миколайовича на тему «Сучасні урбанізаційні процеси в Україні»

Результати дисертаційної роботи аспіранта кафедри статистики та математичних методів в економіці Березорудського Андрія Миколайовича на тему «Сучасні урбанізаційні процеси в Україні» впроваджені в навчальний процес Одеського національного економічного університету під час викладання навчальних дисциплін «Статистичні методи оцінки регіонального розвитку», «Соціальна статистика», «Соціально-демографічна статистика», «Демографічна статистика», «Статистичне забезпечення управління економічним і соціальним розвитком» за спеціальністю 051 «Економіка».

Ректор Анатолій КОВАЛЬОВ